

КА КОНАЧНОЈ ПОБЕДИ

СРБИЈО, ЗДРАВО!

На пропланку, поред једне чобанске колибе, седело је неколико бораца. Чистили су оружје и тихо певали. „Ој, Мораво, моје село равно“. Песма се преливала преко про-планка и свима се чинило као да већ видимо велику, набујалу реку како вијуга равницом.

Колико смо пута ову песму отпевали од оних позних јесењих дана 1941. када смо напустили бојишта у Србији! И колико смо пута нашим друговима из Далмације, Црне Горе, Крајине, причали о Морави и Шумадији!..

Те августовске вечери 1944. године 1. пролетерска била је у долини Ђехотине, на подручју села Вруља. У штабу дивизије, који се налазио испод Ковач-планине, саопштили су нам да полазимо за Србију.

Наређење је, наизглед, примљено као и сва друга наређења — без неког видног узбуђења. Навикли смо на разне преокрете, пребацивања, маршеве. О преласку у Србију било је и раније наговештја. Само, сада је била у питању коначна одлука. И, ето, зато нас је све та толико певана песма, и поред привидног мира, много узбуђивала.

Колико смо причали о Србији за време маршева, краткотрајних предаха по кућама, у шумама, у брдима!.. Није то била само нека носталгија за селима сакривеним

шљивицима, за рођацима и пријатељима, за топлом собом, чистим креветом. Једноставно, питали смо се ко је остао жив. Желели смо да их поново видимо и да се што пре наћемо у њиховој средини. Размишљали смо како су се држали и понели сви они које смо знали, како су наши најближи и познати издржали све страхоте којима су били изложени. Са одушевљењем смо причали о броју наших дивизија и бригада у Србији и њиховим успесима у Јабланици, Топлицама, Пустој Реци, Расини... — о чему смо слушали од другова из штаба дивизије.

Ужурбано смо се припремали. Знали смо да с преласком у Србију почињу завршне акције против окупатора и његових помагача. Чекали су нас четнички корпуси, недићевско-љотићевске снаге, иза њих Бугари, а дубље — немачке дивизије.

Двадесет и трећег августа, у свануће, прешли смо Увац. У једној колони 1. пролетерске били су Крагујевачки и Београдски батаљон, а с њима штаб бригаде и извиђачки вод. Непријатељ је био изненађен, јер је наш напад очекивао ноћу, а не у свануће. Добро опремљени заглушним талијанским бомбама и ракетним пиштолима, извиђачи су стварали панику међу четницима. Експлозије граната изазвале су код њих утисак да наступамо с непознатом артиљеријом.

Прбој је успео. Запленили смо велику комору с много коња. Најпре у мањим, а затим у све већим групама, почели су да пристижу заробљеници.

Заставник бригаде, Милан Ђорђевић¹, докопао се једног заплењеног коња. Брзо га је растоварио, самар покрио ћебетом, ухватио узде и категорички изјавио:

— Макар кроз Србију нећу више ићи пешке.

Другови га опомињу да ипак није згодно што с таквом изјавом, после три године рата, ступа на тло свога завичаја. Он је на то развио заставу и, држећи у једној руци њено копље, а у другој улар свог коња (за сваки случај, да га ко у „забуни“ не би повео), клекнуо је на земљу, пољубио тло и из све снаге викнуо:

— Србијо, здраво!

Хтео је шалом да се одбрани од пецања другова и да патосом и церемонијалом старих ратника шаљиво изрази своја осећања. Ипак, није успео да прикрије сузе...

Претходница, неочекивано претворена у коњички ескадрон, брзо је одмицала гонећи разбијеног непријатеља. Колона је морала да жури за њима. Пред Доброселицом, првим селом на које смо наишли после преласка у Србију, срели

¹ Милан Ђорђевић Јанаћко, радник из Крагујевца.

смо постаријег сељака, који нас је чекао. У руци је држао флашу, у којој се жутела ракија. Пришао нам је и рекао:

— Добродошли, децо!

А затим је, после поздрављања, наставио:

— Ево, за ваш срећан долазак! Закопао сам ову флашу кад се мој Душан родио. Да му тата пије из ње кад се буде женио. Јутрос сам видео да иде наша војска. 'Ајде да је сада заједно попијемо у ваше здравље и у здравље мог Душана и његовог повратка из Немачке, из заробљеништва.

Узбудио нас је овај сусрет. Док су другови отпијали по гутљај ракије, чича нам је причао да је још од 1941. много страдао од четничког зулума, јер је помагао партизане, а поготово кад су „оно лане“ наишли пролетери из Босне. Он се порадовао и дочекао их, па су га касније зато четници избатинали. Чича нам је озбиљно саопштио да више из Србије нема повлачења. Сада кад смо дошли — „има да се реши ствар докраја“.

Наш интендант Мића „Рођа“² искористио је тренутак да се распита за летину. Једна жена, која је у међувремену пришла, одговорила је:

— Летина је одлична. Ништа се не брините. Биће свега само ви земљу да ослободите.

Оставили смо Мићу да се са чичом објасни, јер је на ваљивао да свратимо к њему у кућу, а ми продужисмо за претходницом, која је хитала према Чиготи и даље, за Палисад.

У селу су нас одушевљено дочекали. Сви су били обућени у празничка одела. Људи су изнели понуде, жене су биле с децом у наручју, а са прозора су нас посматрале девојке. Многи запиткују за своје рођаке и пријатеље који су из њиховог краја 1941. отишли у Босну. Кажемо им да многе знамо по имену, али да они нису с нама, него у 2. пролетерској.

Са нама у колони корача Микан Димитријевић. Његов Ђура³ је погинуо на Иван-седлу. Како ли ћемо многим мајкама и очевима, браћи и сестрама саопштити да смо се вратили без њихових најмилијих?

Нашу колону већ пристиже главнина са артиљеријом. Отпоздрављајући на све стране, журно одлазимо из села. На челу колоне, блажено се смешећи, корача Јанаћко с развијеном заставом 1. пролетерске.

Мирко ЈОВАНОВИЋ

² Миладин Бркић Рођа.

³ Ђура Димитријевић.

ПОНОВО У СРБИЈИ

На благој падини, у зеленилу храстове и борове шуме, код села Градиберине, одмарамо се 20. августа 1944. и спремамо за прелазак Лима. Чине се последње припреме у јединицама: одржавају се састанци, врши се попуна и размештај по четама и водовима. Најзад се свим борцима саопштава да идемо у Србију.

Тако смо 20. августа напустили Санџак и почели се спуштати козјим стазама ка Лиму. Благи поветарац с планине Бича се поиграва с нама, као да нас гони да идемо брже. Маршујемо у колони по један. Ноћ је топла и спарна. Шапућемо и радујемо се, јер се враћамо у нашу Србију — у крајеве одакле смо се пре три године, као мали београдски батаљон, са голим, босим и слабо наоружаним борцима, морали по великому снегу с тугом повући у Санџак. А сада нас ево у претходници бригаде, снажне и велике пролетерске јединице, која је пронашла славу наше борбе кроз готово све крајеве земље.

Расположење бораца је изванредно, нарочито нас из Србије, који смо поносни и узбуђени. Хтели бисмо да један другоме и искажемо ту радост, па зато, иако је ноћ и наређење да се маршује у тишини, често шетамо дуж колоне и, не осврћући се на примедбе и прекоре што реметимо ред и дисциплину покрета, оживљавамо успомене на прве дане борби у Србији. Сећамо се многих другова који су тада пошли с нама у Босну, а којих више нема. Пали су на дугом тешком путу нашег батаљона.

Километри преваленог пута остају за нама. Нико се не жали на умор. Нама се жури, и зато се љутимо у себи, протестујемо гунђањем што нам штабови сваки сат марша дају кратак одмор.

— Ex, ти старци и женске нежности! Колико нам мука задају и спречавају нас да идемо брже! Требало је то све послати кући или у позадину — брунда Јездимир Симић.

Врцић га подржава:

— Били бисмо већ у Србији да није ових чика!

— Да! — кратко се сложи с тим и комесар Чаре, али прекори Симића и Врцића што се буне против другарица и њихове нежности. Почеко их је комесарски убеђивати, нашироко и надугачко, како су и другарице равноправне у овој борби, како се и оне боре за своја права, како знају да пуцају и како су издржале све напоре раме уз раме с мушкарцима.

У рану зору прелазимо мост на Лиму код Прибоја и одмах продужавамо ка селу Лунићима. Враћа ми се сећање на ову реку, коју смо 6. јануара 1942. у поноћ газили при повлачењу у Санџак. Посматрам је како хучи и јури. Те прве ратне зиме, после 16 часова напорног марша, прешли смо је наги и изнемогли. А мраз је био стегао, температура око двадесет пет степени испод нуле. Сетих се однете одеће и пушака, смрзавања, мука. Створи ми се слика супротне обале, на којој смо делили преостале делове одеће и трчали ради загрејавања. Размишљам о свему томе и чудим се како смо све издржали.

Два дана, 21. и 22. августа, задржавамо се у селу ради одмора, а затим смо ноћу, без борбе, избили пред Увац, у село Брезну. Ту смо само мало остали, припремали се за даљи покрет и 23. августа, у освит зоре, кренули низ стрме литице ка Увцу. Прелазак преко реке био је и брз и лак; чини ми се да смо је у једном скоку прескочили, да је и нисмо газили.

Тако смо у стрељачком строју стигли до првих четничких положаја на косама испред Борове главе. Лево од нас виделе су се разбацане сељачке куће, покривене првеним црепом. То је Доброселица, прво насеље у Србији које нас очекује. Горе, на Боровој глави и Карановцу, налазе се четничке бригаде Златиборског корпуса, које покушавају да нас зауставе и спрече на нашем путу кроз Србију. Али митраљеска и пушчана ватра из њихових рупа само нас је још брже повукла к њима. Строй се повијао као змија и наступао ка непријатељу. Избивши пред саме положаје, извршили смо јуриш. За то време наших дванаест топова брђана из Брезне тукло је снажно и прецизно. Облаци од експлозија створили су нам непланирану димну завесу, коју смо искористили да приђемо сасвим близу непријатељу. Захваћени паником и потучени, четници су почели бежати у правцу Ужица и Пожеге. За собом су оставили противковачки топ, два пушкомитраљеза, доста бомби, петнаест

мртвих и два заробљена, као и мноштво разбацаних шубара, укращених кићанкама и амблемима с мртвачком главом. У овој борби, првој борби на тлу Србије имали смо једног лакше рањеног друга.

Гонећи даље разбијеног непријатеља, наш батаљон је избио око 13 часова на Орлов врх, а затим је пошао ка Краљевој Води, у сусрет новим борбама.

Када смо пролазили северним делом Доброселице, ка Орловом врху, сачекао нас је старији, сељак седамдесетих година, поред једне брижљиво уређене оградице, у чијој су средини расла два крошњата дрвета и правила хладовину у овим спарним августовским данима. Прилазим му и поздрављам га са: — Смрт фашизму, стари!

Он ме помало уплашен и с неверицом гледа и одговори слабачким гласом:

— Бог ти помогао, синко.

После неколико измењаних речи и упознавања, старији се мало раскрави и почне причати како су му четници говорили да смо ми сви уништени и да нас више нема. Интересовао се како смо издржали и остали живи. Када сам му објаснио да смо понекад јели и буково лишће, траву, коњетину и коприву без соли, он се замисли и рече:

— Е, моје дете, и ја сам у повлачењу преко Албаније преживљавао исте страхоте и из коњске балеге вадио кукурузно зрневље. Верујем да сте и гладовали и претрпели много.

Полако гегајући, старији се затим упути ка вратима своје куће, да би нам после неколико минута изнео комад проје и парче сира, говорећи:

— Једи, дете, то је све што данас могу да вам дам.

Захвалих му се и поздравих га, па пођох даље уз његов благослов да нам је срећан пут и победа.

Поново смо стигли на дивну златиборску висораван, коју смо децембра 1941, по великом снегу, прешли на путу ка Новој Вароши. Батаљон се налази у бригадном распореду на положајима Шунато брдо — Крива бреза; постављен је фронтално према Краљевој Води — Палисаду. Около је борова шума с пашњацима, планинским колибама и торовима за стоку.

Ту нас је чекао обрачун с бугарским окупатором.

Њихове снаге кренуле су, 24. августа, у три колоне из Палисада и Краљеве Воде ка нашим положајима. Имали су око 1.000 војника и две хаубице од 105 mm, затим више тешких баџача и митраљеза. Да бисмо извукли непријатеља из утврђења, делови наше бригаде су се тактички повлачили, док су делови 3. и 13. бригаде бочно продирали ка Палисаду, угрожавајући противничку позадину и бокове.

Кад су Бугари осетили нашу намеру и наше снаге на својим крилима, почели су да се повлаче, гоњени снажним противнападом 1. пролетерске. У том противнападу запленили смо бугарску комору са доста артиљеријске муниције и две хаубице и заробили око педесет војника.

Око 12 часова наше јединице су избиле пред спољна утврђења Палисада. А у току даљих борби, до ноћи, овладали смо тим утврђењима и почели борбу за поједине зграде, из којих је непријатељ давао организован отпор. Борба за Палисад и Краљеву Воду трајала је све до зоре 26. августа, да би се обновила увече и продужила 27. августа.

У току дана, док је непријатељ из припремљених ровова и зиданих зграда још пружао жилав отпор, командир 1. чете Урош, родом Врањанац, искористио је кратко затишје и на македонском језику позвао Бугаре да се предаду. Завладао је тајац, после кога се кроз прозор једне куће појавила бела марама — знак за предају. Наша три војника, с командиром на челу, изашла су из заклона и пошла ка згради на којој је била истакнута бела застава. Одједном, рафалска унакрсна ватра из неколико аутомата и прасак бомби упућених иза беле мараме смртно погодише и команђира и његове пратиоце.

— Подлаци! Служе се преваром! — викао је љутито командир 2. чете Симић.

Озлојеђени овом подмуклошћу, припремили смо се за јуриш. Привукли смо топове на близко одстојање и почели да директно тучемо зграду, из које је малопре била истакнута бела марама. После једночасовне борбе приморали смо непријатеља да бекством покуша да нађе спас у новим упориштима. Али бочни удар и јуриш Симићеве чете, чији су се борци послужили ручним бомбама, натерали су десетине бугарских пљачкаша да дигну руке увис и да у самртном страху моле за живот.

— Кукавице! — одговори им Симић. — Сви сте, зар не, мобилисани и на силу натерани да служите Хитлеру?

Њихов официр, који је само сат раније на подли начин командовао и убио наша три друга и командира Уроша, блед од страха, молио је да му помогнемо — да му превијемо ране и опростимо живот, јер је морао да извршава наређења старијих.

И борбе за друга упоришта су биле тешке и оштре. Следеће вечери, у поновљеном нападу, у општем јуришу на још две утврђене зграде, рањен је у stomak и Јездимир Симић, командир 2. чете. Касније је умро у нашој болници у Италији. Његова храброст и издржљивост служиле су за пример целој чети.

После 48 часова даноноћних борби непријатељ се, уз помоћ јачих немачких снага, упућених из Ужица, извукao са остатком преживелих, али је ипак оставио за собом велик број мртвих војника и много ратне опреме.

Наш батаљон је после ове велике победе имао задатак да у склопу осталих јединица бригаде обезбеђује ослобођену златиборску висораван и спречи угрожавање ове територије од непријатеља из Нове Вароши, Ужица и Ужичке Пожеге. Тај задатак нас је задржао све до 28. августа, када смо у предвечерје кренули ка комуникацији Вишеград—Ужице. После ноћног марша стигли смо у зору пред пругу Вардиште—Кремна. Последњи покушај четника на Мокрој гори да нас задрже и одбаце од пруге није успео. После кратке, али оштре борбе четници су побегли преко пруге ка планини Тари.

Разбијеног и обезглављеног непријатеља требало је гонити и дотући, али су већ нови задаци били пред нама: уништити пругу, онеспособити тунеле и друге инсталације на станицама између Ужица и Вардишта и обезбедити правац од Вишеграда. На овим положајима смо остали све до 8. септембра, када смо преко Косјерића кренули у акције на Равној гори и Ваљеву.

Радован ПАНТЕЛИЋ ПУРА

НЕОБИЧАН СУСРЕТ

После преласка бригаде преко Лима и Увца избисмо на Златибор и сукобисмо се с четницима. Било их је много, али након првог жестоког судара, 23. августа, они се разбежаше по шуми, а бригада усилјеним маршем продужи даље. Први батаљон се, на левом крилу бригаде, кретао у правцу Бајине Баште. То је стварно био више него усилјени марш. Ишло се дању и ноћу, храна је дељена на кратким застанцима.

Једне ведре ноћи маршевали смо стазом преко неких шумарака. Командант батаљона, Војо Абрамовић, стајао је поред колоне и посматрао уморне борце. Кад наиђе зачелје, узјаха на коња и касом сустиже командира 3. чете, па му, онако у пролазу добаци:

— Саво, који ти то борци вуку ранчеве на леђима? Знаш ли да је постало правило да не носимо ранчеве? Баци то, јадан не био! Видиш да су и овако уморни од дугог пешачења.

И оде ка челу колоне.

Командир, који се у том тренутку нашао на челу чете, изађе у страну пропуштајући колону. Прође 1. вод, а нико нема ранца на леђима, прође 2. вод, па и 3. Нико не носи ранац. На зачелју чете иде коњоводац Марко Кардол, водећи зекана натовареног митраљезом и муницијом, за зеканом иде митраљезац Вулета и његов помоћник Перо, Далматинац; иза њих још двојица наоружаних људи с ранчевима на леђима. Командир је познавао сваког свог борца, али ову двојицу не позна. Приђе им ближе, ухвати првог левом а задњега десном руком и упита:

— Из које сте јединице вас двојица?

Људи се збунише и ништа не одговорише. Командир се загледа боље, али на глави непознатих бораца виде необичне

титовке. Наше су на врху сужене, а ове су у горњем делу раширене. Немају ни петокраке. Колона помало одмиче, а он с њима расправља. Опет пита:

— Ко сте и откуд сте овде? Јесте ли ви четници?

— Не, нисмо четници, ми смо Космајци. Ми смо пре два месеца мобилисани од четника и стално смо размишљали где ћемо наћи прилику да вам се прикључимо. Ево нас, па радите шта хоћете с нама — одговори један.

Командиру није баш пријатно. Чета му поодмаче, а он остале с двојицом наоружаних људи у ноћи. Нема се много времена. Пита их:

— Па, хоћете ли с нама?

— Хоћемо.

— А хоћете ли се туђи против Шваба?

— Хоћемо, како да не!

— А против четника?

— Хоћемо и против њих!

— Сигурно?

— Сигурно!

— Е, онда пожуримо да стигнемо колону — рече командир.

Кад су већ пристигли чету, један ће од оне двојице:

— Господине комandanте, има још наших који би пристали вама, али не смеју.

Командир му најпре објасни да се код нас ословљава са „друже“, а онда рече како ће сви они којима нису крваве руке доћи к нама.

— Ама не, господине, односно, друже комandanте — збуни се Космајац. — Нисте ме разумели. Нас двојица имамо још пет другова, који малопре нису смели да се прикључе вашој колони, те остале у једном шумарку поред пута.

Командир нареди чети да застане, а њих двојицу упути да пођу по своје другове и да им објасне да не треба никога да се боје.

Чета није дуго чекала, кад се на месечини почеше појављивати силујете људи. Неко из колоне добаци:

— Та има их колико и нас!

Пристигше њих двојица са још пет другова. Приђоше нам срамежљиво, са страхом. Сваки носи пушку о рамену. Командир им рече:

— Хајде, што сте се збунили! Сад ћемо се заједно борити.

Командир се рукова са сваким од њих. Распореди их. Двојицу код Вида Јовићевића у 1. вод, тројицу код Драгише у 2, двојицу код Илије Зековића у 3. вод. Били су срећни што их без икаквог проверавања и с њиховим оружјем распоређујемо у чету и сматрамо својим борцима.

Кад одоше, командиру приђе десетар Алекса Бубоња и рече:

— Вала, командире, имате велико поверење у њих. Ја бих њих разоружао и послao нека иду куд год хоће.

Стварно, шта ако испадне да је командир био небудан? У међувремену је заменик комесара чете, Михајло Батровић, већ задужио по два члана Партије из сваког вода да с новодошлим друговима разговарају и да одговарају за њихово држање и рад. Продужили смо марш и пристигли батаљон. Командир упозна команданта и комесара батаљона шта је учинио. Они му то одобрише. Комесар батаљона, Блажо Попивода, шали се, па ће командиру:

— Саво, прими ти њих и у Партију.

Командир му на то одговори:

— До слома Осовине можда ће и то бити.

Седам Космајца се брзо саживеше с четом. Други дан су побацали ранчеве. У првом селу, за време одмора, наш по годинама најстарији борац, Шујо из Андријевице, по занимању кројач, од једне талијанске блузе сашио им је титовке. Другови су им набавили петокраке.

Били су добри борци.

У Србији је много млађих бораца дошло у 1. пролетерску. Али када је бригада прелазила преко Космаја, 3. чета нашег батаљона се удвостручила. Сви новодошли су хтели да иду баш у њу, зато што се тамо већ налазило оних седам Космајца. Цео дан, колико је чета била на Космају, владало је свечано расположење. Сељаци су били поносни кад су видели да се из њиховог села неколико бораца налази у 1. пролетерској. А и оној седморици Космајца било је драго што њихово село тако гостопримљиво дочекује пролетере. Готово сви борци добили су поклоне од космајских девојака — топле вунене чарапе и цемпере.

Према овим новим младим борцима са Космаја, она седморица су се већ сматрали старим и прекаљеним ратничима. Њихова храброст заслуживала је пажњу. Двојица су јуначки погинули у борбама за Београд; на сремском фронту двојица су већ били командри водова, а тројица десетари.

Саво ПУЗИЋ

ОД УВЦА ДО ПАЛИСАДА

Прва пролетерска дивизија избила је 22. августа 1944. на леву обалу реке Увца, од Кокин Брода до њеног ушћа у Лим. Испред себе је имала јаке четничко-недићевске и бугарске снаге — око 5.000 људи. Осим тога, у Ужицу, Ивањици и Ариљу налазиле су се немачке полицијске снаге.

Десну обалу Увца и јужне падине Златибора били су посели четници. Они су одбрамбене положаје фортификационски солидно уредили. На сваких пет-шест метара били су изградили срељачке заклоне, прошарали их великим бројем бункера с митраљеским оруђима и тако обезбедили ватрени систем на већој дубини. Ноћу су палили безброј ватара, довикували се и певали четничке песме уз пратњу мобилисаних хармоникаша и тамбураша — ваљда зато да би одржали властити морал.

Прва пролетерска бригада је у зору 23. августа форсирала Увац у рејону Кожља и у снажном јуришу, у садејству с 3. пролетерском крајишком бригадом, сломила четнички отпор на десној обали и у брзом наступању преко села Доброселице избила испред четничких положаја Борова глава—Карановац, па у нападу из покрета и њих ликвидирала. Тако је бригада још пре подне извршила задатак одређен за тај дан.

Одмах после сламања четничког отпора на Боровој глави и Карановцу, штаб бригаде је упутио два батаљона да гоне разбијеног непријатеља и извиде плато Златибора, а нарочито рејон Чајетина—Палисад. Краљевачки батаљон, у саставу снага одређених за гоњење непријатеља, упутио је 2. чету у претходницу са задатком да разбије четничке снаге на Торнику. Приближавајући се Торнику, чета се развила у стрељачки строј и за кратко време јуришем збацила четнике са тих положаја. Тиме је био отворен пут ка Краље-

вој Води и Палисаду. Четници су безглаво бежали према планини Чиготи, бацајући ранце и осталу опрему.

После пристизања главнине, Краљевачки батаљон је продужио наступање и, готово без отпора, истог дана овлађао Краљевом Водом око 17 часова. Одмах су упућене извиђачке патроле ради прикупљања података и успостављања ватреног додира с бугарским гарнизоном на Палисаду, с ким су убрзо ступили у борбу. Ускоро је и пратећи вод отворио снажну митраљеску и минобаџачку ватру на непријатељеве положаје. У прво време Бугари нису одговарали ватром, нити су вршили испаде из утврђеног рејона.

Заузимањем Краљеве Воде, Краљевачки батаљон је створио услове осталим снагама бригаде за напад на бугарски гарнизон на Палисаду. Међутим, због неизвесне ситуације, штаб батаљона је био приморан да, пред мрак, повуче главнину батаљона на Смиљански закос, јужно од Краљеве Воде, с тим што је 2. чету оставио на положајима у Краљевој Води да врши демонстративне нападе на Бугаре на Палисаду и да извиђа и спречава њихове испаде. Главнина батаљона је у међувремену вршила припреме за ноћни напад.

Увече 23. августа штаб 1. пролетерске дивизије је одлучио да ноћу између 24. и 25, у покрету ка комуникацији Ужице—Вардиште, обухватним дејством преко планине Чиготе и преко села Рибница — у правцу Белих Вода, окружи и уништи непријатељеве снаге у рејону Чајетина—Палисад.

Међутим ситуација се у међувремену делимично изменила. Ноћу између 23. и 24. августа Бугари су појачали свој гарнизон у Палисаду још једним пешадијским батаљоном и ујутро почели напад јаким пешадијским снагама, подржаним артиљеријом, око пута Палисад—Кокин Брод. Краљевачки батаљон је водио одбрану на низ узастопних положаја (Краљева Вода, Шумнато брдо, Крива бреза), спречавајући непријатељу брз продор ка положајима Смиљански закос—Крива бреза—Крајеви—Тусто брдо, које је у то време, по одлуци штаба дивизије, поседала 1. пролетерска бригада.

Осетивши намере непријатеља, штаб дивизије је донео одлуку да снагама 1. пролетерске бригаде чврсто држи поједине важне топографске објекте на боковима и по дубини, да извуче што дубље бугарске снаге из Палисада, па да са 3. и 13. пролетерском бригадом, обухватним дејствима, што пре упадне у Палисад и тиме створи услове за уништење ове јаке бугарске групације.

У време када су Бугари развијали снаге за напад на Смиљански закос и Криву брезу, нападне колоне 3. и 13.

бригаде су обухватним дејствима озбиљно угрозиле бокове и позадину бугарских снага. Наједном је настало комешање у редовима Бугара. Осетивши опасност, покушали су да изврше благовремено и организовано извлачење из борбе и повлачење према Палисаду, али им то није пошло за руком. Енергичним дејством наших снага и благовременим предузимањем гоњења, повлачење Бугара се убрзо претворило у панично бекство.

Цела 1. пролетерска бригада била је ангажована у гоњењу разбијених Бугара. Тако је Краљевачки батаљон гонио непријатеља правцем Смиљански закос—Краљева Вода по други пут у последња два дана. Предњи делови батаљона измешали су се с Бугарима у рејону Краљеве Воде и масовно их заробљавали. Натоварени тешком опремом, а бежећи пре тога око десет километара испред наших снага, бугарски војници и старешине су били толико изнурени да су од умора падали на земљу и предавали се. Било је случајева да су их наши борци у трку хватали с леђа за крагне од блуза, обарали на земљу и разоружавали. Као по некаквом неписаном правилу, Бугари су у тој прилици издашно дозивали у помоћ — братство између бугарског и српског народа и идеје комунизма. Заборављали су при томе да су њихови ранчеви били пуни ствари опљачканих од српских сељака.

Батаљон је заробио око четрдесет војника и официра, запленио неколико шараца, велику количину ратне опреме и материјала, један оштећен топ с каром пуном артиљеријске муниције и неколико коња. Међу заробљеним Бугарима био је и војник Цветко Аnev, стolarски радник из Софије. Причао је да је увек припадао напредном радничком покрету. Задржан је при штабу батаљона, са свим правима партизанског борца.

Напад на Палисад извршили су из покрета, након краћег срећивања, делови 1, 3. и 13. пролетерске бригаде, подржани ватром минобаџача и брдских топова. Утврђени рејон Палисада бранило је око 1.200 бугарских војника. Батаљон је, у садејству са осталим снагама бригаде, успео да продре у спољне одбрамбене положаје око 16 часова, али је заустављен снажном митраљеском и минобаџачком ватром непријатеља. Ни напад осталих наших снага није имао успеха.

Увече 24. августа почeo је организовани напад на Палисад, уз снажну подршку артиљерије и минобаџача. Развила се жестока борба. Врило је као у котлу. Наше јединице су успеле да се на правцу напада mestimично уклине у непријатељеве одбрамбене положаје, овладају низом отпорних тачака и објеката, али нису могле ликвидирати

утврђени рејон. Бугари су били сабијени на мали простор. Из ровова и бункера отварали су ватру из свих врста наоружања. На позиве на предају, одговарали су још јачом ватром.

Наши јуриши извођени су уз подршку оруђа за непосредно гађање. Користећи се дејством артиљерије, борци су упадали у ровове и извлачили из њих ошамућене Бугаре. Повремено су и Бугари вршили снажне, краткотрајне противнападе уз „сађељство“ своје пуковске блех-музике, која је свирала „Марицу“. Изненађивао је фанатичан отпор бугарског окупатора у условима скоре пропasti Хитлерове Немачке и њених сателита.

Краљевачки батаљон је у ноћи између 24. и 25. извучен из борбе и постављен на Смиљански закос са задатком да обезбеђује позадину наших главних снага са правца планине Чиготе. У том рејону се задржао 25. и 26. Пре свитања, 27. августа, батаљон је добио наређење да што пре поседне највиши гребен Чиготе, са задатком да спречи деловима 2. бранденбуршког пука удар у бок и позадину 1. пролетерске дивизије од правца села Љубиша. Приближавајући се у наступном маршу ка врху планине Чиготе, по густој магли и слабој видљивости, претходница батаљона се у праскорозорје сукобила, на одстојању од неколико метара, с немачким снагама које су већ поселе гребен и организовале кружну одбрану. Немци су на гребену ископали ровове и заклоне, из којих су снажном ватром дочекали нашу претходницу. Након краће борбе батаљон се повукао на косе јужно од Чиготе и ту ушао у састав бригаде.

У току ноћи између 25. и 26. и између 26. и 27. августа продужен је напад на Палисад. У тим борбама Бугари су претрпели велике губитке и били сабијени у свега неколико кућа у центру утврђеног рејона. Остатке бугарског гарниза спасле су немачке снаге, које су успеле да се пробију од правца Чајетине ујутро 27. августа. У исто време су све непријатељске снаге напустиле Палисад и повукле се у Ужице.

У борбама за Палисад бугарски окупатор је претрпео велике губитке у људству и материјалу. Прва пролетерска дивизија је у тим борбама убила око 950, а заробила 150 непријатељских војника и официра. Заплењене су велике количине хране, муниције и осталог ратног материјала. Пораз на Палисаду био је ефикасан ударац наших снага бугарском окупатору у Србији. За ту нашу велику победу чуо је врло брзо слободарски народ Србије и заједно с нама је славио.

Хајрудин МЕХИНАГИЋ

НА ТЛУ СРБИЈЕ

После готово три месеца борби и маршевања, средином августа 1944, наш батаљон се нашао у Санџаку.

Приносе се вести да ћемо ускоро поћи даље, да ћемо учествовати у борбама за ослобођење Србије и Београда. Радовали смо се томе више него никада раније. Неки од нас нису до тада били у Србији. Видели смо само њене дивне брежуљке, долине и воћњаке у лето 1943. године, када је бригада, заједно са другим јединицама, ослободила више места у источној Босни, међу којима и Зворник и Дрињачу. Тада нас је од Србије делила само валовита Дрина, немачки фашисти и домаћи издајници. И данас ми је у сећању туга с којом смо се одвајали од обале Дрине, с надом да ће доћи дан када ће се и у Србији завијорити застава нашег батаљона. Та туга је још више обузимала борце који су на српској страни Дрине имали своје домове, свој ужи завичај.

На тлу Санџака смо дефинитивно осетили да није далеко час када ћемо ступити у Србију. Сваки дан проведен у Санџаку чинио нам се тада дуг као недеља.

Ускоро је издато наређење да се припремамо „за дужи покрет“. А када смо пошли, по правцу кретања смо видели да идемо у Србију. Још из даљине су се пред нама указивали планински венци. Больни познаваоци ових терена пронашле вест да је то Златибор. Срца почеше јаче да куцају. Умор се више није осећао: само напред! Остварује се наш сан — да помогнемо у ослобођењу Србије и Београда.

За време марша се присећам казивања старих бораца из Србије да су баш преко Златибора, који је сад био пред нама, одступали у оним хладним данима 1941. према Санџаку. Тада су били иссрпени, слабо наоружани, бројно мали. Три године су ти исти борци натапали својом крвљу Босну, Херцеговину, Црну Гору, Санџак, Далмацију, и сада се, ево, враћају у свој завичај. Многих који су овуда прошли 1941. нема више у колони. Њихове хумке су остале негде на Гату, у Дувну, Ливну, на Неретви, Ифсару, Балиновцу, Млиништима... Али колона пролетера је сада небројено пута већа него што је била у зиму 1941. Наместо једног погинулог, долазило је по десет нових, млађих...

Размишљања о томе прекиде наредба да се припремимо за борбу. Штаб батаљона саопшти да се на огранцима Златибора налази непријатељ, кога треба разбити и уни-

штити. Ту су четничке јединице, које у највећем броју сачињавају присилно мобилисани сељаци.

Прелазимо преко Увца и у мањим колонама почесмо да се приближавамо четничким положајима. Наша артиљерија врши припрему, гранате фијучу, а горе, на јужним падинама Златибора, одјекују детонације. По броју граната видимо да се муниција не штеди и да имамо дosta топовских цеви.

Четници не могу ни главу да подигну. Када смо им пришли под саме положаје, артиљеријска пљуба престаде. Проломи се пролетерско „ура“, и за свега неколико часака ускочисмо у четничке бункере и заклоне. Најђосмо на неколико погинулих и неколико избезумљених четника, који нису успели да побегну. Остали су утекли у правцу Палисада, где су се утврдиле бугарске окупаторске снаге.

Пред нама се пружи пространа златиборска висораван. То је Србија! Нема чобана са њиховим стадима. У једној колиби најђосмо на сељака који нам даде нека обавештења о снагама на Палисаду и у неким местима у западној Србији, онолико колико је он могао чути и сазнати. Најмилије нам је било када нам је причао колико нас жељно очекује народ „Ужичке републике“ и целе Србије, у шта смо се ускоро и уверили.

Разместили смо се за одмор, док се не направи план будућих акција. На Златибору сачекасмо и ноћ. И поред тога што је август, ноћ је била свежа. Лежећи на младом сену, прибијали смо се уз оне који су имали ћебад или шаторска крила.

Сутрадан су Бугари почели обасипати наше положаје артиљеријским гранатама. Извиђачи су нам јавили да се постројавају у утврђењу на Палисаду и да у колонама крећу према нама.

Штаб батаљона нареди да будно посматрамо покрет Бугара и да им припремимо дочек какав заслужују. Њихова артиљерија и даље туче. Приближавају се нашим положајима и вероватно не слуте шта их за неколико тренутака чека. На нашој страни је гробна тишина.

Примамо заповест за противнапад. Одједанпут се из стотина пушчаних и митраљеских цеви осу концентрична ватра. Бугарски редови се ускомешаše, а одмах затим са свих страна одјекнуше падинама Златибора партизански повици за јуриш. Бугари се дадоше у бекство, али касно. За неколико тренутака се измешасмо са њима. Пошто смо тада били обучени у униформе по боји сличне њиховим, морали смо добро пазити да у тој гужви не убијемо некога од наших. Било је у томе и смешних призора. Хватали смо их за леђа и вратове, а прве њихове молећиве речи су биле „братко“.

Група бораца 1. пролетерске у Србији, после повратка из Италије 1944.

Батаљон је у овој борби заробио много Бугара. Остали, који нису погинули, успели су да утекну у своје утврђење на Палисаду.

Почела је и борба за освајање тог утврђења, које је било опасано с неколико редова бодљикаве жице. Бункери су били бетонски и дрвено-земљани. Борба је била тешка. Бугари су пружали јак отпор из утврђених склоништа, према којима су прилази били равни и без заклона. Били смо удаљени свега неколико десетина метара од бодљикаве жице, тако да смо могли лепо видети сваки отвор на бугарским бункерима.

Тукли смо их минобацачима из непосредне близине. Многи бункери су горели, а око других се дизао такав дим да се нису ни видели. Наши борци су вешто и брзо пресецали жицу и ускакали у ровове. Али и поред свега, Бугари се нису предавали. Као да су били решили да до последњег изгину за фашистичку Немачку.

Ова борба је без престанка трајала два дана и две ноћи. У рововима су нашли много погинулих Бугара. Уз помоћ немачких тенкова, остали су се повукли ка Јжицу.

Ми смо тада имали велике губитке, а нарочито је много било рањених. Међу мртвима је био и командир 1. чете друг Урош, а међу тешко рањенима командир 2. чете Јездимир Симић, који је касније умро на лечењу у Италији.

Радован ДРАШКОВИЋ

КРСТО БАЈИЋ

Каљена воља борца

Бити заљубљен у живот до спремности да се за њега погине, за највишу радост — једнаких могућности за сваког, то је Крсто Бајић. Између љубави према животу и свакидашњих сусрета са смрћу у охлађеним ранама другова са којима је малочас причао лежи огроман простор који је свест морала претходно да савлада да би тек на тим крајностима сазрела у одлуку, у најплеменитију борбену спремност.

Прегорети себе за дане који га неће видети, а који су му толико пута махали као застава наде пред очима, то је пут одлуке док не постане усијање — кад меци крше гране, чешљају људске груди, лишће и траву. У Крстовом примеру борбена одлучност је пролазила кроз највишу свесну људску приврженост животном глаголу бити, кроз све људске органске отпоре. Та храброст зато је и виша за меру своје свести о циљу... Она га је држала у напетом луку у циљ концентрисане пажње која ствара пуну меру лепоте новог кова — револуционара.

Распетост између уметности, филозофије, поезије, виолине и фото-аматеризма и тежње да из те, онда глуве, варошице прати збивања у свету, учинила је његову младост крцатом тражења, стваралачког немира, боја, промена, па је чак из низих разреда гимназије извесно време био дописник једног од београдских листова. Шта све није знао тада тај дечак: да одзвијди „Хофманове приче“ од Офенбаха, да на виолини исприча Дворжакову „Хумореску“, да говори занесено о модром ваздуху музике, о бронзи сликарства, о поезији скулптуре; али ником тада још није по-

верио своје стихове, брижљиво скривене у школским свескама које нису ученице виделе. Тог ретко даровитог средњошколца наставници-режимлије и жандари врло рано су огласили за „опасног“ јер је комуниста.

Одлазак на студије у Београд и Скопје, тамошњи сусрети, сагледавање нових дometa, још више су подстакли његово урођено незадовољство самим собом, кристалисали га око две основне тежње: револуционарног рада и глади за књигом. Увиђање да је енергија само једна као и људски век и да растакање пажње на више страна — слаби продорност, згушњавало је Крстову личност у борца, па су остала тежње ако не „жртвоване“, а оне померене, одгођене временено за неке боље, мирније године и прилике, јер је борба била најпречка, једини услов опстанка, излаз и смисао заједничке и појединачне будућности.

За време студија Крсто није прекидао везу са својим друговима у родном месту. Писао им је често о сусретима с револуционарним ликовима предратног Београда, о великом духу другарства међу напредним студентима. Сиромашним ћацима слао је и понеки цемпер или шал да им се загреју прса док са села газе јануарски снег према Беранима. Уочи рата, Мојсије и Христина, Крстов брат и сестра, такође су активисти омладинског покрета у беранској гимназији; читава се породица ангажује, и од њих петоро рат је преживела само Христина.

„Видиш, једва држим корак... Свака стопа уз ова брда прободе ме до мозга“. (Тада, и после Мојсијеве погибије код Кључа видео сам га истински очајног).

Ознојен мучним напором трудио се да уз Турију, оног јесењег јутра 1941, не заостане, да не буде терет колони Комског одреда која је кренула на Пљевља. Некаква бунда га заплиће, другови се нуде да му понесу торбицу или пушку, бар мало да му олакшају, али он се захваљује. (Зар пушку неко да му носи, а он жив?). По коленима му избиле некакве чудне, широке красте још за логоровања на Полици. Лучиле су жућкасту масу која би се кроз завоје стврднула у трешњаву смолу, слепила гаће, панталоне и кожу, па је то чупало и сваки корак претварало у гримасу бола.

Црногорским партизанима тада је првенствено недостајала артиљерија, и то у критичном тренутку, кад збију Талијане испред градских зидина. Према тадашњим вестима, окупаторски гарнизон у Пљевљима располагао је знатном тешком артиљеријом. Ни у једном граду у Црној Гори Талијани не би могли одолети јуришу устаника снабдевених топовима. Устаничка плима била је поново у порасту. Требало ју је само осоколити још неким већим успехом. У тим његовим узгредним сањарењима било је оног што смо сви тих

дана ишчекивали: спајали ослобођену Црну гору с Титовим Ужицем, ширили територије слободе, руменили се успесима револуције, а он чак заборавио и на бол у колену. Маштао је измучени младић (мало искошен кад жури) како ће ускоро размахати кораке низ улице своје варошице, у једно друго, боље, ведро летње вече низ те улице, од којих једна сада носи његово име... И мада све тако не би било како смо нагађали, али да су онда Пљевља ослобођена, догађаји народноослободилачког рата текли би знатно изменењим редоследом.

Када се низ отиловићке стране спуштао према Пљевљима уочи 1. децембра, корак му је био лакши, јер је уз пут излечио красте неким мелемима. Горд на своју дугачку „партизанску“ пушку, ливену у слободном Ужицу, са торбицом крцатом талијанских бомби и муниције, носио је у себи дане беранског затвора, одлучност 27. марта на улицама родног града, спремност добровољца-комунисте у данима априлског слома бивше Југославије, размаханост устанка у борби за Беране, знање свих прочитаних књига и песама, свих својих двадесет година збијених у борца.

У поноћ, развијени у стрелце, кренули смо на Пљевља са рејона Мајдана. С неколицином добровољаца, Крсто и Војо Масловарић пошли су испред стрељачког строја на жандармеријску касарну. Непријатељ је напад устаника спремно дочекао. Знао је, изгледа, намере партизана. Након убачених бомби међу жандармерију, отпор је био грчевит. Поклици партизана на улицама града с оне стране, из крвова, доводили су до очајања прве редове Комског одреда.

— Зар да сутра последњи стигнемо? — соколио је Крсто већ поспане и преполовљене борце под прозорима жандармерије.

И опет су јуришали; неколико пута до јутра. Свитање их је подсетило да склоне мртве и рањене другове у ров, ту, под пушкарницама. Све је присиљавало на повлачење, али нико се није усудио да то каже.

За Крстову групу био је то најдужи дан.

Били су „прежаљени“. Кад су „осетили“ да их је мало, карабињери се охрабрују и у неколико наврата јуришају до рвања и убацују бомбе. Из супротних ровова бомбаш Талијан измили и пузи, с недрима и цеповима пуним бомби. Поспани, уморни од синоћње напретнутости, трепавице се саме склапају, а ни са које стране везе, нити вести о стању на другим секторима партизанског обруча око Пљевља. Одједном у тренутку малаксалости и здравих и рањених чуо се у рову збуњени Крстов глас:

— Ено га, пао је.

Поскочио је као дете од радости. Затим се за тренутак опет притажио. Још један пуцањ. И још један Талијан хладио се на педесетак корака од рова. „Уграбио“ га је у покушају да повуче за ногу натраг у ров свог погинулог пајдаша.

Касније, у 1. пролетерској, није се знало чему код Крста дати предност: његовим људским цртама или борцу, културном или политичком раднику. Сав од акције, идеја, сав бескрајно заљубљен у људе, умео је да „намагнетише“ околину, да је ангажује са мало приче. Људи су били посебно осетљиви на примедбе које би долазиле с његове стране, јер је то говорио он, благи и простодушни Крсто.

Отаљавање је мрзео и бичевао најрадије — иронијом. Јуде који као од беде крећу у патролу умео је да заустави и замени. Није подносио кулучарски однос према послу. Тражио је уношење, убеђење, обележје воље. За њега је борбени задатак најмање ствар салутирања, аутоматизма, површинсти.

— Немаран извиђач — говорио је — глава у непријатељевој торби.

Интуитиван, он је и најмању сугестију батаљонског и бригадног руководства обогаћивао новим појединостима, новим могућностима, за што је способан само неко ко се докраја поистоветио са задатком. Ни трага оног што се код интелектуалаца назива „књишким“. И ништа га тако као фразерство и празнословљење није могло изазвати да плане. Непресушно врело идеја — да се стварност борбе, глади и погибије учини радоснијом — Крсто је налазио у некој својој распеваности, у сагледавању ведрине и онда када циљ изгледа безнадно далеко.

Оснивање батаљонских библиотека била је Крстова иницијатива; књиге су набављене у првим ослобођеним варошима. У батаљонској комори одређен је коњ и направљени специјални сандуци за књиге и писаћу машину. Покренуо је четне зидне новине, батаљонски лист који је илустровао омладинац из Сарајева, Карамба. Тај лист је излазио у најтежим тренуцима офанзива, све до јабланичког моста, уочи Сутјеске. Батаљонске библиотеке и листови брзо су прихваћени у читавој бригади, јер су то била углавном искуства студентског покрета, само примењена на нове околности.

Познавао је људе, њихове бриге и тежње, јер је био и сам отворене нарави и пун жеља да им помогне. Његов разговор значио је искреност која уздиже, олакшава. Негде између два Вакуфа, у поспаној колони, Крсто је заподевао песму, разговоре, шалу. Тог јутра је дуго разговарао с борцем из далматинске попуне, радником, упућивао га до најмањих појединости у нову дужност водног политичког

делегата. Мислио сам: ето, његова опробана вештина да од некадашњих ћутаваца на четним конференцијама исклеше смирене дискутанте, логичне и јасне, опет ће уродити плодом.

Јер је за Крста најважнији људски материјал — морална целовитост човека, свест каљена и претворена у циљ. Да би био активно средство идеје, човек мора у револуцији, и увек, бити њен циљ. Зато се Крсто неуморно бавио борцем. Младића прекаљеног у љутим бојевима он је умео са неколико спонтаних сусрета, разговора, скоро да „надахне“, да ослободи несигурности, да га осамостали у држању, у опходењу с људима, да га научи да сагледава проблеме, да реагује. И тако, подрамљена након неколико акција, пуштао га је да настави сам „на својим ногама“, и својим кораком, сигуран у његову самосталност. Извесну црту интелектуалне мекоте, наша револуција је у Крсту претворила у један дубоко борбени хуманизам, у један лик и држање које је остало исто и у најтежим часовима, у часовима који су прелазили границу људске издржљивости.

Био је то један од оних интелектуалаца код кога ширина знања, мноштво чињеница не води ка мутној плиткоћи, већ шири видике, изоштрава продорност. Ако је почео с неким разговор, најмање је то чинио зато што осећа да више зна. Себе је волео да провери у реакцијама других, био је далеко ма од каквог вулгарног проучавања. Само је истим разлогима којима је себе ангажовао „палио“ друге.

Али разлози су суво дрво ако их његово одушевљење не би окрилатило у јурише његове 3. чете (у подвиге Драгутина Лутовца, Радоша Ненадовића, Михаила Недовића, у окршају на Марковом брду, на Главатичеву), затим у борбе 1. батаљона, а онда — 3. крајишке бригаде, у све оне борбе које су значиле крваво ткање слободе. Оне мразовите ноћи, у заталасаном ваздуху експлозија из усташког оклопног воза који је изненадио борце на задатку, Крсто, Војо Масловарић и Живко Живковић ручним гранатама су унишитили читаву групу усташко-домобранске посаде смештену у једном делу дабравинске железничке станице.

На Улогу, са Војом Масловарићем, поднео је још један мучан дан, сличан оном пљеваљском. Лежећи до грла у води, на чистини под бункером, сатима су се вребали са „жабарима“ и усташама. Отопљени снегови са оближњих брда жмарили су из сваког путељка, трнула су тела од хладноће и непокретности, али се није имало куд, јер вређала је смрт из пушкарница. Вребали су и они, слали метке у бункере и звоник, у отворе камених подзизда, али иза пушкарница нису могли да виде пад непријатеља, скривених у сигурном. Приковани у коловозу из немогућног по-

ложаја борили су се од зоре до мрака. Да би одвратили воду од себе, Крстовом пелерином преградили су поточић.

У Добром долу, на Дурмитору, четнички метак га је заиста „скалпирао“, скинуо му парче коже са врха самог темена.

— Да је само за милиметар спустио нишан, ти би био краћи за читаву висину — узвикнуо је неко стађу „досетку“.

Обливало га је румен нелагодности кад би се неко нашао побуђен да хвали његову храброст. Бојао се да неко не помисли да је он храбар „јер тако треба“; није подносио ништа што би било налик на „прављење“, на параду нечим што није стварни он. Само онај ко га је познавао са беранских предратних улица могао је да сквати у пуној мери колико је ионако богату његову личност изградила борба и 1. пролетерска. Он, који није пропуштао да ни мрва туђег залагања остане непримећена, најудобније се осећао кад се о његовим заслугама и врлинама ћутало. Осетљив, али ретко нагао, можда је понекад, одвећ се бавећи битним, знао бити и нестрпљив у праћењу изузетно спорих постепености нарочито у развоју и раду с појединим интелектуалцима у јединици. Ту се огледала његова морална оштрина. Макар био у питању и врло храбар борац, он се с неким асоцијалним цртама у карактеру појединаца тешко мирио. Залуду су га понекад убеђивали у „развој“, у заслуге и у такозвану „перспективу“; он је тешко могао да измири чак и способност за жртву са недостатком доброте код поједињих иначе врло смелих бораца.

При преласку Дрине априла 1943. године, као комесар батаљона Крсто Бајић по старој навици није пропустио да не буде међу првима. На његову одлуку, приликом првог покушаја преласка, одговарали су га другови из батаљонског штаба „да то не иде, нема за то ни потребе да комесар батаљона плива“. Чак је боље да се тако храбрим борцима, какви су били пролетери, нађе у току битке неко мало више присебан, ко ће их вештином сачувати од непотребних губитака. Уз то је требало препливати Дрину набујалу од снегова. Крсто је тада остао глув на све разлоге. Изговарао се да је он рођен на Лиму, кад набуја не мање опасном од Дрине, а за то време одбацивао комад по комад одеће.

Са двојицом Далматинаца, Винком Чоком и Војом Каџијевићем, запливао је са пиштољем у зубима према дереглији коју је требало вратити да би се њом превезли остали борци. Ватрена завеса којом су наши штитили своје пливаче била је таква да је истерала четнике из ровова. Подигли су руке и чекали да неко прими њихову предају. Био је то изузетно драматичан тренутак. Далматинци су ускочили у дереглију, и почели ужурбано да померају гво-

здени точак по жици како би што пре превезли борце да разоружају четнике. У повратку, на средини реке, у дереглију је ускочио и Крсто. Метак са четничке стране „расцветао“ је жицу и зауставио је дереглију на среду воде. Охрабрени забуном око дереглије, дотадашњи „заробљеници“ поскакали су у ровове и отворили паклену ватру — и на дереглију и на партизане у њој. Три храбра планинца морала су да скчују у воду и да се пливајући врате својима.

Да би заштитили своје планинче око чијих су глава пљуштали рафали, и партизани су одговарали са своје обале ураганском ватром. Кад су изашла из воде, три планинче дрхтале су од студени. Изгледало је да им то неће проћи без болести. Али брзо су их другови увели у оближњи млин, где су се осушили, увили у ћебад и загрејали крај ватре.

Након још једног неуспелог покушаја пролетери су се најзад нашли на другој обали Дрине. У јуришу на талијански батаљон у шуми на Крчином брду, међу првима опет се хватао за грло с непријатељем и Крсто Бајић. Један део талијанске посаде био је тада заробљен.

Испред Балиновца, док су чете подилазиле према замаскираним положајима непријатеља, видео сам га како прима наређење од свог команданта бригаде, бившег шпанског борца Данила Лекића. На једном обореном стаблу лежала је прострта секција тог терена и око ње окупљени чланови штабова. Засуканих рукава до лаката, само у кошуљи, издавао је последња упутства за јуриш који је донео још једну победу у зеленгорској епопеји.

Оне који су га боље познавали ни тренутка није изненађивао његов у исто време људски и борбени брзи раст и напредак. На дужности комесара 1. црногорског батаљона још више је заблистао као политички радник од мере, скромности и знања. За њега није било „ситних послова“. Иако их је било, они су то остали само дотле док се Крсто не би њих дотакао, док им не би дао своје одушевљење и смисао за велико.

Било је све јасније да покрет у њему добива једну од ретко способних личности. Касније га сретамо као комесара 3. краишке бригаде. Прва пролетерска дала је много руководећих људи осталим јединицама, који су као и Крсто ширили њен дух и борбеност, али су, потврђујући речи делом, најчешће то платили највишом, непоновљивом ценом.

Он, који је толико пута, откад за себе зна, полагао пред собом најстроже испите храбости, много теже од оних које му је касније покрет постављао, понесен покличима храбрих Краишника, на новој дужности често је заборављао на то да место комесара бригаде није у првим редовима.

Не ради тога што би његова глава била виште цењена од осталих, већ ради прегледа, командовања, ради основног интереса битке. Тако је с пиштолјем у руци, прогонећи већ разбијене четничке банде, пао смртно рањен у груди 23. августа 1944. године на Златибору као мајор наше армије.

Сахрањен је у шуми, близу реке, при лучу и свећама. И мада је бригада наставила да прогони разбијене банде, једна чета је дошла да га испрати плотунима. Око реке били су чланови штаба 1. пролетерске дивизије, других бригада, батаљонских штабова и околних јединица. Нису га те ноћи сузама испратили смо другови из његове чете и батаљона већ и око стотину младића и девојака из његове бригаде. Било је довољно неколико месеци друговања, па да у новом комесару Крајишници препознају великог друга, некога ко о њима брине као рођени брат. Грозничаво је развио политички и културни живот у бригади, набавио књиге, основао течајеве на којима су млади борци учили да пишу, припремао их за будуће, још сложеније задатке у слободи која је долазила.

То светлуцање суза крај пламенова свећа и луча, прво грумење земље у прохладној ноћи, претворили су шуму у најтужнији призор. Погреб је трајао нешто дуже, јер су се борци споро разилазили. Тешко су се растајали од свог мртвог комесара мада је требало пожурити за јединицама, према Ужицу, Ваљеву и Београду.

Баш тих дана Крсто је често говорио о важности преласка партизанских јединица у Србију — дечачки се радо-вао томе што је сваким даном све ближе вољеном Београду.

Читавог рата маштао је о сусрету са слободом, са својим студентским данима, од којих су га већ делиле четири године.

Пао је када је највише желео да преживи.

Радоња ВЕШОВИЋ

НА КОСАМА ЗЛАТИБОРА

Пелазимо преко Увца. Држимо се за руке да нас вода не би однијела. Физички слабији и болничарке прелазе ријеку на коњима. Наша 1. чета се одмах упутила према положајима. Истурени дијелови претходнице упозорили су да су пред једном кућом у Доброселици примијетили групу полууниформисаних војника. Упутили смо се тамо, да извидимо. Но та групица је побјегла. Били су четници. У тој кући су нам укућани показали браде и перчине које су четници себи ошишали прије бекства. Пошли смо напријед, према пирамиди, одакле је непријатељ на нас отварао ватру. Ту, испод самог врха, рањен је један друг из наше чете. Непријатељ је побјегао ка Златибору. У ствари, ово је била његова предстражка.

Нас неколицина добисмо задатак да сиђемо на косу изнад села и затворимо пут који води преко косе у правцу Златибора. Тамо убрзо дође к нама постарији сељак, Србијанац. Упозорисмо га да не смије ићи напријед, јер сваког часа може почети борба за Златибор. Он рече да се само к нама упутио. Брзо се спријатељисмо. Причао нам је шта је све овдје радио окупатор. Био је борац у првом свјетском рату, инвалид је. Учествовао је у пробоју солунског фронта.

Док смо ми причали, дошла је и његова жена и донијела сира, хљеба и лука. Нешто су се послије шапатом договорили и она се врати кући. Морали смо да једемо, јер ми смо, рече он, његови гости и ослободиоци. Старац је примијетио да наш делегат, Војо Вујовић, има торбу. Затражио је од њега да му нешто да за читање. Војо му испуни жељу, даде му једну броштуру и слику — плакат шефова држава са конференције на Јалти. Није дуго трајало, а ево поново старчеве жене. Овога пута донијела је казан (товарни

казан, талијански) пун цицваре. Старац, весео и задовољан, дијели јело. Морали смо обавезно да једемо. Он је посматрао како наши бацачи туку цесту и косу непосредно испред Краљеве Воде. Отуда је наилазио фијакер пун војника. Граната га погоди и разнесе. Старчевом весељу није било краја! Када смо касније туда прошли, нашли смо остатке фијакера, један официрски шињел, бугарски, доста лука, паприка, полупаних флаша...

Ускоро смо се опростили са старцем; он нам зажеље срећу и успјех у будућим борбама.

Пошли смо 24. августа стрељачким стројем у правцу Краљеве Воде и косе изнад њих. Наши артиљерци ућуткаше непријатеља на коси. Командант батаљона, Војо Абрамовић, и комесар, Блажко Попивода, били су с нама у стрељачком строју. Борци су се такмичили који ће први стићи до првих кућа. У утврђењима нас је чекало око хиљаду добро наоружаних бугарских војника. Гледао сам помоћника комесара чете, Стева Вукчевића, како соколи другове и јуриша напријед с аутоматом у рукама. Код Краљеве Воде покосио га је непријатељев митраљез. Друга жртва наше чете био је и један од седморице браће Вујовића.

Пошто је заузета коса изнад Краљеве Воде, наставили смо према врху. Свуда путем леже мртви бугарски војници. Стигли смо и до првих кућа у Палисаду, ту, до самих ровова. Сада смо лицем у лице с бугарским окупатором. Отпочела је још жешћа борба. Наши другови су ускакали међу бугарске војнике. Борба се водила у самим рововима. Видио сам како је комесар чете ухватио живу непријатељевог војника; овај је од страха бацио оружје, али је касније, ножем ударио комесара у врат кад је овај хтио и другог да разоружа. Срећом, ударио га је у крагну од доламице.

Наш десни сусјед били су Крајишници. Усред дана јуришали су на бункере. У том јуришању било је и смешних сцена. Један је Крајишник витлао Бугарина, истјераног из бункера, око телефонског стуба. Он хоће да га ухвати, а не може, па му се изгледа досадило и ријешио се да га смири аутоматом.

Сјутрадан понестало муниције пушкомитраљесцу из нашег вода. Наредише да пођем по муницију на косу изнад Краљеве Воде. Тамо сам нашао наше артиљерце, добио муницију и пошао натраг. Када сам стигао до ивице младе борове шуме, примијетио сам једног војника. Било ми је чудно што ту ради када се горе води борба. Позвао сам га. Али он, кад ме видје, поче да жури у правцу шуме. Подвикнуо сам и припријетио аутоматом. Стao је, дигао руке и почeo да говори:

— Не, братко, не, ја, братко, твој брат Бугар.

Натоварио сам му муницију и привео га команданту Абрамовићу. Био је то поручник бугарске војске, замјеник команданта батаљона, иначе, у грађанству, учитељ, како нам се легитимисао.

Касније сам добио наређење да га спроведем до првих борбених линија, да зове своје на предају. Увече је понио писмо штабу бугарског батаљона с позивом да обуставе борбу. Опет је пало мени у задатак да га са још два друга отпратим док прође наше положаје. Уз то смо добили наређење да успоставимо везу са Крајишницима. Да бисмо дошли до њих, морали смо прећи преко цесте. Нашли смо их, успоставили везу и пошли натраг.

Од правца непријатељевих положаја чуо се неки покрет. Сачекали смо скривени иза неких тараба. Била је ноћ, те смо били сигурни да нас неће нико примијетити и ако наиђе. Нашли су бугарски војници вукући на рукама топ. Починуше и почеше се нешто договарати. Припуцасмо и они побјегоше. Не знамо што да урадимо с топом. Најбоље да га гурнемо цестом ка нашим положајима. Тако смо и учинили. Како је била низбрдица, топ појури. Његови дрвени точкови са жељезним обручем зазвечаше као да иду тенкови. Неко од бораца је јавио команданту Абрамовићу да су тенкови пробили од Ужица. У том часу командант се налазио код превијалишта, у згради поред које је пројурио топ. Када смо нашли, затекли смо га како издаје нека наређења. Ми смо објаснили шта је посриједи. Настао је смијех на рачун оних који су обавијестили да долазе тенкови...

Владимир СРЗЕНТИЋ

БОРБА ЗА ПАЛИСАД

Колона је напуштала десетак ушорених кућа. Споро је одмицала уз брдо вијугавим пјешачким путем којим се слизило од Лумића према Прибоју.

Иза брда се простирао плато ливада, прошаран по којим мањим шумским забраном. Кад стиже тамо, колона поче да се рашчлањује у мање колоне и групе.

Први батаљон је био у претходници. Нигдје никаквих непријатељских снага. Пред нама, на другој страни платоа, високо се уздиже Златибор, а под њим, на падинама, је село Доброселица. Колона пређе платоом више километара. Под Доброселицом се назреше окомите стране корита Увца. Што се више приближавамо кањону, на другој страни, у селу, осјећа се већа живост. Страном испод села примјећују се групе наоружаних људи. На домаку смо четничких положаја.

На претходницу, кад стиже на ивици платоа изнад Увца, с друге стране, опали неколико пушака. Претходница не одговара, већ наставља да се спушта према ријеци.

Ноћ убрзо тамом обави колону. Пред нама се види само огромна силуeta Торника. Једва назиреној пут сав испресецан водоточинама, пун шкриљаца, о које се спотичемо.

Одрони се камен, клизне копито и плочом кресне варница. Понеко опсује кад падне. Шум Увца изгледа далек и дубок. Прошло је више од два сата спуштања, а вода ни да се назре. Изгледа као да бјежи испред нас, све дубље.

Мали застанак. Одмарамо се. На брду, високо позади, колона се креће. До ње још није допро „застанак“.

Војо Абрамовић скреће пажњу претходници да се добро припази при преласку преко Увца, да не наиђе на заједе. Мјесец се појавио десно од нас и обасјао врхове Борове главе. Он као да сјенком стрмих падина још више замрачи долину под нама. Торник изгледа тако далеко и високо као да додирује небо. Лавеж паса у селу одјекује долином по неколико пута. Блажко Попивода лежи и разговара с Душаном Милутиновићем:

— Сигурно оно четници бјеже када је горе у селу толики лавеж.

Душан га „тјести“ да то могу бити и појачања.

Настављамо марш. Прелазак је трајао цијеле ноћи. У свитање смо стигли у село. Дочекаше нас рафали четничких пушкомитраљеза са узвишења усред села. Чете су се развиле у стрељачки строј и колоне. Послије десет минута борбе четници су отјерани. Десно од нас, на правцу Борове главе, водила се борба. Са Борове главе је наше јединице тукао флак.

Батаљон је у трку пролазио кроз село да што прије избије лијево, иза Торника, а десно од Маркова Дола. Торник ће тако снагама 3. крајишке и нашег батаљона бити одсјечен, остаће позади.

Било је мало нервозе и у штабу и код бораца, журило се да се што прије избије на одређено мјесто.

Изнад села, према преседлини ка Марковом Долу, простирала се стара, ријетка букова и храстова шума. Батаљон је неопрезно упао у њу. Трчало се, јер је штаб претпостављао да четници бјеже, што се показало претјерано оптимистичким. Јака ватра нас је натјерала да залегнемо и прихватимо борбу. Након двадесет минута борбе четници су се надали у бјекство.

Избили смо на преседлину изнад села Рибница. Насупрот нама, према Кобиљој глави, у правцу Краљеве Воде, бјежале су колоне четника. Наставили смо да их гонимо до Кобиље главе, где је образован положај. У Рибници, селу са пиланом и неколико кућа, смјестио се батаљон. Распитивали смо се ко је на Палисаду и на Краљевој Води. Сељаци су нам рекли да су тамо Бугари.

Неколико пушкомитраљеских одјељења 3. чете било је на положају док се батаљон одмарao. Десно се још водила борба код Водица, према Равном бору. Четници су одступали према Смиљанском закосу. Торник нам је остао за леђима. Ка њему смо слали патроле.

Трећа чета је била истурена на положају. Ујутро, негдје око 7 часова, кренула је колона Бугара из Палисада путем према Водицама, а једном бочном колоном према Кобиљој глави. Штаб дивизије наредио је да се 1. бригада постепено повлачи према гребену Читоге и падинама Торника, а да 13. бригада с леве стране врши обухват према Палисаду. С десне стране 3. крајишка заobilази преко Рудина, према Градини, с намјером да упадне у утврђења на Палисаду.

Батаљон је, као крајње лијево крило, био најдубље истурен ка непријатељу. Одмах је примио борбу с десно-крилном непријатељевом колоном која је обезбеђивала бок

главној колони, на путу за Водиће. На положају су биле 1. и 2. чета, које су се ноћу одмарале.

Непријатељева артиљерија је почела туђи положаје батаљона. Колона јачине две чете подилазила је Кобиљој глави. Под борбом смо се постепено повлачили. Док је борба трајала 13. пролетерска је ишла према Палисаду. Бугари су већ били на домаку кота на којима је био батаљон. Борба се водила ручним бомбама. Бугари, који су били прилегли испред нас на педесет метара, почели су нагло да одступају. Трећа краишкa бригада брзо је зашла непријатељу иза леђа. Главна колона Бугара, која се кретала цестом, почела се повлачити. Осјетили су да ће, ако то не учине, бити одсјечени и уништени на чистом простору између Краљеве Воде, Равног бора и Кобиље главе. Колона 3. краишке била је избила на Црни врх и Градину.

Прва и 2. чета су добиле задатак да гоне Бугаре који су бежали, да брзо избију на пут и спријече одступање главне бугарске колоне, која се повлачила у нереду. Јуриш је измијешао наше двије чете с Бугарима, који су панично бежали. На том мјесту је убијено око двадесет Бугара.

Задржавати се око мале групе није се исплатило. Ваљало је гонити главнину, спријечити је да се докопа изграђеног система утврђења на положају изнад Палисада. Гоњење је настављено. Бугари су личили на разбијено стадо. Падали су као снопље. Тако је то трајало све док преживјели нису стигли у млади борик испод Палисада, у близини Польопривредне школе. Већина их је и даље журила да што прије уђу у ровове на Палисаду.

Групе Бугара су нас онда сачекивале на малим одстојањима. Скоро цела наша бригада гони Бугаре.

Погинуло је неколико бораца из 1. и 2. чете. На прилазу вили Павловића погинуо је Стево Вукчевић, комесар 2. чете. Кад су групе у борику биле уништене, развила се борба око ровова. Први налет чета у ровове Бугари су дочекали бајонетима. Пристизала је 3. чета, која је била у резерви. Бугари су се грчевило бранили. Заузели смо положај испред њихових ровова, не баш много далеко.

Приликом првог нашег налета убијено је много Бугара. И ми смо претрпјели велике губитке. Из двије чете погинуло је десет другова. Жилав отпор који су Бугари пружили у току дана показивао је њихову ријешеност за одбрану. У два наша поновљена јуриша нисмо стигли даље од првих ровова. Бугари су оба пута вршили противнападе. И остале јединице имале су велике губитке.

У рововима је било око хиљаду Бугара.

Пошто је наш батаљон био доста исцрпен непрекидном двадесетчасовном борбом, предвече га је штаб одредио у резерву бригаде која ће са 13. и 3. бригадом, напasti Бугаре.

Напад је почeo 26. августа око 20 часова. Бугари су избачени из првих ровова, али су на другом рову наши имали велике жртве. Непријатељева артиљерија је тукла непосредно. Нападало се на добро изграђен систем ровова и бункера; код Градине је просто пламтјело од бомби, мина и граната.

Бугари су се грчевито бранили. Сваки освојен педаљ требало је тешко платити. Једна колона из Ужица и Чајетине стигла им је у помоћ.

Из штаба бригаде није било никаквог наређења за увођење нашег батаљона у борбу. Рањеници су стално пристизали. У овој ситуацији нешто је ваљало учинити и без одobreња штаба.

Сложисмо се да са четама пођемо у напад.

Брзо смо упали у страховиту ватру. Топови су нам били на домаку. Бугаре смо потиснули из неколико упоришта. Доста споро смо напредовали, јер су Бугари пред нама куршумима стварали прави челични застор. Бомбе, мине и гранате су сипале на нас.

У том општем метежу нашли смо се код једне куће, из које су Бугари били истерани. Око куће брисали су куршуми у сноповима, а стотине зрна остављало је рупе по зидовима. У исто вријеме мине грунуше у кућу. Рањен сам. У полусвијести сам се осјећао страшно несрећним што сам рањен у нос. Руком сам придржавао парче носа које је висило. Покушао сам да устанем, али ми је тог тренутка стопало отишло у страну — и нога ми је сломљена. Почеко сам да губим свијест.

Пребацили су ме у вилу Павловића. Пристизали су и остали рањеници. Било их је из цијеле бригаде.

Гојко ЂУКИЋ

СА ВОЈВОЂАНИМА НА ДРИНИ

Краљевачки батаљон је са положаја на Мокрој гори и Шаргану обезбеђивао леви бок главнине 1. пролетерске дивизије са правца Вишеграда и омогућавао, у исто време, несметан рад минера на рушењу железничке и путне комуникације Вардиште—Кремна. Извиђачке патроле су непрекидно извиђале у правцу Вишеграда и планине Таре.

Негде око подне 3. септембра батаљон је добио одговоран и деликатан задатак: да заједно с талијанским батаљоном „Гарибалди“, који му је стављен под команду, крене усилјеним маршем преко планине Таре ка Дрини, правцем Кремна—Милошевац—Коњска река—Растиште—Јагоштица, да разбије и протера четничке снаге и да, са створеног мостобрана на десној обали Дрине, прихвати јединице 12. (војвођанског) корпуса, које ће се 4. или 5. септембра пребацити из источне Босне преко Дрине у Србију.

Батаљон је истога дана после подне кренуо према планини Тари. Био је сунчан дан. Маршевска колона се брзо кретала обронцима планине ка њеном гребену. С падом мрака време се нагло изменило. Колона је упала у густу маглу, јак ветар и кишу. Међутим, и поред тешких временских услова и испресецаног терена батаљон је тај напорни марш преко Таре извео за врло кратко време, предузимајући при томе све потребне мере обезбеђења.

Око 6 часова ујутро, у свитање, док је још падала киша и била магла, батаљонска колона је неопажено упала у заселак Галине, удаљен три до четири километра од Дрине. Претходница батаљона је на једном узвишењу налетела прво на четничког стражара, разоружала га, а затим упала међу четнике, који су се испод импровизоване настрешнице постројавали да приме доручак. Четници су мислили да су то њихови људи, све док у полутима, на одблеску ватре испод казана, нису угледали титовке с петокраким звездама. Било их је око четрдесет. Предали су се без отпора. Интенданту батаљона предали су магацин хране и разног материјала, попуњен до тавана.

У исто време једна наша патрола приметила је у магли малу колону која је ужурбано, скоро трчећи, покушала да се искраде из засека. Ускоро је патрола успела да пронађе људе посакриване у камењару. Изненађење је било велико: било је то осам америчких авијатичара, из оборене „летеће тврђаве“, које су двојица четничких подофицира спроводили са Романије у штаб Драже Михајловића на Равну гору. Један Американац је био рањен у ногу.

Том приликом је код четничких подофицира нађена врло занимљива поверљива пошта, коју је Романијски четнички штаб био упутио штабу на Равној гори. Између осталог, пронађено је и писмо једног домобранског бојника упућено на адресу Мустафе Мулалића, који се налазио при Дражином штабу. У писму су дате интересантне и опшире информације о стању међу домобранским јединицама на комуникацији Добој—Сарајево и предлагане мере координације рада између четника и домобрана око поновног повратка краља Петра у Југославију.¹

Амерички авијатичари су били уплашени. Ко зна шта су им све о нама причали четници! Али пријем на који су наишли у батаљону учинио је на њих изванредан утисак. Врло брзо су се спријатељили с нашим борцима. Када су сазнали да у близини Ужица постоји привремени аеродром на који се спуштају савезнички авиони, те да постоји могућност њиховог брзог пребацивања у Италију и даље, радовали су се као деца. Добивао се утисак да им је велика жеља — иако су постали ратни другови и добри пријатељи са борцима из батаљона — да се што пре реше чудног и тешког, за њихове појмове немогућног мачина борбе и живота. Америчке авијатичаре много је изненадило учешће Талијана у борби против Немаца. До тада о томе и о много чему другом што се код нас догодило они појма нису имали.

Штаб батаљона је донео одлуку да образује мостобран на линији село Јагошица—Предов крст, с тим да Предов крст поседне батаљон „Гарibalди“ и да са тих положаја изврши прихват Војвођана. Мањим деловима батаљон је извиђао према Горици и Брусници, а патролама још дубље, према Вишеграду.

Јединице 12. корпуса почеле су пребацивање преко Дрине рано ујутро 6. септембра у рејону села Луке. Предњи делови су се пребацили чамцем који је био сакривен на левој обали реке.

¹ Мустафа Мулалић је пре рата био посланик Југословенске националне странке за Грачанички срез у Босни, а после избијања другог светског рата нашао се у четничком покрету као члан Националног комитета.

Војвођанске јединице су биле преморене и исцрпене. Оне су око месец дана водиле тешке борбе у источној Босни и Црној Гори са немачким СС-дивизијама и неким усташким и домобранским јединицама. Корпус је имао много рањеника и болесника, што је знатно умањивало његову маневарску способност. Одмах после успостављања додира с деловима који су први били пребачени, батаљон је своје главне снаге истурио на Брусницу и на северну ивицу села Земљица.

У исто време када је почело пребацивање првих делова корпуса почели су напади јачих немачких снага из правца Вишеграда на положаје које су држали наш батаљон и батаљон „Гарибалди“. Како су се пребацивали преко Дрине, Војвођани су одмах ступали у борбу ради појачања одбране коју су организовала наша два батаљона за обезбеђење успешног пребацивања главнине корпуса.

Необично срдачан је био сусрет између команданта 12. корпуса, генерала Данила Лекића, затим другова Гаја Војводића, Ника Ђурашевића, Сулејмана Омеровића Цара и још неких са борцима и старешинама нашег батаљона. Сусрет је био веома топао не само због тога што су наша два батаљона пружила Војвођанима драгоцену помоћ већ и због тога што је то, након дугог времена, био поновни сусрет ратних другова из 1. пролетерске бригаде.

У току 6. и 7. септембра Краљевачки батаљон и батаљон „Гарибалди“, који се том приликом веома храбро и упорно борио, задржали су се са заштитничким деловима 12. корпуса у борби са немачко-четничким снагама, све док се цео корпус, са свим болницама, није пребацио преко Дрине, и преко планине Таре извршио марш у унутрашњост Србије. Око подне 7. септембра, када су на Дрини остала само наша два батаљона с деловима 12. корпуса, непријатељ је извршио жестоке и снажне нападе на наше положаје. Пошто је наш задатак био потпуно извршен, након тога је под борбом јаких заштитничких делова организовано извлачење. Краљевачки батаљон и батаљон „Гарибалди“ извршили су после подне 7. септембра покрет ка Кремни истим путем којим су и дошли, водећи са собом заробљене четнике и ослобођене америчке авијатичаре.

Хајрудин МЕХИНАГИЋ

ИЗ ИЗВЕШТАЈА 1. БРИГАДЕ ОД 1. IX 1944. ШТАБУ 1. ДИВИЗИЈЕ
О АКЦИЈАМА У ВРЕМЕНУ ОД 1. ДО 31. VIII 1944.*

Тринаестог августа непријатељ је рано изјутра отпочео напад на сектору наше бригаде. Снаге непријатеља биле су јаче уз подпору моторизације — тенкова и камиона. У нападу непријатељ је употребио и јаку артиљерију. Напад је непријатељ почeo истовремено и на сектору 3. и 13. бригаде (на нашем десном и лијевом крилу). Наше десно крило у току читавог дана водило је врло упорну борбу и успјело да одбије све непријатељске снаге наносећи му велике губитке. (1. батаљон сектор Камена Гора).

Други и 6. батаљон уз јаку подршку дивизијске артиљерије одбили су непријатеља који је нападао од Пљеваља на сектору Матаруге. Ови батаљони успјели су да задрже своје положаје који су претходно били добро организовани-утврђени и да непријатеља одбаце на полазне положаје. Непријатељ је на овом сектору такође претрпио велике губитке, нарочито од наше артиљерије. Наши губици су 5 лакише рањених бораца у току овога дана — сви из 2. батаљона.

Четрнаестог августа бригада се налазила на истим положајима и са истим распоредом. Овога дана 1. батаљон на сектору Јабука — Обарде — Камена Гора водио је врло упорне борбе са јачим непријатељским снагама. Први батаљон успио је да одбије све непријатељске нападе и задржи своје положаје. Непријатељски губици на овом сектору 13. и 14. августа износе преко 100 избачених непријатељских војника из строја и преко 20 коња са комором. Први батаљон је 14. августа имао 3 рањена и једног несталог бораца.

Други и 6. батаљон овога дана такође су водили упорну борбу на сектору Матаруге и успјели су да задрже своје положаје одбивајући све непријатељске покушаје и наносећи непријатељу велике губитке.

Због ситуације код 3. пролетерске бригаде, а према наређењу штаба дивизије, упутили смо наш 4. батаљон да смијени деснокрилни батаљон 3. пролетерске на сектору села Зековице и запосједне тај положај. Овога дана 4. батаљон водио је врло упорну борбу на линiji источно од Оџака. Непријатељ је на сектору 4. батаљона нападао снагама до једног батаљона уз јаку подршку ариљеријске ватре и баџача, због чега је батаљон био принуђен да се повуче на нове прихватне положаје, са којих је успио задржати даље непри-

* Архив VII, к. бр. 713 рег. 18—2.

јатељско надирање ка нашем сектору. У вези с активношћу непријатеља на нашем лијевом крилу издали смо наређења 4. батаљону и дијеловима 2. батаљона да у 19 часова овога дана нападну непријатеља на положајима источно од Оџака уз припрему дивизијске артиљерије. Овај напад отпочео је у предвиђено време и са предвиђеном артиљеријском припремом. Батаљони су успели да не-пријатеља одбаце са линије Зековица — Набојна до линије Оцина глава к. 1031 — Плоче — Оморњаш к. 1153. Истога дана као појачање на нашем левом крилу упутили смо и наш 7. батаљон, стављајући га под команду нашег 4. батаљона.

На овом сектору у току овога дана непријатељ је претрпио губитке од 5 мртвих и 25 рањених војника. Наши губици били су 1 мртвав и 4 рањена борца из 4 батаљона — сви од артиљерије.

ЗАКЉУЧАК

Непријатељске снаге које су у овом периоду предузимале офанзивне операције на сектору Санџака, а истовремено и на сектору наше бригаде биле су доста јаке, потпомогнуте са већим бројем артиљерије и моторних возила. Непријатељ је почетком првих напада нападао са јаким снагама на сектору наше бригаде, употребљавајући јачу артиљерију и известан број моторизације. Задатак непријатеља био је одбацити наше јединице са сектора Маоча, који је у том времену служио као база за спуштање материјала за наше јединице а затим набацити наше јединице на ријеку Тару и ка Црној Гори, набацајући нас истовремено на његове јаче снаге које су надирале од Андријевице и Берана и преко Лима планином Бјеласицом.

Положаји које је држала наша бригада били су још прије непријатељског напада јако утврђени, а све наше јединице биле су срећене и учвршћене за борбу, те је непријатељ у првим данима задржан скоро на својим полазним положајима и претрпео велике губитке нарочито на сектору 1. батаљона (Камена гора), као и на сектору Матаруге код 2. и 6. батаљона. У овом времену, а и прије напада, наше јединице темељито су порушиле комуникацију Пљевља — Коврен и потпуно је онеспособиле за саобраћај за дуже време. У овим борбама дивизијска артиљерија која је била у саставу наше бригаде играла је видну улогу и омогућила нашим јединицама на сектору Матаруге и на сектору Зекавица — Богомиље да задрже своје раније положаје у рукама.

Упорност наших бораца и руководилаца у овом периоду на пљевљском сектору била је на завидној висини. Нарочито рад 1. батаљона на сектору Камене горе, његово маневрисање и наношење губитака непријатељу заслужују похвалу. У овим борбама веза између свих наших јединицама једних са другим, а напосе са штабом бригаде, као и између јединица на положају и артиљерије, била је одлична, што је омогућило брзо преношење наређења и интервенције наших јединица са једног сектора на други. Маршеви које је извела наша бригада у овом периоду били су доста дуги, но све јединице су ове маршеве добро издржале. И овога пута сви борци као и увјек, имали су повјерења у своје руководиоце да ће их извући испод непријатељског удараца и ријешити сваку ситуацију. Дисциплина у свим нашим јединицама, како борбена тако и маршевска, у овом периоду била је на завидној висини.”

И ВАЉЕВО ЈЕ СЛОБОДНО

Наш први корак на тлу Србије био је тако узбудљив и леп. У јуришу, у коме се није знало ко је командир, ко стрелац, ко коњоводац, трчали смо као на крилима ношени ка висовима Златибора и избили на голу Чиготу, одакле је поглед жудно лутао унаоколо према планинама које су се губиле у плаветнилу неба и треперавом августовском дану.

У Србији смо! Враћају се у своју Србију они који су се пре готово три године, оних тмурних децембарских дана 1941, уморни, тужни, израњавани, повлачили баш овуда ка Санџаку.

Враћају се у колони крагујевачког батаљона и прешивели борци из тог града — мученика. Ту су командант Кеша, његов заменик Миловић, политички комесар Шево, затим Андра, мали Милинко, Шоп, Влада и још неки. Како ли су сад њихова срца узнемирена! Ех, стари ратници, како невешто сакривате узбуђење! Оно пробија из ваших крећњи, из погледа који зраче нестрпљењем... Носталгија се не дâ сакрити; она је, вальда, најјача код ратника.

Иде, враћа се у Србију колона Крагујевачког батаљона, а у њој је најмање Крагујевчана. Тек понеки који корача на челу или зачељу батаљона и чете као командир или политички комесар. А упражњена места између њих заузели смо ми, њихови другови из Босне, Далмације, Црне Горе...

Иде колона Крагујевачког батаљона. Иде са осталим батаљонима бригаде. А бригада наступа у колони дивизије. Десно према Копаонику и лево према Дрини крећу се друге дивизије, корпуси...

Наступамо устрептала срца. Ударамо на четнике и Бугаре. Само напред, што дубље у Србију! Тучемо се с четничима, гонимо их. Ево нас у Мионици, Словцу...

Кажу да идемо на Ваљево. Ту ће, претпостављамо, бити веће борбе, јер ће непријатељ сигурно упорно бранити овај град. Биће ту и уличних борби, какве бригада већ дуго није водила.

Колоне иду лево, десно, напред. Сусрећу се, укрштају, мимоилазе. Пешаци, топови, коморе... Колико нас је! Како

нарастамо — из дана у дан, из часа у час! Долазе младићи са шареним сељачким торбама, улазе у колоне и крећу даље, не осврћући се за собом — да их поглед мајке не би задржао или им отео уздах.

Четрнаести септембар. Наш се батаљон налази близу Ваљева, у селу Бабиној Луки. Вечерас ћемо кренути у напад. Учествује цела бригада. Кажу — и дивизија.

Прошла је поноћ. Сишли смо на неку цесту. Мислим да води према Шапцу. Чудно је како смо још помало узбуђени кад се нађемо на друму. Осећамо се некако нелагодно, као да стрепимо од нечега. Сада, збиља, нема разлога да се прибојавамо тенкова. Нисмо више, као некад, у ситуацији да пушчаним зрнима узалудно тучемо њихове оклопе. Сад имамо и артиљерију, противтенковска оруђа, мине. Па ипак, лакну нам кад прећосмо друм и ухватисмо се брда. Ова несигурност, нека врста страха од цесте, као да нам је остала још из партизанских дана. А можда ће остати и до краја рата?

Чете, батаљони, митраљези, лаки баџачи — све је то отишло некуда напред. Командир је отишао с митраљеским водом, а ја сам остао с минобаџачким. Поставили смо оруђа на брду и чекамо.

Негде доле испод нас је град. Изгледа да је велик.

Тишина је чудна, некако мучна, тешка; притиска као пред борбу. Одједном — пуцњи. Најпре појединачни, а затим учестваше, слише се у низ који се опет покида. Почело је, помислих. А доле низ падине брда Пећине чују се узвици наших бораца. Не видимо их јер је још мрак, али осећамо да се удаљавају.

Борба и даље траје и појачава се с доласком дана. Већ је свануло. Гле! Па Ваљево је ту, под нама! Видимо улице, куће... Ту је и нека река с мостовима. Оно је, вальда, трг, пијаца. Да није, можда, на њему обешен Стеван Филиповић?

Групе бораца претрчавају, улазе у улице и нестају између кућа. Лепо их видимо са брда. Тамо десно, с јужне стране града, појави се колона која се рашичлани, раствори и изгуби иза плотова, ограда, кућа. А затим се, праћена повицима, појави на обали реке. То су другови Личани! Они нападају са те стране. Ено их, појединци претрчавају преко моста. Неки падоше. Са леве обале туку митраљези. Тешко је, осећам то по њиховом узмицању. Али то би за трен. Поново се, овога пута бројније и уз већу заштиту ватре, појавише групе бораца и упутише ка реци, прећоше преко моста и избише на другу страну. Успели су! Браво, Личани!

Шта ли је с нашима? Где су? Шта ми још овде чекамо? Доврага и с минобаџачима! Они нам, стварно, нису потребни. Нећемо, вальда, минама тући град у коме су наши људи,

деца, жене, који нас жељно очекују? И, ето, стојимо беспомоћни око својих минобаџача и посматрамо како се у граду води борба. То исто, вероватно, чине и наши артиљерци. Чудно је то: како смо некад желели да и ми имамо доста топова и баџача. А сад њихове цеви ћуте. Као да је партизану суђено да пушком и бомбом гони непријатеља из своје земље! Тако, ваљда, мора да буде кад се градови и села ослобађају, а не заузимају!

Дознајемо од курира и рањеника за новости. Непријатељ се огорчено брани из неке зграде, чини ми се, рекоше „Бранковине“. Тамо су се забарикадирали Јотићевци. Рањен је и командант 1. батаљона Војо Абрамовић. Кажу, био је на коњу.

Више не можемо одолети жељи да сиђемо у град. Смемо ли то учинити без наређења?

Сјуристмо се низ стрму падину и уђосмо у узану улицу. Доста је војске и света. Журимо ка „Бранковини“, одакле се чују прцњи. Узано је, тесно. Не може се прићи, а они туку са прозора, кроз отворе на крову. Наши су борци заузели оближње куће из којих гађају у правцу непријатеља. Колико ли ће ово трајати, како ли ће се заузети ова зграда? А заузети се мора.

Једна група бораца је успела да се пребаци у кућу преко пута „Бранковине“. Позиви на предају су остали без одговора. Тада се неко досети да треба употребити реактивне баџаче, такозване цон буле. И прва мина удари у зграду, проби зид и експлодира негде у унутрашњости. Детонација је, сигурно, била сувише јака. Јотићевци неће издржати, ово ће им одузети вољу за даљи отпор. Испаљена је и друга мина. Борци се припремају да изврше јуриш и продру у зграду. Али то више није било потребно, јер је непријатељ дао знак да се предаје...

Преплашени, унезверених погледа, подигнутих руку, излазе један за другим. Издајници који су и септембра 1944. године били с Немцима. Наш фото-репортер Анте Перзић снима узбудљиви призор још једне победе 1. пролетерске.

Из кућа, из дворишта, из попречних уличица излеђу људи, жене, деца и трче ка нама. Лица су им озарена.

Ми бисмо тако радо остали са њима да заједнички учествујемо у слављу. Али — бригада мора даље.

И док Ваљево бруји од усклика и трепери од узбуђења и радости, и док се тамо према касарнама 5. пуку чују последњи пуцњи, 1. пролетерска напушта град и креће даље. Њу чекају и друга места...

Миша ЛЕКОВИЋ

Градимир Михајловић Града, металски радник из Крагујевца био је велики стручњак за граверске послове у Војнотехничком заводу. Градимир је био познато име међу малим бројем таквих специјалиста. Његови радови су били тако „чисто“ урађени да су често примани без контроле. Украси и орнаменти које је он радио на разним производима Војнотехничког завода били су савршени. Особито украси на пушкама. Често је имао обичај да каже како он, као радник, не сме да ради слабо због угледа радничке класе којој припада.

Одевен скромно, али уредно, одавао је утисак озбиљног и стално заузетог човека који мора да се брине за свој удео у великој породици коју су чинили: радници у одељењу фабрике, фудбалски клуб у коме је играо и другови са којима се дружио. И мада је имао разлога да буде често задовољан послом који је извршио, никада то није показивао, никада се није безбрижно осећао, смејао и увесељавао као што би то већина нас чинила. Одлазио би озбиљан у фабрику или на игралиште и тамо се борио, изгарао за послове у Заводу, за победу свог тима на игралишту.

Када смо га посматрали како игра на утакмицама, увек смо веровали да је превише себичан у игри која тражи залагање целог колективе. Док се та себичност у фабрици није запажала, у клубу је била изражена, и то су му замерили. Он се није бранио. Само би рекао:

— Другови, када ја добијем лопту, ја видим пред собом противнички гол и мене са лоптом у њему. И зато трчим сам, зато падам и бивам испребијан у бековском простору. Ја вас не видим, ни вас, ни противничку одбрану. Знам само за правац и циљ мојег трчања.

Догађало се да је својом борбеношћу и одушевљењем сам решавао утакмице, пораз претварао у победу.

И у чети је био такав. Колико пута је био критикован и опомињан да не јури за Немцима, усташама, четницима сам, да не срља у опасност без подршке осталих другова, да запамти једном заувек да је његов живот за нас драгоцен.

Док бисмо му то говорили, слушао нас је озбиљна лица. Гледајући га тако замишљеног, поверовали бисмо да нас је разумео и да у том тренутку сам себе проверава. Али — грешили смо. У тим тренуцима, касније нам је једном признао, он је себе осуђивао због неког промашаја из пушке, због лоше бачене бомбе, због непријатељевих војника који су побегли некажњени. Другачије речено, проналазио би своје грешке и припремао би се да их у следећим акцијама не понови.

Градимир је постао политички делегат. Надали смо се да ће у новим условима морати да се обузда, ако не због себе, онда због јединице. Рачунали смо да ће га брига да учи друге да ратују и да њима командује зауставити у нашем строју. Није помогло. Опет је јурио сам, издвајајући се из јединице, која га није могла увек пратити.

— Другови, ја не могу никога учити како треба да се бори ако то неко сам не носи у себи и са собом — бранио се на партијском састанку. — Молим вас, ослободите ме ове дужности, јер ја сам најсрећнији као борац. Као стаreshina, ја сам спутан.

И ми смо га ослобађали. И не само те дужности већ и многих других које је примао. А променио је све дужности у чети. Није могао да се одржи. Чак ни као вођа бомбашких одељења, у којима је имао само два или три друга поред себе.

— Седите ви ту — с тим речима би их остављао испред бункера — док ја не извидим ситуацију око бункера.

Бомбashi би седели, чекали, све док експлозије бомби и Градимирово „Напред пролетери!“, које би изговарао са заносом, сав устрептао од жеље да се обрачунава, не би показали да је главни задатак извршен и да за друге бомбаше нема послана.

На сцену је тада ступала чета, управљана одсјајем експлозија његових бомби.

У дугим маршевима, после напорних борби, још више би омршавио, пуштао браду, па би му се лице издужило, нос стањио, а из очних дупљи сијала би два плава, блага и мала ока. Да није било тог скоро детињег погледа, лично би на аскету. Неко га је због таквог изгледа назвао „Златоусти“. И заиста, по изгледу је лично на свеце које смо као деца запамтили гледајући их на иконама по кућама или црквама.

Када би зграбио свежањ сламе и ставио га под пазух припремајући се за спавање, ми бисмо се гуркали:

— Баш прави Јован Златоусти.

Док бисмо ми легли на под без простирике, на траву, на снег, Града би извадио повећи кромпир из торбице и

запретао га у ватру. Седео би поред ватре, онако уморан, дотле док кромпир не би био печен. Јео би га дуго, веома дуго. Кромпир је као храну необично ценио и волео. После слаткиша, које је изнад свега ценио, кромпир је био други на списку артикала његове исхране. Понекад је због тога имао и неприлике. За шећер и слаткише давао је дуван, со, хлеб или сланину. Када смо улазили у ослобођене градове пуне намирница и одела, ми бисмо, обично узимали оружје (мењали смо пушке и пиштоле у свакој прилици), одела и храну, а Града набављао ствари потребне за чету. Често би по неколико километара вукао и доносио у четну комору шустерски алат, клинце, потковице, конац, восак и друге ствари.

Знајући за ту његову слабост према слаткишима, неки другови су му подврљивали. Није никада због тих ситних подвала некога оптуживао, галамио или тражио заштиту. Једном је све своје залихе дувана, соли и хлеба дао једном другу за некакве чудне троугласте кутије од картона у којима је, у ствари, био тамножут, готово зеленкаст прашак. Мислио је да је у њима слатко млеко у праху, а не — прашак за буве произведен у Италији. Када је приметио подвалу, отворио је своју торбицу, која је била пуна ових кутија, и без речи побацао их у шуму. О томе нико није знао док Пера, који му је подвалио, није признао шалу. Када смо мислили да ће Града планути, он је само одмахнуо руком.

У току рата смо често размишљали и говорили о Градимиру, о његовим помало необичним особинама, о томе зашто одбија старешинску дужност и зашто се овако или онако понаша. Најчешће смо били склони да кажемо да је неспособан да обавља ма какве дужности и да зато одбија да их врши. Неки су тврдили да он нема поверења у другове. Међутим све је то било нетачно. Градимир је био изузетан борац и добар комуниста. Себичан на свој начин: није хтео себе и своје снаге да дели са десетином, водом, четом, одељењем бомбаша, бојећи се да, тако подељен, не остане без потребне снаге и воље да са своје стране што више до принесе јединици.

Погинуо је октобра 1944. године на домаку свог слободног града.

Лазар САВИЋЕВИЋ

ДРУГОВИ, ОВО ЈЕ РУС!

Пре него што смо избили у рејон Сопота, под Космајем, водили смо два дана и две ноћи непрекидне борбе са немачким снагама. Трећег дана, у саму зору, приметили смо наилазак непрегледне колоне тенкова, камиона и других возила која се кретала према Београду. Иду право према

Један од сукрета са борцима Црвене армије

нашим положајима. Гледамо на путу испред нас протегла се у недоглед колона тенкова и осталих моторних возила! Врло споро се крећу. У чету је стигло наређење да не отварамо ватру из пушака и аутоматских оружја, јер од тога нема никакве користи. Мислили смо да су у питању главне снаге немачких дивизија које се повлаче испред јединица Црвене армије. Моја чета се налазила на положају. Када је добро свануло, приметили смо да се из колоне одвојио један униформисани човек, а испред њега сељак у шумадијској ношњи.

Два човека су ишла тачно на положај на којем сам ја био са једним водом. Одлучили смо да у заседи сачекамо и без пуцњаве заробимо обојицу. Иза једног каменог зида чекали смо да се приближе на педесетак корака, а онда смо нас тројица искочили иза заклона и са упереним аутоматима командовали:

— Руке увис!

Сељак је стао као укопан, држећи руке увис, а униформисани човек иза њега стоји опружених руку и смеје се. Сељаку руке дрхте, јер се уплашио. Тако смо постојали неколико тренутака. Тек онда је сељак приметио да су пред њим партизани, ослободио се и узвикнуо:

— Другови, ово је Рус.

И заиста, први пут пред нама се налазио Рус — црвеноармејац. Од радости почели смо да пузамо увис. Тако смо свечано обележили овај први сусрет.

Василије ЖИЖИЋ

КА БЕОГРАДУ

4. октобар 1944. Поново смо у селу Јошеви. То је најпитомије село у Посавини, недалеко од Обреновца. Дочек који нам је приредио народ је величанствен. Омладина кити борце јесењим цвећем. Ту је и отац Милосава Бојића Баја; пита за њега. Читаво је село на окупу, као да је највећи празник.

Гледам старе пријатеље и другове. Једва се препознајемо. Нисмо се видели од 1941. Распитивања, сузе и осмеси.

Борци су изненађени пребогатом гозбом. Снебивају се. Нада, батаљонска болничарка, окупила око себе омладинке и нешто им прича; затим се зачу песма. У том часу стиже и курир. Наређење штаба дивизије чита командант батаљона:

„Од планираног марша ка Београду — одустати. Поћи према Лазаревцу и Младеновцу. Циљ — састави се с мотомеханизованим корпусом Црвене армије код Младеновца и у његовом саставу, као 6. београдски батаљон, поћи у борбу за ослобођење Београда“.

Формирана је колона један по један. Идемо прашњавим друмом Уб—Лајковац. Удаљавамо се од Београда да бисмо ипак што пре стigli у њега. У том слављу неће учествовати многи Београђани. Нема више Боре Марковића, Синише Николајевића, Нисима Баруха, Томе Којичића, браће Танасијевић, Драгана Марковића, Љупчeta Шпанца, Драгана Черногоја и многих других, који су оставили своје животе на Кадињачи, Сутјесци, Бугојну, Ситници, Деветиначи и Грахову. На место њих у Београдском батаљону су сада Далматинци, Крајишници, Црногорци. Они ће учествовати у ослобођењу главног града наше домовине.

11. октобар. Изнад нас оловно небо. Киша стално ро-миња. Авиони лете ниско, готово изнад самих глава. Наши

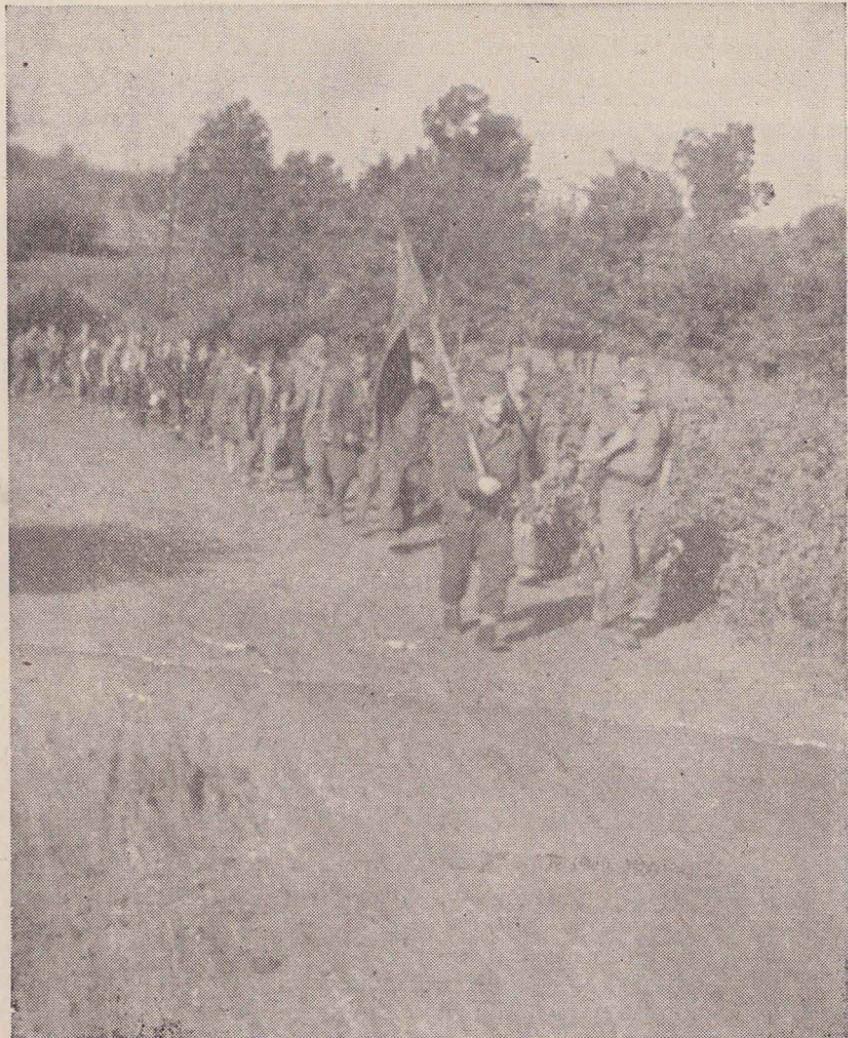
су. Већ два дана бијемо се на друму Младеновац—Београд с последњом немачком колоном која одступа.

Из даљине се чује хука мотора. Чује се и по који пуцањ.

Извиђач са ћувика јавља:

— Далазе тенкови — Руси!

Поглед упирено на друм што се беласа иза благе падине. Одједном из окуке изрони гвоздени колос. За њим

Колона Краљевачког батаљона на маршу ка Београду, октобра 1944.

други, трећи и тако редом. Стиже мотомеханизовани корпус Црвене армије. Руски војници око тенкова наоружани са машинкама. Млади су и радују се сусрету са нама.

Испаљени су рафали у небо за срећан састанак, за заједнички поход на Београд!

У сумрак дана стигли смо до Авале. Рафали, канонада немачке артиљерије и, најзад, повлачење Немаца према Београду. Дуж друма наилазимо на остатке некада моћних тенкова тигрова.

14. октобар. Око Бањичког виса обруч тешког немачког оружја брани Бањицу која доминира читавим Београдом. Тек у трећем налету успели смо да их одбацимо, потиснемо Немце и кренемо према граду с другим јединицама. Осамнаест бораца нам је погинуло, на домаку Београда.

18. октобар. На Славији смо. У граду су Немци јачи и зато опрезно наступамо. Заузима се кућа по кућа, спрат по спрат.

Готово на сваком прозору спуштене завесе. Провири само понеки човек и нешто показује руком. Са мном је Јунус, командир 1. чете; објашњава ми како је са својом четом ликвидирао бункер код Карађорђевог парка. Висок је, црномањаст, а преко широких груди виси му машинка. — Ти, Милане, крени... — заусти да ми каже нешто, али тада чух пуцањ и Јунус паде. Из чела му потече крв...

Не потраја дugo, а на Славији грађани и борци заиграше козарачко коло.

19. октобар. Води се битка за Инвалидски дом — данас Дом армије. Плато код Кнежевог споменика, код Народног позоришта, чист је као длан. На палатама „Риунионе“, „Албанија“, Хипотекарне банке, на свим прозорима — немачка митраљеска гнезда. Немци бране одступање према Савском мосту и Срему.

Борба за ова тврда здања око Кнежевог споменика траје од 5 часова ујутро. Већ у 9 часова наше јединице су заузеле готово све околне зграде. У Скадарској улици, испод Инвалидског дома, погинуло нам је неколико бораца и комесар батаљона Сава, кројачки радник из једног села недалеко од Крагујевца.

И борци и старешине су јуришали за слободу нашег заједничког града као да су хтели и на његовим улицама показати да су часно носили његово име.

Милан МАРКОВИЋ

БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА

Дvanaesti октобар. Налазимо се изнад Раље. Добили смо задатак да заједно са осталим батаљонима контролишимо пут Раља—Младеновац и да се припремамо за дејства ка Београду, за учешће у његовом ослобођењу.

У штабу ври као у кошници. Сви смо узбуђени. Нестрпљиво чекамо сусрет са Црвеном армијом и покрет ка Београду. Чујем Воја, команданта батаљона, како говори Воју Ђукановићу,¹ командиру Пратеће чете:

— Мислиш да ће црвеноармејци доћи као из хотелских соба. Не, мој друже! Гурају они од Стаљинграда. Није за њих важно што ће нас видети у разноликим оделима. Знају они да смо ми почели без ичега, а сад имамо толике дивизије, наоружање, ослобођен већи део земље. Главно је да ти припремиш чету да се добро бије, а лако ћемо за наша одела и коње са самарима. Нека баш виде да смо се снабдевали отимањем од разних непријатеља и да нам је то био готово једини извор снабдевања. Схватиће то они, јер су то и њихови очеви чинили када су бранили младу совјетску републику од интервенциониста ...

Предвече очекујемо заповест од штаба бригаде. Све се ближе чују артиљеријске салве. Причам са Блажом,² политичким комесаром батаљона. Упознао сам га још првог дана по доласку Сарајлија у батаљон, марта 1942. у Фочи. Био је једно време батаљонски барјактар. У априлу је примио заставу из руку врховног команданта. Пронео ју је кроз све борбе које је батаљон водио против талијанских окупатора

¹ Погинуо на сремском фронту као командир Пратеће чете.

² Блажко Попивода, погинуо у борбама за ослобођење Београда, као политички комесар батаљона.

и четничких издајника у Црној Гори. Касније, у Босанској крајини, постављен је за политичког делегата вода, после пете офанзиве постао је политички комесар чете, а средином 1944. политички комесар батаљона. Паде ми на ум како сам са зебњом слушао заменика политичког комесара бригаде, Комнена Жугића, када ми је саопштио да сам постављен за заменика комесара батаљона. Помало сам се плашио како ћу се снаћи у штабу чији су чланови били знатно старији од мене. Касније се показало да су моје зебње биле неосноване. Причам то Блажку. Он се смеје. Освежавамо успомене из протеклих борби које је водио батаљон. Био је то дуг и трновит пут. Осећамо се срећним што смо доживели да учествујемо у бици за наш главни град.

У томе нас прекиде Душан, заменик команданта:

— Ви, комесари, увек нешто анализirate и причате, а не видите да је дошао курир из штаба бригаде.

Држимо састанак штаба. Читамо заповест. Батаљон је добио задатак да сутра заједно са осталим јединицама бригаде и са јединицама Црвене армије дејствује у захвату главног друма Раља—Београд. Сви скачемо од радости. Дошао је дан састанка с Црвеном армијом, ближи се дан коначног обрачуна с непријатељем.

Пред нама је Београд.

Вршимо последње припреме. Командант Војо издаје последња наређења.

Све је спремно.

Сутрадан рано наступамо према Раљи. Видимо моторизовану колону на асфалтном друму. Извиђачке патроле обавештавају да су то јединице Црвене армије. Хитамо им у сусрет. Џео батаљон трчи колико га ноге носе. Трчим са Идризом,³ политичким комесаром 3. чете. Избијамо на друм. Љубимо се са црвеноармејцима. Дирљив сусрет ратника, бораца који су осећали љубав једни за друге и кад су били удаљени хиљаде километара.

Батаљон у колони лево од друма наступа према Авали. Скоро трчећим кораком јури напред. Командири чете и водова повремено упозоравају на одржавање правилног почетка и одстојања. Немци се брзо повлаче. Причам Идризу како сада први пут видим асфалтни друм. Он ми у шали додаје: — Ко ти је крив што ниси био буржујски син, тада би се можда возио и асфалтним друмовима Швајцарске и Француске.

А затим:

— Боље за тебе, можда би сада био с оне стране барикаде, а овако си стари пролетер.

³ Хасан Идризбеговић.

Предвече избијамо под Авалу. Мали предах. Чекамо нова наређења. Долази нам у посјету група црвеноармејаца. Частимо их нашом храном. Певамо руске песме. Изненађени су колико их знамо и како их добро певамо. Причају како су још 1941, чули за борбе југословенских партизана. Сви смо радосни.

Стиже и наређење да у току ноћи продужимо ка Београду, у садејству са јединицама бригаде и јединицама Црвене армије.

Почиње артиљеријска припрема. Топови бију по Авали. Тамо се протеже спољни појас немачке одбране града. Туку каћуше — то је страшно оружје, које је сејало смрт у немачким редовима на источном фронту. У нападу на Авалу учествују наше две чете. Избијамо на врх. Немци су побегли, остављајући доста мртвих и рањених. Официри нису имали када ни да поједу вечеру — остала је сервирана у хотелу.

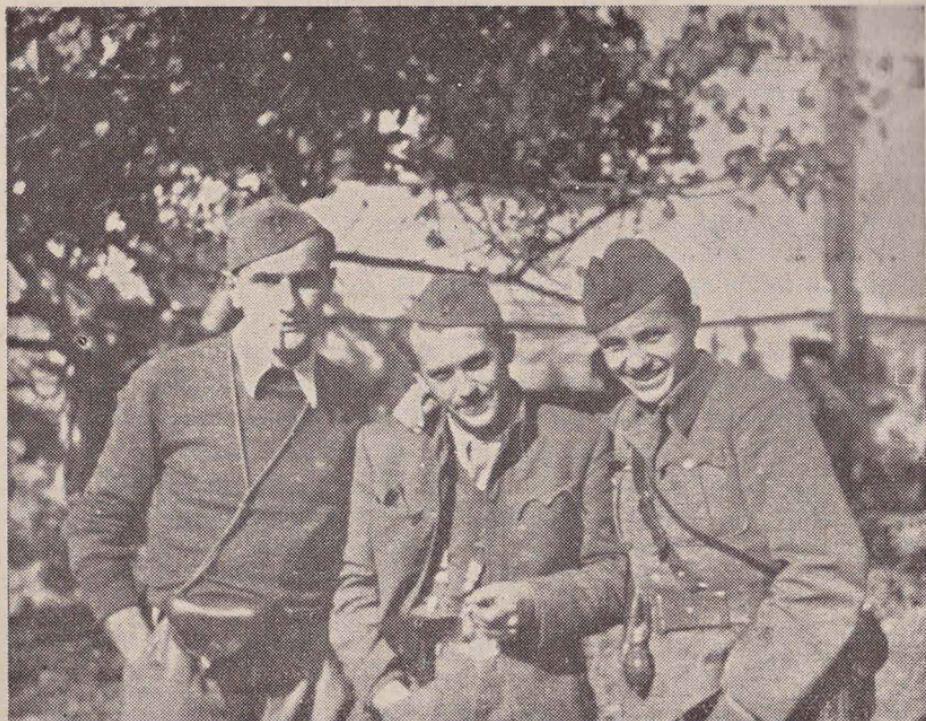
Заједно са совјетском моторизованом колоном наступамо друмом ка Београду. Чују се повремено рафали. Немци су се повукли ка граду. Журимо што више можемо.

Ујутро 14. октобра избијамо пред бањичке положаје, које су Немци организовали за одбрану. Заустављамо батаљон и распоређујемо га. Знамо да нас ту очекује жестока борба. Чекамо на полазном положају за напад. Одмарамо се на смену. Блажко и ја одлазимо у једну вилу са десне стране пута. Чујемо да је то вила издајника Милана Недића. Улазимо унутра. Запањени смо њеним уређајем. Блажко ми се обраћа:

— Ето, видиш како је живела буржоазија, грабила паре и јела народну муку, а у рату побегла из земље или се ставила у службу окупатору.

Улазимо у салон да се мало одморимо. Блажко убрзо заспа. Уморан сам, али ми се не спава. Кроз главу ми лете мисли на рану младост, школовање, одлазак у партизане. Сетих се да је једном, када сам био у основној школи, припремана екскурзија за Београд. Били смо сви весели. На жалост, до ње није дошло, јер много деце није могло дати по педесет динара, колико се тражило. Тако Београд пре рата нисам видео. Срећан сам што ћу га ускоро видети. Помислих како га Пењо, Хамид, Радован и многи другови из моје 2. чете и мог батаљона неће никада видети. Раствужих се. На крају ме умор ипак савлада.

Блажко ме буди и пожурује. Извлазимо на балкон. На положају затишје пред буру. Тек понекад се јави пушка или пушкомитралез. Одједном чусмо пуцањ и Блажко паде без гласа. Потрчах са нашом болничарком Душанком. Био је мртав. Зовемо лекара, али све је узалудно. Једна црвено-

Борци Београдског батаљона у ослобођеном Београду: Лекић, Пантелић и Милекић

армејка — болничарка плаче за њим. Јецајући нешто говори. Долазе Војо, Душан и остали другови. Стежемо руке од бола. Пао нам је још један друг, изгубили смо га на прагу Београда.

У сумрак батаљон јуриша на немачке положаје. Лево и десно од нас су батаљони наше бригаде. Избијамо брзо на Бањичку косу. Немци су се повукли претрпевши велике губитке. Стиже политички комесар бригаде Мирко и преноси нам упутство за даља дејства. Крећемо се Авалским друмом према Аутокоманди. Народ је пред кућама. Поздравља нас и обасипа цвећем. Једна старица излази пред нас, нуди нам погаче и ракију:

— Узмите, синови моји, сад могу и умрети када сам то дочекала. Јављају се и први добровољци.

Петнаестог октобра избили смо код Ауто-команде. Срећујемо се. Са свих страна чујемо борбу. Немци се грчевито бране. Необично нам је, нисмо навикли на борбу у великим градовима. Црвеноармејци су врло спретни у уличним борбама. Учествујемо у ликвидирању отпора по зградама: ми пешадијом, а они тешким наоружањем. Падају заједно наши

борци и црвеноармејци. Ми тешког наоружања немамо још довољно. За оно које бисмо запленили нисмо имали довољно муниције. За тешко наоружање биле су потребне и добре комуникације, а наша тактика није била да се оне по сваку цену држе. Савезничка помоћ нам није била до сада тако издашна.

Крећемо се поред зграде неког конзулатата. Изненада нас обасуше непријатељски рафали. Чусмо повике:

— Душан Милутиновић је смртно рањен. Трчимо на ту страну. У самртном је ропцу. Чујемо како шапуће:

— Хајте другови, терајте те гадове, драго ми је што умирем као члан Партије... Поздравите другове.

Биле су му то последње речи. Стојимо око мртвог Душана и нико ништа не говори. Ово је данас већ осми друг из батаљона којег заувек губимо. Претешко нам је.

После успешних борби код Карађорђевог парка, на Славији и Теразијама, 16. октобра смо избили код Народног позоришта. Држимо блокове зграда према Коларчевом универзитету и Калемегдану. Непријатељ упорно брани Калемегдан.

Осамнаестог нам се десио несвакидашњи случај. Ноћили смо у истој згради са групом Немаца: ми у поткровљу, а они на осталим спратовима. Кад смо их ујутро открили — сви су се предали. Били су то њихови ваздухопловци. Молили су да им опростимо живот, зато што они нису криви као остали. Као да авијатичари нису сејали смрт као други!

Већ раније смо добили обавештење да су јаче немачке снаге из Смедерева покушале помоћи гарнизону у Београду и да у њиховом уништавању учествују две наше дивизије и јединице Црвене армије. И непријатељ с Калемегдана је појачао активност. Повремено прави испаде с тенковима. То су им последњи трзаји.

Припремамо се за јуриш на Калемегдан. Шаљемо наређење четама. У откривању и хватању Немаца и домаћих издајника помажу нам грађани. Помажу и у преношењу рањеника. Једна наша патрола приводи двојицу људи у цивилном оделу. Кажу за једног да је покушао да пуца, вадећи пиштолј испод мишке. Један је Пуниша Рачић, убица Стјепана Радића у скупштини. Други је Андрија Радовић, гувернер Народне банке у бившој Југославији. Сјетих се да сам пре рата његово име видео на новчаницама. Војо му рече:

— Ти си издајник црногорског народа. Слизао си се са српском буржоазијом и верно јој служио.

Он се правда да је сарадњом са окупатором „спасавао Српство у мутним временима“.

— Да смо сви тако спасавали Српство, од њега не би било ни трага ни гласа — додаје Драго, заменик политичког комесара 2. чете.

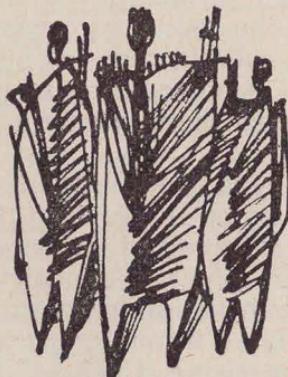
У току ноћи неколико пута јуришамо на Калемегдан. Немци се жилаво бране. Знају да их чека заслужена казна. Дајемо последње жртве за Београд.

Двадесетог октобра у зору, у последњем јуришу, избижамо на Калемегдан. Ликвидирана су и остала немачка упоришта. Београд је слободан. Сијамо од радости. Распоређујемо батаљон на Калемегдану, обезбеђујемо богати плен. Немци су оставили велике магацине оружја, опреме и хране. Мислили су, вальда, да ту зимују.

Гледамо преко Саве. Наше јединице гоне непријатеља даље. Преко моста се пребацује 13. пролетерска. Жури да ослободи Земун.

Курир нам јавља да идемо на трг код Кнежевог споменика. Треба да се одржи смотра бригаде. Батаљон се постројава и креће на зборно место. Народ нас поздравља. Гледам батаљонску колону. Проредили смо се. Мало је старих бораца батаљона: многи су пали у борби готово по свим крајевима наше земље, неки отишли за руководиоце у друге јединице. Много је нових бораца, али и они су успешно положили испит, настављајући светле традиције батаљона.

Екрем ДУРИЋ

НА УЛИЦАМА БЕОГРАДА

Четврти Краљевачки батаљон налазио се на положају код Ђуринаца, на благим косама поред међународног друма и железничке пруге, када се срео с првим деловима моторизованих снага Црвене армије.

Сурет с јединицама Црвене армије донео нам је и не-посредан задатак да се укључимо у заједничку велику акцију за ослобођење Београда. Тада сусрет директно нас је убацио у кошмар фронталног ратовања, у чему нисмо имали тако богато искуство, бар не у тако великим размерама. То је код нас пробудило осећање које дотле нисмо имали. Требало је овде, више него икад раније, да очувамо углед наше војске. Нико о томе није гласно говорио, нико није имао времена да о томе прича. Та заједничка, солидарна одговорност инстинктивно је испунила сваког борца.

Од Ђуринаца смо кренули ноћу и сустизали се трчећи. Прелазили смо оштра стрништа и таласасте, клизаве њиве, избијајући с времена на време на друм. Било је бораца и без обуће, а већина је имала дотрајале ципеле или гумене опанке. Сви смо те ноћи учинили страховити напор.

Већ исте ноћи избили смо на друм испод Авала. Ту смо се измешали са совјетским јединицама. На друму се била помешала њихова моторизација са нашим колонама бораца и комором.

У мраку смо се гурали и страховито напрезали да одржимо везу. Било је скоро немогућно распознавати ма чији глас. Тада је наједном, у нашој непосредној близини, поред друма, настао некакав ужасан прасак и урлање. Узбудили смо се мислећи да смо наишли на минска поља. Зачас се створила пометња. Мазге и коњи почели су да се пропињу, уз бесно и уплашено рзање. Срећом, све се брзо свршило. Совјетски војници објаснили су нам да то дејствују њихове каћуше.

У зору 14. октобра нашли смо се у Бањичком потоку. Цело преподне провели смо у припремама за увођење у борбу, док су се смењивале јединице које су од ране зоре

водиле борбу на Бањичком вису. Део нашег батаљона остао је на једној коси, одакле смо посматрали помицање наших и руских јединица према немачким рововима на Бањици. Ово је за нас био крај партизанског начина борбе. Какве ли су све мисли обузимале наше борце, који нису имали богзна каквог искуства у формалном начину ратовања! Око нас су се врзмали руски тенкови и моторизована артиљерија с кухињама. Запамтила сам те неме, радознале погледе наших бораца. Посматрали смо све то достојанствено и мирно. Ништа нисмо коментарисали.

Док смо чекали нова наређења, на једној заравни испред нас разговарао је командант руског моторизованог корпуса, генерал Жданов, с нашим командантом корпуса, Пеком Дапчевићем. Разговору је присуствовао и неки Београђанин, који им је давао информације о граду. Ми смо стајали по страни и задовољно се осмехивали.

Наједанпут, генерал Жданов нас позва.

— Дођите, дођите, сви, ближе, ближе!

Сви смо га зачас окружили.

— Слажете ли се да борба данас почне у четири часа?

Питање као гром из ведра неба! Пита ли то он нас озбиљно, помислила сам. Ја сам можда једина то мислила. Сви остали одушевљено су одговорили у један глас:

— Слажемо се.

— Харашо, онда у четири.

Поскочили смо као деца и грлили се, а наш командир Миле нас погледа сасвим озбиљно и рече:

— Е, добро, сад се спремите.

Већ у току преподнева један део нашег батаљона ушао је у борбу. Неколико наших митраљеских одељења привукло се положајима батаљона Црвене армије који се тог јутра пробио до Бањичког виса и био опколјен. Совјетски војници успели су да се до подне извуку из обруча. Изнели су дosta рањених. Њихове болничарке жестоко су реаговале на несналажљивост својих другова и отворено причале како је готово цео батаљон упао у немачку замку.

За наша схватања, та критика била је груба и неумесна. Касније нам је њихова љутња постала јасна. У њиховим јединицама није било уобичајено да болничарке одлазе на истурене положаје. Међутим овога пута и санитет се нашао у првој борбеној линији. Наш начин је био другачији. Болничарке су увек биле заједно с борцима у свим ситуацијама.

Посматрала сам црвеноармејке и њиховим затегнутим блузама и чизмама. Биле су румене и угојене. Наше другарице изгледале су према њима бледе и ослабеле. Поред тога, биле смо заиста слабо обучене.

Наш први сусрет с њима био је занимљив. Стаяле смо у реду, једна до друге, према једној групи њихових болничарки. Посматрале смо се испитивачки једно време, а онда смо ми прве почеле разговор.

— Топле су вам чизме? — питале смо.

— О да, много — одговориле су.

— Јесте ли уморне?

— О да, много — одговориле су.

Тако смо се једно време кратко испитивале, а оне још краће одговарале. Биле су, заиста, много уморне. Једна нам је причала о њиховом дугом путу кроз Бугарску и Србију.

— А ви, много сте се намучиле? — питала нас је једна плавуша забрађена црвеном марамом.

Ми смо се некако клониле тог разговора.

Наше чаврљање са црвеноармејкама прекинуло је наређење за покрет.

Наше две чете кренуле су према Бањичком вису. Борба је вођена до после подне, када је убачен цео наш батаљон.

Нешто пре четири часа совјетска артиљерија је ступила у дејство. Паљба је дуго трајала. Наш напад је почeo тачно у договорено време.

После првог јуриша, који смо извршили из Бањичког потока, били смо привремено заустављени на једној њиви прекривеној главицама купуса. Лежећи потрбушке, заклоњени иза главица купуса, нисмо могли одолети искушењу. Халапљиво смо их љуштили зубима. Био је то први оброк од јуче.

У току поподнега, до мрака, успели смо да се сви прећемо до косе. Ноћу смо брзим продором успели да натерамо немачке јединице на повлачење, тако да смо се нашли на Дедињу, код Двора.

Сместили смо се привремено у неколико кућа, где смо први пут, после толико напорних дана, угледали раскошне градске куће, уредне станове и прве Београђане. Кад смо ушли, понуђени су нам угодни, топли лежаји за одмор. Наша друга чета понашала се као елитна јединица из академије. Достојанствено држање, спојено са присношћу и непосредношћу, што је била одлика читаве наше бригаде, увек су освајали симпатије свих који су са нама долазили у додир. У овим кућама многи су добили топле чарапе и шећера, иако нису ништа тражили.

Задржали смо се кратко, нисмо успели ни да задремамо. Ускоро смо морали напоље. Наређење су нам саопштили командири доста нервозно и пожуривали нас. За трен ока батаљон је био спреман и чекао у једној мрачној калдр-мисаној улици.

— Пожури! — ускоро је пренесено од првог до последњег борца.

Уз пут смо добивали нова наређења — да држимо веће одстојање и да се крећемо у највећој тишини.

Батаљон је кренуо на извршење свог задатка — пробити се према центру града.

Пролазили смо преко Бањице и Дедиња, поред баштенских ограда, када нас је тргнуо снажан, одушевљени узвик из једне куће:

— Живела Народноослободилачка војска!

Командир наше чете застао је за тренутак и нешто љутито промрмљао. Нас је тај поздрав узбудио. Био је то први поздрав нашем батаљону у Београду. Али овде није било места за одушевљење.

Наставили смо пут у мрак и неизвесност. Нисмо распологали подацима о немачким положајима, тако да је извршавање овог задатка од почетка било праћено крајњом неизвесношћу.

На самом углу код железничке болнице батаљон се зауставио. Ту смо затекли један совјетски тенк. Командант батаљона пришао је и питao тенкисту за положаје. Тенкиста је лежерно одговорио да можемо кренути што пре, само напред.

Наше јединице већ прелазе Саву — рекао је мирно.

Чланови штаба ћутке су се погледали и разумели. Сви су на исти начин примили ову нову „чињеницу“: Црвена армија већ и Саву прелази, а ми смо још на Дедињу! То убеђење још више се учврстило када смо у јарку, у непосредној близини тенка, угледали неколико совјетских војника с немарно положеним максимима. Сместа је донета одлука: што пре кренути булеваром према скверу „Мостар“, а одатле у центар града Улицом кнеза Милоша.

Батаљон је имао водича, једног грађанина са Дедиња. По наређењу команданта, батаљон је подељен у две упоредне колоне. Кренули смо на већем одстојању једном и другом страном булевара, док је средином неколико бораца вукло нашу батаљонску артиљерију и противколски топ, који је батаљону додељен у Бањичком потоку. Био је густ мрак и нико нас није могао видети. Међутим тандркање топа било је тако јако да се могло чути на километар. Ипак, до Мостара смо стигли без застоја.

Пред Пиваром смо затекли двоја кола која су личила на приколице, натоварена деликатесном робом. Обавештајни официр батаљона преузeo је улогу економа и делио нам узпут конзерве, цигарете, разне ствари које је насумце узимао са гомиле. Ми смо без речи примали „поклоне“ и кретали даље. На пространом скверу „Мостар“ затекли смо

томилу возила, натоварених камиона и тенкова, све у нереду, и у среду свега тога огромну хаубицу са расцветаном цеви. Све је то остављало утисак напуштеног бојишта. Сматрали смо да су возила и тенкови остављени после бомбардовања, које је било врло снажно у току дана. Чули смо кратко, повремено дозивање на немачком језику, али томе нико није поклањао већу пажњу. Сматрали смо да ти гласови долазе од разбијених немачких група.

У Улицу кнеза Милоша батаљон је ушао с командантом и топом на челу. Када смо стигли до угла Улице Милоша Потцерца и Улице кнеза Милоша, батаљон је стао. Један мотор с преколицом јурио је великим брзином из центра града, од „Лондона“, и зауставио се пред нашом колоном. Чланови штаба у мраку нису распознавали немачке шлемове, па су им се, мислећи да су црвеноармејци, обратили питањем:

— Другови, где су ваше снаге?

Тада су немачки војници сагнули главе и дали гас мотору. Убрзо су се изгубили у правцу „Мостара“. Коман-

Група бораца Краљевачког батаљона уочи битке за ослобођење Београда

дант, и ми сви који смо се ту нашли, били смо изненађени држањем ових „црвеноармејаца“. Ипак смо сматрали да је у питању чување војне тајне.

Чланови штаба још су коментарисали овај чудни сукрет, када се чуо пуцањ на зачељу колоне. Тамо је већ био почeo сукоб. Мотор који је јурио од „Мостара“ према Дедињу зауставили су поново наши борци пред Пиваром. Обавештајни официр, који је одмах препознао немачке војнике, брзо је интервенисао. Пиштолјем је убио сву тројицу.

Пуцањ је био знак за општу узбуну. Наједанпут је почело довикување на немачком језику и претрчавање. Чуле су се снажне немачке команде. Наши борци, којих је још доста било на „Мостару“, пожуравали су према Улици кнеза Милоша и на путу пресретали Немце који су их шапатом питали:

— Четник, Љотић?

— Ама какав четник, ми партизани!

— Ја, ја партизан! — упорно је понављао комесар 1. чете запањеним Немцима. Уносили су се једни другима у лице.

Када су најзад схватили о чему је реч, Немци су упутили у Улицу кнеза Милоша два тенка. Први тенк, осветливши колону, опалио је један дуг митраљески рафал. Тада је командант батаљона наредио тобцијама брзу паљбу у правцу тенка.

Прва паљба с наше стране прекинула је и објашњавање с Немцима. Када су схватили да заиста имају посла с партизанима, Немци су зграбили нашег комесара чете с још неколико бораца и одвукли их у мрак. За свега неколико секунди сви смо схватили да се налазимо на брисаном простору окружени јаком немачком одбраном. Наша ситуација је била озбиљна, јер је у тој изненадној ватри настала и извесна паника међу борцима који су тих дана тек дошли у наш батаљон. За њих је ово било прво ватreno крштење. Противколац је кратко дејствовао, а цон бул је успео да испали неколико граната у правцу тенка. Када су тенкови почели полако да клизе према нашој колони, наше чете скренуле су у доњи део Улице кнеза Милоша Поцерца и склониле се у неколико кућа. Неколико бораца, који су се најдуже задржали с митраљеским одељењем, налазило се још на улици, када су се тенкови појавили на углу Улице кнеза Милоша Поцерца и Улице кнеза Милоша. Тада су неки, који су могли, узели заклоне иза дрвених ограда неких мањих кућа, а један мањи број склонио се у рушевине зграда у Сарајевској улици. Они су најгоре прошли. У тој улици Немци су још исте ноћи извршили прегруписивање снага и створили јаку одбрану, која се одржала готово до коначног ослобо-

ћења града. Батаљон је морао да се повлачи. Удаљавање тенка, који је повремено улазио час у једну, час у другу улицу, искористиле су сакривене групе и свака на свој начин се пробијала до полазних положаја на Дедињу.

Једна група је успела да се преко Вишеградске улице провуче кроз двориште Војне болнице и Јатаган-мале према Дедињу. Друга је, с пушкама на готовс и митраљезима, прошла истим путем одакле смо и кренули. Трећа група, која се нашла у најопаснијој ситуацији, налазила се у згради на самом углу Улице Милоша Поцерца и Улице кнеза Милоша, коју је тенк гађао, извукла се у само свитање Вишеградском улицом и кроз двориште Војне болнице стигла на место поласка. Група бораца која се вратила истим путем прошла је без иједног метка, јер на „Мостару“ више није било ниједног Немца. На почетку булевара затекли су већ совјетске јединице. Немци су за свега неколико часова извршили потпуно повлачење својих снага са овог сектора, пребацивши се на нове положаје, који су се граничили Сарајевском и Бирчаниновом улицом.

Извлачење неколико наших бораца трајало је скоро три дана. Ипак, сви су стигли у батаљон. Чак су комесар 1. чете и још неколико бораца који су били заробљени искористили панику међу Немцима и умакли им.

Чињеница је да се батаљон готово комплетан нашао у свитање код железничке болнице, на месту на коме је још стајао совјетски тенк са „духовитим“ тенкистом. Ни један борац није те ноћи настрадао. Неколико бораца који су се били склонили у рушевинама у Сарајевској улици успели су да се ноћу провуку до наших положаја. Једна другарица је остала три ноћи уклештена између црвеноармејских и немачких положаја у рушевинама на углу Сарајевске и Бирчанинове улице, где се склонила заједно с водичем батаљона. Тек кад је овај положај ликвидиран гранатама тешке артиљерије, успела је да се, сва иссрпена, извуче и стигне до батаљона.

Батаљон је у току дана примио нов борбени задатак и кренуо у правцу зграде централне поште, где је, освајајући постепено зграду по зграду, запосео Народну скупштину и околне зграде, стигао до пред саму зграду „Албаније“ и држао у садејству са осталим батаљонима до самог ослобођења града овај најистуренији положај наших снага на томе сектору града.

Анка БОЖКОВИЋ

РАТНА СОЛИДАРНОСТ ГАРИБАЛДИНАЦА И ПРОЛЕТЕРА

Спроводећи у дело фашистички програм поробљавања других народа, Италија је у пролеће 1941. окупирала неке покрајине југословенске територије. Ја сам, као и многи други Италијани, био против ове политике рата. Зато сам се ослободио униформе окупаторског војника чим се указала прилика. Уосталом, то сам могао учинити тим лакше зато што потичем из породице која је била непомирљиви противник фашистичке идеологије.

Двадесет пети јул 1943. године, дан за који је везан пад фашизма, дан који се у Италији и иностранству годинама прижељкивао, дочекао сам у Сплиту. У редовима већине италијанских војника, који су били пресити рата, и који су, силом околности, морали да воде освајачки рат против народа које они доиста нису мрзели, владало је тих дана право празнично расположење.

Руководство ослободилачког покрета, уместо да нас мрзи и да се бори против нас као против окупатора, позвало нас је да се придружимо југословенским партизанима у борби против Немаца и њихових сателита. Већ 8. септембра добар део наших војника био је идејно и фактички на страни југословенског народа.

У Сплиту је основан један батаљон, који је назван карабињерски зато што је био састављен делимично од карабињера који су били одлучни противници фашизма. Батаљон је 10. септембра 1943. године извршио марш од Сплита до Солина у циљу да онемогући немачким трупама да поново заузму Сплит.

Први дан борбе протекао је у знаку дуготрајног бомбардовања и непрекидне ватре. Пуних дванаест часова борбе били су тек почетак многобројних окршаја и маршева које је батаљон водио у заједници с југословенским партизанима.

Само два дана одмора имали смо на расположењу после победоносне битке за одбрану Сплита; потом смо се супротставили једној италијанској фашистичкој колони, која је удружене са нацистима такође тежила да продре у ослобођени Сплит.

Током 17. септембра вођена је оштра борба, која је била ватreno крштење за четрдесет и три антифашиста који су кидисали на наоружане Мусолинијеве и Хитлерове војнике. То је био пресудан дан у животу и батаљона и свих осталих Италијана антифашиста у Сплиту.

Победа над непријатељем, коју је тада извојевало наше антифашистичко оружје, задобијена је захваљујући сарадњи с 1. пролетерском бригадом.

У то време је Врховни штаб НОВЈ одлучио да наш добровољачки батаљон уђе у састав 1. пролетерске бригаде. Почетком октобра 1943, у присуству наших команданата као и команданата 1. пролетерске бригаде, званично нам је саопштено да је наш батаљон укључен у састав бригаде. Тог часа је наш батаљон, једнодушном одлуком свих његових припадника, добио име народног хероја нашег првог „Ризорђимента“—батаљон „Бузепе Гарibalди“. То име је било израз одлучности и воље италијанских родољуба за борбу до потпуног ослобођења од немачких завојевача.

Лола је партизанско име југословенског комесара који је био пријатељ нашем батаљону. У заједници с њим организовали смо и предузели марш у правцу Бугојна. За време марша он се трудио да научи што више наших речи. Већ у Бугојну могао је на нашем језику да изрази осећање пријатељства југословенског народа према нама. Он је с напором налазио и изговарао речи. Али смо га разумели и били смо узбуђени када смо на нашем рођеном језику чули да смо постали савезници народа, који је заиста достојан наших највећих напора и жртава за постизање заједничког циља — слободе.

Убрзо се показало да наш батаљон није чист и једнодушан. Било је у њему прикривених фашиста, који су радили свим силама на томе да разбију наше јединство. Због тога је одлучено да се приступи уклањању оних који каљају углед батаљона и нашег народа.

Пречишћавањем наших редова батаљон је постао снажнији и способнији и за политичку и за оружану борбу. Зато је могао бити пример за формирање других гарибалдинских батаљона, па и славног батаљона „Матеоти“, који је образован у Ливну, такође 1943. Он је почетком децембра ушао у састав 3. крајишке бригаде.

Управо тих дана почела је велика офанзива непријатеља против Народноослободилачке војске. Прва пролетерска бригада, као и увек у оваквим офанзивама, понела је тежак терет борбе против Немаца. Нама би можда лакше било да смо ушли у састав неке друге јединице. Али ми смо били поносни на то што припадамо овој бригади, која је била трн у оку непријатеља и увек на његову удару, нарочито

чило за време офанзива. У мају 1944. године, на пример, почeo је марш, познат под именом марш слободе, у ком смо ми, заједно са бригадом, прешли за 45 дана, колико се сећам, више од хиљаду километара. Од Дрвара, преко Босне, до Црне Горе и Санџака, маневришући ватром и покретом све док нисмо ушли у Србију, сваки километар пута, сваку планинску коту остављали смо обележену траговима борби које смо водили. Подвизи пролетера и гарибалдинаца са тог великог марша достојни су легенде.

Разуме се, борећи се с пролетерима, наш је батаљон имао прилично погинулих и још више рањених. Југословенско становништво је прихватало наше рањенике као своје, излажући се, врло често, највећој опасности и лишавању. А познато је колико су репресалије фашиста биле свирепе за било какву солидарност са партизанима.

Напослетку, кад је пресахла офанзива непријатеља, кад су се јединице НОВ концентрисале да ослободе Србију, ми смо се затекли у Санџаку, где је одржан састанак коме је председавао популарни политички комесар Плави. На том састанку, после дискусије о разним војним и политичким проблемима, Плави је тражио да се батаљон „Гарибалди“ изјасни: за повратак у Италију, преко Сплита, који је тада био ослобођен, или за марш према Београду, према главном граду Југославије, за који се тек требало борити. Избор гарибалдинаца био је — за Београд! За Београд, иако је то значило нове стотине километара тегобних маршева и тешких борби против Немаца, Бугара и четника, у којима ћемо имати нове погинуле и рањене другове. Упркос томе, борити се за ослобођење Београда био је једини могућни избор за сваког пролетера-борца. За нас тим пре јер се тада у њему налазило око 15.000 Италијана — немачких заробљеника.

Средином септембра 1944. већ смо стигли у близину Ваљева, када сам био рањен у главу. Принуђен сам да овде кажем неколико речи о личној епизоди, везаној за овај крај, да бих илустровао другарство и сарадњу између италијанских и југословенских бораца. Крилић је презиме оног југословенског партизана који ми је тада спасао живот, помажући ми на све начине да издржим у тим тешким данима када су и рањеници настављали да се боре, јер је борба за слободу Југославије допуштала да се одмарaju само они који су заувек пали. Глад, хладноћа, оскудица у муницији, лековима и тако даље, били су нераздвојни пратиоци бораца за слободу у овом легеднарном времену, када су југословенски партизани с херојима са Стаљинграда, с трупама совјетског војсковође Толбухина, после седмодневних огорчених борби ушли у Београд.

Ослобођење Београда донело је спасење од сигурне смрти и италијанским војницима који су се налазили у немачком ропству. До тог часа њих је несебично помагало становништво, које се излагало највећем ризику само да би им дотурило храну и одећу. Било је не мало случајева да су Београђани прихватили одбегле заробљенике и скривали их у својим кућама. То је била велика жртва коју је народ поднео за италијанске заробљенике. У исто време, то је био знак братства и другарства, знак поштовања према жртвама које су поднели добровољци — гарибалдинци — у саставу славне Народноослободилачке војске.

Крајем октобра створена је бригада „Италија“, коју су сачињавали батаљони „Гарибалди“ и „Матеоти“ и већи број ослобођених заробљеника. Војна парада у ослобођеном Београду одржана је пред командантима разних формација југословенских јединица и совјетских трупа, међу којима је био и врховни командант Тито. Када је поред трибине пролазила бригада „Италија“, маршал Тито је зауставио колону и позвао к себи италијanskог комandanта Мараса. Бура аплауза експлодирала је у част добровољаца- гарибалдинаца.

У пролеће 1945. завршена је светла страница борбе коју су водили италијански борци у туђој али пријатељској земљи. Седмог маја ослобођен је Загреб, а 12. маја бригада „Италија“ је била одређена да прва продефиљује улицама града.

Карловац је био последња етапа нашег великог марша. У њему је једна југословенска јединица одала почаст Италијанима-добровољцима који су се узdigну托г чела враћали у домовину, после неколико хиљада пређених километара, после многих мањих и већих окршаја из протеклих дванаест месеци, после бројних жртава, што смо их дали за част и славу италијанског народа, који је био увучен у крвав освајачки рат за рачун фашистичких злочинаца.

На свакој станици, у сваком селу, југословенско становништво је поздрављало гарибалдинце засипљући им цвећем у знак захвалности и поштовања за напоре и жртве које су уложили у заједничкој антифашистичкој борби.

И из овог топлог поздрава и захвалности родила се и живи у мени и у свим Италијанима-демократима жеља и обавеза да бранимо и очувамо слободарске традиције, макар и по цену највећих жртава. Истичући ту жељу и обавезу, ја подсећам, у исто време, на то да допринос који су Италијани-гарибалдинци дали борби партизана значи највиши израз италијанства и пролетерске солидарности.

Марио ГУЦИНАТИ

СЕДАМ ВУЈОВИЋА

Батаљон је проријеђен у борбама вођеним јануара 1944. године око Травника, Турбета и Карауле.

Плато позади Влашића, просијечен кањоном Угра, скивен је снијежном мећавом. Петрово Поље, село од неколико кућа примило је скоро сву бригаду под своје кровове. Шеста офанзива је јењавала. Тада је стигла попуна из Прекоморске бригаде. Подијељена је по батаљонима. Према ранијем саставу чета, у 1. су пошли Ловћенци и Црничани, у 2. Пипери, Кучи и остала племена, у 3. Васојевићи и Колашинци.

Тада су у списковима попуне 1. чете прочитана имена седам Вујовића, из села Комарна. Шесторица су били средњошколци, ученици од шестог до осмог разреда. Само се седми, најстарији од њих, Видо, издвајао кестењастом пути, низким растом и живахношћу. На њему су остали трагови дјетињства без родитеља, сиромаштва и окрутности најма и надница по туђим њивама.

Брзо су Вујовићи, скромношћу и неразметљивом храброшћу, освојили симпатије другова. На оном лијепом што им је остало од очева — Луке, Вида и Јована, ратника из балканског и првог свјетског рата, који су поред рана носили Обилића медаље и друга одликовања — Партији није било тешко одгојити их и васпитавати. Двије године до овог састанка у чети обиљежиле су им различите путеве патњи. Бранко, Војо и Филип су осјетили, априла 1942. године,

горчину издаје, кад су их као борце баталјона „Јован Томашевић“ пробудили они који су пришли четницима. Од тог дана су прошли кроз логоре Скадра, Бара, Барија, Фође и Колфиорита, пробијали се послије до савезничког фронта да би стигли у отаџбину. Овдје су нашли себе и били радосни што непријатељу могу да равноправно враћају мило за драго. Снага њихових врлина чинила их је бројнијим него што их је било.

Име „седморице браће Вујовића“ је почело да гори оног јунског дана 1944. године када је чета заузела положај по гребенима који заклањају Вуковско поље од шкитске увале и Прозора.

Два дана прије тога Бранко Вујовић је, помало збуњен, слушао Блажа Попиводу, који му је саопштио велику вест — да је постао замјеник комесара чете. Никола је био водни делегат. Остали Вујовићи су тог дана у рукама имали „брнџе“ и шарце.

Баталјон се припремао за наговијештени покрет чији се правац није знао. Једино се знало да се 1. чета неће повлачити из обезбеђења без наређења бригаде.

Сунце се појавило иза далеких врхова Прења. Испод његовог свијетложутог плашта долина Шћита је, још у полу-тами, крила непријатељеве колоне. Онда су засвјетлуцале пушчане цијеви и челични шљемови колоне Њемаца која је хитала да се домогне гребена и запријети Купрешком пољу, са којег је Тито с дијелом Врховног штаба прије три ноћи узлетио за Вис.

Није дugo потрајало, а 1. чета се нашла у жестоком окршају са Њемцима. Густу митраљеску и пушчану ватру смјењивале су и пратиле снажне детонације ручних бомби.

Послије пола сата Њемци су били приморани да свој дрски јуриш претворе у чекање на положају. Настало је међусобно вребање. Неће ли се ко на противничком положају наћи на мушки пушкомитраљеза? Ова досадна атмосфера прекидана је кратким рафалима. Дан је пролазио.

Нешто ниже, испред положаја на уздужном гребену, за једном хумком се налазио Никола Вујовић. Педесет метара испред њега је шума и у њој Њемци. Много су га пута другови звали да се повуче мало назад. Он се, по обичају, не препире, одговара само махањем прста, у знак да му је и ту добро.

Био је то не знам већ који јуриш, онај посљедњи којим је Швабама показан правац према Прозору. У њему је непомичан остало Никола Вујовић поред свог „брнџа“. Над њим, нијемим и блиједим, стајали су Бранко, Војо и други борци.

Не вјерујеш да је то истина! Али јесте. Остали Вујовићи се труде да не заплачу. Бранко га хвата испод главе и рамена. Руке су му пуне крви. Вуче га к себи и одваја од „брнца“ и неосвојеног гребена.

Ту, на тој коси, почео је да се проређује строј Вујовића.

На брежуљцима Златибора, 26. августа, пред бугарским упориштем на Палисаду, у првом јуришу, изустио је посљедње ријечи Филип Вујовић.

— Сад ми је лакше — рекао је кад је, прислоњен уз дрво, видио како је прошла повећа група Бугара.

У центру Бајине Баште, 1. септембра, Војо је донио на рукама Бранка. Тешко рањен, гушен самртничким ропцем, није био више кадар ни ријеч да каже брату.

Исте године 8. децембра, код Оролика на сремском фронту, погинуо је Владо Вујовић, а сјутрадан Мило.

Данас у селу Комарну, у кућама Луке, Вида и Јована Вујовића, стоје фотографије младића са калиграфски исписаним именима на споменицима које означише путеве слободе за коју су пали.

Гојко ЂУКИЋ

Део бригаде у Срему, приликом прославе треће годишњице, 22. децембра 1944.

ПОЗДРАВ ДРУГА ТИТА
ПОВОДОМ ТРОГОДИШЊИЦЕ 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

„Неизмјерно дуг, трновит, крвав или славан пут има 1. пролетерска бригада. Мртва тијела бораца ваше бригаде покрила су многа бојишта у Босни, Херцеговини, Црној Гори, Далмацији, Србији, али из њихове крви ниче братство и јединство, ниче нов живот једне срећне, нове Југославије. Мјеста многих палих сина Шумадије и Црне Горе из 1. пролетерске бригаде испунили су синови јуначке Босне, Лике, Далмације, Србије итд. Данас пролетерска бригада представља симбол братства и јединства у борби за ослобођење наше земље и стварање наше славне Народноослободилачке војске.“

ФОЧАНСКА ОМЛАДИНСКА ЧЕТА

Фоча је мали босански град на ушћу реке Ђехотине у Дрину. До револуције била је позната по добрим сплаварима и трифтарима на Дрини, по шумским богатствима Зеленгоре и Маглића. Иначе, сиромашан и пасиван земљораднички крај. Историчари и ретки туристи знали су је по Алаца џамији, по старом караванском путу за Дубровник и по томе што је некад, давно, била турска трговачко-занатска варош на тромеђи Босне, Херцеговине и Црне Горе.

Уочи рата у Фочи је било нешто занатлијских радника, а у Броду на Дрини и у Зеленгори доста шумских радника запослених на експлоатацији шума и шумској железници. Партијске организације није било, али је прилично јака синдикална организација окупљала многе раднике. Синдикат на Броду водио је два-три успела штрајка за веће наднице и боље услове рада. Напредни омладинци, средњошколци из Фоче, претежно ученици сарајевских школа, повезивали су се с радницима и помагали њихове акције преко синдиката. У селима изразито сиромашног и пасивног краја живело се мучно и тешко, а већина сељака била је неписмена.

Талијани и усташе почели су одмах после окупације земље да тероришу и прогоне напредне омладинце и раднике. Међу српским и муслиманским становништвом у граду, а нарочито у селу, окупатор је сејао и распирао шовинистичку мржњу. Када су почетком децембра 1941. Талијани предали Фочу четницима, братоубилачка борба бела је појачана.

Усташе су из Фоче одвеле у јасеновачки логор десет напредних омладинаца, од којих је само један преживео. Десетак омладинаца успело је да се пребацити у Црну Гору.

По селима се пљачкало, убијало и одводило у логоре. Од децембра 1941. то су наставили да чине четници. Пљачка и убијање нису престајали. И усташе и четници су измишљали мучења и оргије. Пролетерски и партизански батаљони затекли су два моста на Дрини и онај на Ђехотини окупане крвљу покланих људи. Реке су провидним зеленим плаштом покривале стотине лешева измешаних са потонулим балванима од последњег трифта.

Упркос свему томе, многе српске породице скривале су своје суседе мусимане од четничког ножа, као што су пре тога мусиманске склањале Србе испред усташког злочинства.

Омладина је била прва мета и Талијана, и усташа, и четника. У новембру и децембру 1941. неколико омладинаца из Фоче и Миљевине формирало је једну партизанску групу на Миљевини, под руководством Раде Стефановића из Фоче. Ова група се повезала с партизанима око Калиновика, а касније и у Црној Гори, и учествовала у мањим акцијама.

Двадесетог јануара 1942. два партизанска батаљона из Црне Горе ослободила су Фочу од четничког терора. Пре-кинуто је зверско клање и истребљивање мусиманског становништва, који су били наставак усташког терора и братоубилачке борбе између Срба и мусимана.

Крајем јануара 1942. са батаљонима 1. пролетерске бригаде у Фочу је дошао друг Тито с Врховним штабом НОВ и ПОЈ. Фоча је постала центар велике слободне територије. За град и целу околину сванули су први дани слободе.

С доласком јединица 1. пролетерске бригаде и Врховног штаба у Фочи је почело искорењивање шовинистичке мржње и раздора међу становништвом. Створени су услови за слободан живот и рад. Ситуација је захтевала прогањање четничких остатака и кажњавање крвника упоредо с окупљањем заплашеног народа, који је требало извући из кућа и спасавати га од глади. Најтежи задатак било је уливање поверења људима, стварање уверења да партизани нису као четници и да човек човеку није звер.

Доцније се од народа тражило да помогне фронт. Он се одушевљено и масовно одазвао, када је осетио да су му партизани пришли као људи. Успостављена је народна власт, изабрани су народноослободилачки одбори у Фочи и по селима, формиране добровољачке јединице и партизанске страже. Основане су масовне организације Народноослободилачког фронта, омладине, Антифашистичког фронта жена. Оспособљена је болница за „игманце“, отворен дом културе, створене радионице за војску, народне кухиње за исхрану гладног и опљачканог становништва итд.

Многи неће заборавити гњеци хлеб од сувих крушака који се становништву и војсци делио тих дана, јер другог није било.

„Игманци“ у болници су били обасути општом љубављу и пажњом. У томе се истичала нарочито омладина.

Од најбољих омладинаца и активиста Фоче створена је почетком фебруара 1942. прва партијска организација.

У Фочи су зbrisани трагови шовинистичке мржње и заваде. У њој се развијао снажан политички, друштвени и културни живот. Пошто су друг Тито и Врховни штаб остали у Фочи све до 10. маја 1942, она је постала не само политички и културни центар читавог краја већ и средиште ширег политичког и организационог деловања народноослободилачког покрета.

Омладинци су, природно, били најбољи у свим акцијама. Били су свуда први и радили с одушевљењем. У то време скојевска организација у Фочи формирала је неколико омладинских чета од омладинаца из Фоче и околине.

Сусрети фочанских омладинаца с бомбашима и митраљесцима 1. пролетерске, посете пролетерима „игманцима“, заједничке омладинске приредбе и локалне акције развиле су неодољиву жељу да једна њихова чета буде примљена у 1. пролетерску бригаду. Када је друг Тито дао сагласност, била је то неописива радост због указане части и поверења да пођу заједно с пролетерима. Омладинска чета која је ушла у састав Крагујевачког батаљона формирана је почетком фебруара 1942, а била је састављена од радника, ученика и неколико сеоских омладинаца из Фоче и најближе околине. У чету је ушла група партизана која је дејствовала на Миљевини, један део питомаца дечјег дома, неколико Фочана из црногорских партизанских батаљона и неколико омладинаца с Романије. Имали су углавном између петнаест и двадесет година. Неколико фочанских породица дале су сву своју децу у ову чету (Шарић, Хаџиковић, Висоцки, Бабић).

Чета је била смештена у дечјем дому. Организована је жива војна обука и политичко-васпитни рад. Често су политичка предавања држали другови из агитпропа Врховног штаба. Два пута је омладинцима говорио и Јво Лола Рибар. Скојевска организација у чети била је носилац и покретач сваке активности. Команда чете ослањала се у првом реду на скојевце.

Први командир чете био је Светозар Гаговић, а заменик командира Божо Хаџиковић. После одлуке да чета уђе у састав Крагујевачког батаљона, за командира чете одређен је Јово Пејковић Кеза, за заменика Радисав Симејуновић Шумадинац, за комесара чете Урош Бајић, па Душан

Слушаоци једномесечног партијско-политичког курса који је организовао штаб 1. пролетерске дивизије у Илоку, марта 1945.

Кораћ Дуле (кратко време), а затим Димитрије Јанковић Цици, а за заменика комесара Марија Јагодић Маца.

Омладинци, пуни полета и одушевљења, уливали су поверење становницима Фоче. Убрзо су се осетили правим војницима. С песмом, чврсто и сигурно пролазила је чета улицама Фоче. Родитељи су посматрали децу у поносили се њом.

Чета се састојала од Срба, Хрвата и муслимана. Већ само то зближавало је њихове породице и било од великог утицаја за учвршћење поверења, јединства и братства међу Фочанима. Брига родитеља за своју децу прерастала је у бригу за суседа и узајамно помагање у свим ратним тешкоћама.

Другарство у чети, узајамно поверење и пажња потиснули су у заборав све што се до тада дододило у овоме месту. Заборављен је раздор, избегнуте међусобне освете, а недужна проливена крв опомињала је на развијање и чување братства и јединства.

Чета је приликом уласка у састав батаљона имала шездесет четири борца (без команде чете, која је дошла из састава батаљона). Из њених редова потиче народни херој Лојо Шериф.

У априлу 1942, после првих акција у источној Босни, из чете је уклоњено у два маха седам омладинаца због слабог држања. Приликом напуштања Фоче, у мају 1942, из чете су дезертирала четири омладинца. Осигање омладинаца је настало под притиском родитеља и родбине, а и стога што је требало напустити свој крај.

Чим је завршен први део војне и политичке обуке, омладинци су тражили да иду у борбу. Остали су још неко време на обуци, а већ крајем марта 1942. чета је, у саставу батаљона, имала прво ватreno крштење у борби с четницима.

Тих дана је једна четничка колона потиснула Дрински добровољачки одред и пробила се према Рогатици. Прва пролетерска је притекла у помоћ. Наш батаљон нападао је четничке положаје на коси поред пута Међеђа—Пешурићи—Дуб.

Раја Недељковић је уочи саме борбе упозорио командира Омладинске чете да чува чету и да не допусти истрачавање омладинаца у овој првој акцији. Сем тога, у батаљону је, код извесног броја другова, владало мишљење да ова деца још нису дорасла ратним напорима и да их треба чувати док не ојачају и не стекну борбена искуства. Било је мало неверице у њихове способности.

Омладинска чета је у тој акцији била на десном крилу батаљона. Колоном се пронела команда „тишина“, што је био знак да је непријатељ близу. Оружје и муниција били су спремљени. Омладинци су били узбуђени. Није ни чудо, први пут се срећу лицем у лице с непријатељем. Није било страха, али било је неизвесности како ће се све то одиграти.

Размишљања су престала у тренутку када је командир чете, Јово Пејковић, командовао:

— Лево у стрелце и правац косом уз брдо.

То је била прва борбена команда њиховог командира на неколико десетина метара од непријатеља. И ниједан је омладинац никада није заборавио. Снажно „ура“, измешано с рафалима митраљеза и неуједначеним пуцањем пушака, као да је на крилима понело омладинце према четничким положајима на брду које је требало заузети. Омладинци су пре осталих чета избили на врх брда. Четници су бежали као руља. Тако је била извојевана прва победа.

Команда чете је могла бити задовољна борбеним држањем и успехом, али у тој борби омладинци нису поштовали сталну партизанску обавезу „чувај муницију“. Овога пута то за њих није важило.

Убијено је десетак четника. Омладинци су имали два рањена друга, Стјепана Шарића и Ацу Висоцког. Поносни

и задовољни првом борбом, делили су радост с осталим борцима батаљона.

Прекаљени пролетери искрено су им честитали.

Ређале су се нове борбе, непријатељеве офанзиве, велики маршеви и нове борбе и победе. Чета се попуњавала новим омладинцима из крајева кроз које је пролазила 1. пролетерска.

Закмур, маја 1942. Четничка завера је разбила Фочански партизански одред. Четници су убили његовог комесара, Стеву Марковића Сингера, и заменика команданта, Мому Кочовића. Крагујевачки батаљон 1. пролетерске добио је задатак да ослободи тај терен и казни четничке злочинце. У тим акцијама учествовала је и Омладинска чета. У борби с четницима у Закмуру, код Кмурише, погину је Јован Шарић.

Прва пролетерска креће 24. јуна 1942. са Зеленгоре. Фочански омладинци поздрављају се са својим крајем, остављају родитеље и своје дечаштво. Млади борци иду стопама свога батаљона и бригаде.

Коњиц 8. јула 1942. Први пут у граду. Омладинци на јуриш заузимају домобранску касарну. Слави се победа и сигурност у себе.

Бугојно 20—21. јула 1942. Колона дечака и девојчица, ухваћених за руке, гази Врбас. Митраљези и баџачи пресецају ноћну тишину. Loја се истиче као бомбаш. Целу ноћ смо у Бугојну. У зору колона раздваја брзаке Врбаса. Прелазе и заробљеници.

Ливно 4—5. августа 1942. Омладинци суделују у заузимању утврђеног самостана са усташком посадом, даље продиру, поред фабрике цемента, у нове ровове и бункере.

Слободан је још један град. Погинуо је борац Омладинске чете Славко Крунић.

Ситница 19. септембра 1942. Бункери покривени свежим снегом. Први јуриш. Други јуриш. На снегу црни левци бомби и баџача. Јаук рањеника. На три метра испред бункера пресечен рафalom остаје командир чете Драгољуб Симић Драган. У наставку борбе четом командује водник Неђо Милић.

Бистрица код Горњег Вакуфа 4. марта 1943. Четврта офанзива. Тридесет шест сати маршевања од Иван-седла. Сасвим у дубокој позадини Немаца. Води се битка за рањенике. Од зоре до подне борба с Немцима и усташама на брду изнад Бистрице. У овим јуришима пали су командир чете Момир Јоксимовић, водник Крсто Мандић и борац Светозар Павковић.

Буквица на падинама Трескавице испред Калиновика 19—20. марта 1943. Четници Павла Ђуришића нас заустављају. Јуриш из покрета. Бомбаши су разредили и поколебали први стрељачки строј четника. Политички делегат вода Андра Маринковић Мали тешко је рањен у обе ноге (настрадао у болници у петој офанзиви).

Капак и Голо брдо 9—11. априла 1943. После преласка Дрине код Устиколине и заузимања Крчиног брда, јуриш на талијанско утврђење на Капку. Два сата огорчене борбе. Разбијени талијански алпинци на Голом брду беже према Чајничу. У батаљону дводесет три друга рањена и погинула. Од омладинаца погинули Марко Лаџмановић и Шука.

Веленићи—Челебић 26. маја 1943. Пета офанзива распламсава се свом жестином. Овде већ неколико дана трају борбе за рањенике и болницу. Данас је одсудна одбрана брдаша Крагујевац и стазе према Узлупу на Тари. На ивици шуме у првој борбеној линији су омладинци-бомбаши. Никица Вуковић са својим пушкомитралјезом свети Микоша Гајевића, једног од најбољих митраљезаца батаљона, који је погинуо стојећи, и тек је мртав испустио шарац. Никица, Лојо и њихови другови бацају бомбе не сагињући се. А таласи Немаца падају или се повлаче. Колона болнице и рањеника одлази стазом према Тари. Испраћа је крваво, залазеће сунце.

Тешко је рањена бомбаш Милева Шарић (настрадала у болници у петој офанзиви).

Боровоно, Сутјеска 4—5. јуна 1943. Стегао се обруч око наших јединица. Зора и магла. Друга пролетерска бригада напада Кошур. Наш батаљон на ивици Боровна. Силовит јуриш преко ледине избацио је Немце из ровова. Нису се зауставили до Поповог Моста. Испред ровова пало је четрнаест пролетера, а од тога девет омладинаца: заменик командира чете Божо Хаџивуковић, водници Шериф Лојо и Владо Елез Црни, митраљесци Адо Висоцки, Божо Пејовић, Петар Бирошевић Сремац, Милан из Бугојна, Тоне Варговић, омладински руководилац чете, и Рашид Хаџимешић, десетар.

Божо, Лојо и Црни последњи пут су повели своје водове и чету с бомбама у рукама и први пут су застали на десет метара испред ровова.

Десна обала Сутјеске је слободна.

Балиновац, Зеленгора 10. јуна 1943. Батаљон је на предстражи бригаде. Први рафали омладинаца по утврђеним немачким положајима. Цела бригада јуриша. На Балиновцу и околним висовима престала је да се вије застава с кукастим крстом.

Пао је Милан Бабић.

Доњи Будањ, Мильевина 14—15. јуна 1943. Немци и усташе надиру од Фоче. С 1. батаљоном штитимо пролазак болнице и јединице. Два дана стални јуриши и борбе. Пали су политички делегат вода Блажко Хаџивуковић, борац Крсто Клисостић и два друга и једна другарица из 3. далматинске бригаде.

Власеница 25—26. јуна 1943. Заузета су усташка утврђења. Први ослобођени град после пете офанзиве. Погинули су заменик командира чете Васо, Боро Висоцки, борац, и Фатима Спахо Тафро.

Травник 29. новембра 1943. У Јајцу је Друго заседање Авноја. Није ослобођен Травник. Заузели смо бункере 6 и 7 и стигли у предграђе. По дану смо се повукли. Погинуо је најмлађи бомбаш Раде Радоњић.

Дувно 9. децембра 1943. Немци поново ушли у градић. По други пут вршими напад. Целу ноћ борба. Круг ватре од митралјеза, бацача и тенкова нисмо пробили. Погинуо је ранији комесар чете Димитрије Јанковић Џици.

Широка коса код Мркоњића 30. априла 1944. Свакодневни јуриши Немаца према ослобођеној територији. Изненадни прород Немаца. Наизменични јуриши и бомбе у шуми, по снегу. Главни положаји су одржани. Погинули су заменик комесара чете Анте Тука, борци Драго Трипковић, Реља Човић и Душан Остојић.

Палисад 24. августа 1944. Пролетери из Србије враћају се у свој крај. Руше утврђења Бугара. Свима се жури да ослободе Палисад и уђу у Ужице. Отварају пут за Србију.

Погинули су десетар Драгић Вукић и митралјезац Петар Крунић.

Борбе око Чаглина у Славонији 15. априла 1945. Батаљон, подмлађен борцима из Србије, савлађује последње отпоре Немаца. У Омладинској чети остало је свега неколико „старих“ омладинаца. Никица Вукојевић, митралјезац са Сутјеске, овде је погинуо као комесар батаљона.

Дечаци и девојчице из школских клуба, млади радници и чобани челичили су се у јуришима, расли са својом четом, батаљоном и бригадом и постали чврсти и искусни пролетерски борци. Увек су се трудили да не заостану за старијим и искуснијим друговима из других чета. Поносили су се они својим пролетерским именом и у сваки задатак уносили сав свој омладински жар.

Лука БОЖКОВИЋ

АМАТОРИНО АМАТОРИ

Дошао је у батаљон „Гарибалди“ првих дана новембра 1943. године. Ослобођен је био немачког заробљеништва тек неколико дана раније, за време нашег напада на железничку пругу Зеница—Травник. Додељен је мојој чети. Био је отре-сит, хладнокрван и, скоро бих рекао, дрзак, али на веома симпатичан начин. Аматорино је одређен за курира.

У борби код Магаљдола, оног славног дана за батаљон „Гарибалди“, Аматорино је имао прилику да покаже сву своју храброст. Касније је прешао у штаб батаљона, на дужност шефа курира.

Ускоро је одређен за десетара.

Био је међу првима и најбољима у бици за ослобођење Београда. Рањен је 18. октобра, у тренутку када се у близини Народног позоришта сам сукобио с непријатељем, док је његова чета заузимала нове положаје. Ретко сам видео човека који би тако мало водио рачуна о својој рани као он. Убрзо, иако се није био сасвим опоравио, побегао је из болнице и дошао у бригаду. Хтео је пошто-пото да се бори.

У сремским офанзивама био је водник у батаљону „Фратели Бундиера“. Из дана у дан је усавршавао своје способности руководиоца и борци су имали све веће поверење у њега.

Рањен је поново између Чаковца и Спајинских њива. Срео сам га у шуми: стајао је, још се држао на ногама, био је миран, смешкао се. Рекао ми је сасвим једноставно да иде у болницу. А имао је куршум у рамену. Имао је тврду кожу и, заиста, после неколико дана, опет је био на положају. Куршум је остао у месу, као и куршум из Београда, али он се због тога није узнемирао.

Као командир је учествовао у свим каснијим акцијама наше бригаде. Колико је пута непријатељ морао попустити пред налетом 3. чете, коју је водио Аматорино! Никада ни-сам код њега приметио тренутак разочарања или колебања. Вольја и самопоуздање били су његове изразите особине.

Двадесет седмог априла батаљон оставља село Брезовац и креће у правцу села Новске. По доласку прелази у напад са циљем да заузме важну коту. Непријатељ се тврдо-

Маршал Тито и Александар Ранковић на фронту 1. пролетерске, у Бановићима код Шида, јануара 1945.

главо брани аутоматским оружјем и топовима и бије сваки квадратни метар земљишта. Али — кота мора бити освојена! Аматорино је међу својим борцима: бодри их, иде од једног до другог, контролише рад оруђа и својим примером и осмешком улива храброст свима.

— Напред!

И чета полази у напад. Узалудно се непријатељ брани: наши су за неколико тренутака већ на педесет метара од непријатеља. Још један, последњи напор! И баш тада непријатељев куршум погађа Аматорина, по трећи пут у току његове партизанске борбе.

Као и увек, он је и овога пута ведро и мирно, са цигаретом у устима, чекао да му превију тешку рану од експлозивног метка.

Срео сам га на путу за болницу. Погледао ме смешећи се и, као да је предвидео моје питање, рекао ми:

— До виђења за петнаест дана!

(Објављено у листу „ЗА ПОБЕДУ”, органу 1. пролетерског корпуса).

БОРБЕНА ОБУКА ИЛИ БОРБА

Након разбијања непријатеља на Фрушкој гори, ослобођења Шида и Товарника, бригада је била повучена на одмор у село Адашевце. Овај одмор је искоришћен за срећивање и попуну јединица људством и ратном опремом.

Пети шумадијски батаљон, који је у ранијим борбама страдао, поново је био формиран у ослобођеном Београду, и то претежно од младића из Београда и Шумадије, а на одмору у Адашевцима добио је још један део попуне из унутрашњости Србије. Како су његов састав у целини сачињавали млади борци који до тада нису учествовали у борбама, нити су служили било какву војску, то се наметнула потреба њиховог борбеног обучавања.

Од штаба бригаде добили смо план обуке. У то време батаљон је имао 570 бораца и руководилаца. Обука је изврђена на сремској равници између села Адашеваца и Илињаца. Тежиште обуке било је на борбеним радњама, и то: руковање оружјем уопште, рашичлањивање борбеног по-ретка, пребацивање и укопавање, јуришање и бацање ручних бомби. Ова обука је била толико прилагођена стварној ситуацији и ратним условима да би човек са стране тешко могао разликовати да ли је то обука или стварна борба. Борци су се пребацивали уз подршку пушчане, митраљеске, па и минобацачке ватре с бојевом муницијом. Иако је борбена обука изврђена непрекидно седам дана, нисмо имали ни једног рањеног друга, нити је повређен било ко од мештана из околних села.

Једног јануарског дана 1945. године, док је батаљон био под целокупном ратном опремом на обуци, северније од Адашеваца и села Вашице, у штаб батаљона је дошао

На освојеним положајима код Ердевика, 6. децембра 1944.

заменик команданта бригаде и укратко упознао штаб с новонасталом ситуацијом на положају код 21. српске дивизије на реци Босуту у рејону села Нијемаца. Због наглог захлађења, Босут се заледио и ту прилику је непријатељ искористио. Прешао је преко залеђене реке и изненадио наше јединице на положају. Овладао је селом Нијемцима и на дирана у правцу Шида.

Тада је командант батаљона, Драго Ступар, позвао командире чета, укратко их упознао са ситуацијом и наредио да батаљон у рашчлањеном строју, подилажењем у правцу села Нијемаца, сусретне непријатеља из покрета, разбије га и овлада делом изгубљених положаја јединица 21. српске дивизије.

Командири и штаб батаљона одмах су приступили извршавању задатка. Сада им то није представљало никакву тешкоћу. Читавих седам дана, у току извођења обуке, издавани су слични задаци. Свакој борбеној радњи претходила је кратка претпоставка: непријатељ је у току ноћи овладао тим и тим објектом, наш батаљон има тај и тај задатак.

Тако је било и овога пута — као и за време извођења обуке. Батаљон је кренуо рашчлањеним поретком, повре-

мено се развијао за борбу, па опет свијао у четне колоне, и тако се приближавамо селу Нијемцима. Нешто источније од села батаљон се сусрео с непријатељем, који је такође кретао у правцу Шида и Адашеваца. Команда је пала. Отворена је паљба. Батаљон се из покрета развио за борбу не заустављајући се и, након краће ураганске ватре, Немци су почели да се повлаче. Али наш батаљон није застајао. Јуришао је за њима право у село. Истерао је Немце из села и сусрео се с њиховим тенковима. Тада је ступио у дејство вод противоклопних топова и вод противоклопних пушака. Оштећен је први немачки тенк, а затим и други. Остали су се почели повлачити. Након двочасовне жестоке борбе батаљон је избио на положаје које су раније држале јединице 21. српске дивизије, наневши непријатељу велике губитке у људству и материјалу. Наши губици су били три мртва и шест рањених другова. Враћена је целокупна опрема коју су Немци изненадним упадом у село били запленили. Тада су се у селу, из појединих стаја, појавили рањеници и неколико болничарки. Били су изненађени упадом Немаца у село, те су се посакривали и чекали судбину.

Колико је обука била оставила утисак на младе борце, види се из овог помало анегдотичног случаја. У једном тренутку пришао је команданту батаљона курир, један од омладинаца родом из Црне Траве, и својим провинцијским нагласком запитао:

— Друже команданте, објасни ти нама да ли је ово била борбена обука или, заправо, борба. Ја видим мртва човека.

Саво ПУЗИЋ

У ОБНОВЉЕНОМ ШУМАДИЈСКОМ БАТАЉОНУ

После ослобођења Београда бројно стање наших јединица нагло је порасло. Тада је и Прва пролетерска била у могућности да обнови некадашњи 5. батаљон, и то претежно новим борцима. Њих је требало тек припремити да би били кадри да иду укорак са старим прекаљеним пролетерима и да достојно чувају „пјеновачку легенду“ и славу Чиче Романијског и Чиче Милана Илића, који су херојски погинули једног хладног јануарског дана 1942. године.

Из тих првих дана у 1. пролетерској трајно су нам остали у сећању топао пријем старих пролетера и оно мало краткотрајне историје батаљона. Примили су нас без надмености и потцењивања „новајлија“, тако да смо се од самог почетка осећали равноправни са тим прекаљеним ратницима. А та пажња и другарство остају у сећању целог живота.

Када се данас сетим речи комесара батаљона, Андре Милановића, о судбини батаљона, оне ми помало личе на пригодан говор. Међутим, оне су за нас биле велико надахнуће које нас је носило и подстицало у свим јуришним и невољама од Београда до Окучана и Врбовеца.

— У пролеће 1942. године, говорио је комесар, 5. шумадијски батаљон стиже на Зеленгору без већине бораца и руководилаца, па је, по наређењу Врховног штаба, расформиран. Међутим, његову заставу и даље су чували и кроз све окршаје пронели остали батаљони наше бригаде. Са том заставом сачувана је и непоколебљива вера у светлу будућност и лепше дане, у поновно формирање славног батаљона. И тај дан је дошао. Ослобођење Београда за нас је обележено још једним светлим догађајем: поново је формиран 5. (шумадијски), поново је развијена његова застава. Под том заставом борићемо се ми и стотине нових бораца док ослободимо целу нашу домовину...

За време боравка у Београду батаљон је био смештен у згради Трговачке академије, испод „Политике“. Поред

свакодневне војничке обуке, развијао се политички и културни живот. Посебно су нас интересовале вести са ратишта — о борбама у Срему и победама Црвене армије. Чинило нам се да ће се рат завршити без нашег учешћа. Зато смо желели да што пре кренемо на фронт.

Када нам је 23. новембра 1944. године пред стројем саопштено наређење да рано ујутро крећемо на сремски фронт, примили смо га са великим одушевљењем. Из стотине грла заорила се песма: „Друже Тито, ми ти се кунемо...“, а затим развило омиљено козарачко коло.

Предвече је у мојој чети одржана конференција на којој је говорено о вези и помагању у борби, о поступцима са рањеним и мртвим, о односу према народу... и, на kraју, као основно гесло: сачувати светлу традицију 1. пролетерске бригаде.

И ми који још нисмо доживели прво ватreno крштење осећамо уз старе искусне борце веће самопоуздање и веру да ћемо оправдати поверење.

Сутрадан, после митинга на Тргу Републике, пошли смо певајући према земунском мосту. Испратили су нас поздравима и цвећем, са надом да ћемо се показати како доликује пролетерима.

Сремску равницу прелазимо усљеним маршем.

— Предстоји офанзива, чим Прва креће на положај — каже десетар Михајло Буква, скромни Козарчанин, који, на жалост, није доживео њен успешни завршетак.

Потмула хука топова све нам је ближа. Али ни сазнање да идемо у сусрет тешким борбама ни замор од напорног марша не смањују борбени дух батаљона.

У рану зору, 2. децембра, нашли смо се на падинама Фрушке горе, лево од Илока. Сасвим јасно чујемо пуцње и грмљавину топова. Пошто смо прошли поред једног превијалишта, на ивици шуме дочекале су нас експлозије граната. Разданило се. Развијени у стрељачки строј провлачимо се кроз шуму. Воздух је засићен димом експлозија. Страх и неизвесност се полако губе, осећамо да нисмо сами — да смо саставни део снаге Прве пролетерске.

Стижемо у прве линије. Испред нас је пропланак, а позади њега на неколико стотина метара линија немачких ровова. У подне дат је знак за јуриш. По нашој процени, то је био почетак опште офанзиве. Искочили смо из ровова и кроз ватрену кишу, под заштитом наших митраљеза, примићемо се немачким бункерима. Наши бомбashi ступају у дејство, а затим ускачемо у ровове, које Немци бежећи напуштају. Припуцавамо за њима, радосни што смо и ми „новајлије“ извојевали прву победу на фронту. И то са свега два рањена друга!

Најтеже је прошло. Доживели смо прво ватreno крштење.

Након краћег предаха, 4. децембра увече, нападамо Товарник. Немци се огорчено бране. Ми без предаха наваљујемо целе ноћи. Приличан број наших је избачен из строја. Те ноћи погинуо је Милован Богосавац, заменик командира 1. чете. Сви су знали за његове подвиге из пете непријатељске офанзиве. Нови борци су га заволели и због тога што их је у борбама чувао и учио како да користе заклон, где да се пребаце приликом напада и где да усмере ватру. То је био старешина који се борио не само оружјем, него и саветом, за живот сваког свог борца.

На Товарнику је, са бомбом у руци, смело ишао испред своје чете, храбрећи борце у јуришу. У томе га је нашао рафал немачког митраљеза и смртно ранио. Изнели су га до превијалишта.

Пред зору док смо ишли кроз ослобођени, изровани Товарник, пун лешева и дима, сазнали смо тужну вест да је Богосавац подлегао ранама.

Прве дане 1945. године, праћене снегом и јаким мразевима, дочекали смо на положају у близини села Нијемаца. Непријатељ је довео јаке снаге и покушавао да изврши пробој. Шестог јануара успео је да заузме село. Убрзо затим стигло је наређење да наша бригада изврши противнапад.

Одмах смо се спремили и пошли у напад. После неколико часова упорне борбе непријатељ је ипак био присиљен да се повуче, не стигавши ни да покупи своје мртве.

За показану храброст и подвиге у борби приликом претеривања непријатеља из рејона села Нијемаца одликовани су из нашег батаљона Саво Дојчиновић, Симеун Ивановић и Живојин Пропадало. А због доброг држања у борби, и сви нови борци батаљона стекли су право да титовке украсе пролетерским знаком — српом и чекићем, највећим признањем и поносом бораца Народноослободилачке војске.

Тако је наш батаљон за кратко време оправдао поверење и заједно са осталима равноправно стао у строј 1. пролетерске.

Душан МАКСИМОВИЋ

САВО МАШКОВИЋ

У селу Јековини, на ливадици између пута Бијело Поље—Пљевља и рјечице Љубовије, била је 10. децембра 1941. године постројена Доњоморачка чета Комског батаљона, који је учествовао у пљевальској бици.

Тражени су добровољци за 1. пролетерску. Саопштено је да ће се та бригада, под непосредним руководством Централног комитета КПЈ и Врховног штаба, борити по читавој Југославији, све до коначне побједе.

Замјеник командира чете Саво Машковић јавио се међу првима. Имао је тада двадесет и пет година.

Оца је једва запамтио. Заједно с три брата и двије сестре проживио је многе горке године сирочета. Његова мајка, отресита и паметна жена, чинила је све да подигне и изведе на пут своју дјецу.

Послије основне школе у Манастиру Морачком Саво је учио гимназију у Колашину. Пред рат се запослио као службеник у Новом Пазару. Тамо је примљен за члана Комунистичке партије.

Одмах послије слома старе државе вратио се у Морачу, у своје село Осредке.

Предано је радио на обуци омладинаца у руководњу оружјем. Иначе је био познат, још из војске, као изврстан стријелац.

Борбе за Колашин, у јулском устанку, нијесу биле нарочито жестоке, па у њима још и не долази до потпуног

изражaja. Али прилика му се ускоро пружила. У зору, 3. августа, са групом доњоморачких партизана вјешто се привукао предњим дијеловима талијанске дивизије „Венеција“ у Клопоту, на путу Подгорица—Колашин, и засуо их ватром. Четвртог августа Доњоморачки устанички батаљон водио је цио дан борбу против дијелова дивизије „Венеција“. Саво је нама младићима, који нијесмо служили војску, практички демонстрирао оно што смо теоријски савладали у ударној групи, у којој је био инструктор. Није допуштао да отварамо ватру на великом одстојању — морало се чекати да се непријатељеви војници примакну. Тада смо стекли самопоуздање и савладали почетна слова ратне азбуке.

Онда су дошла Пљевља. И тамо су војници „Пустерије“ осјетили убитачне куршуме Савова карабина.

Готово одмах послије долaska у 1. пролетерску Саво је постао пушкомитраљезац. Добио је збројовку. Био је, без сумње, један од најбољих пушкомитраљезаца бригаде.

Осмог маја 1942. године увече наш батаљон је пошао у напад на четнике на планини Сињајевини. Четници су већ били добили комплетно талијанско наоружање (пушке, аутоматска оружја, минобаџаче и топове). Сем тога, добивали су съедовање хране као и талијански војници. Рањени четници су лијечени у талијанским болницама.

За вријеме борби Тлијани су пребацивали четнике до полазних положаја својим камионима. Зато су они увијек одморни ступали у борбу. За сваки дан борбе против партизана, четници су добивали од окупатора плату. Од четничке руке већ су погинули многи партизани. Све нас је то тако огорчило да смо нестрпљиво чекали први судар с тим изродима.

Када је нашу колону зауставила четничка предстража на Шанцу и отворила ватру, за трен ока смо се развили у стријелце. Саво Машковић је скочио као рис испред строја 2. вода. Четнице смо одмах растјерали.

У расвите смо стигли пред њихов главни положај на Сињајевини, на Скарју. Чим су нас угледали, отворили су, са неких петсто метара, паклену ватру.

— Стан’те, трометковићи, куд сте се упутили! — чули смо глас неког брадатог тростометковића.

Ми смо тада оскудијевали у муницији. Имали смо по двадесет до тридесет метака на пушку. Зато су нас четници назвали трометковићима. А на њиховим муницијским кутијама писало је: „Не штеди муницију!“ Нама су цријева крчала од глади, а они су били сити.

За тренутак смо заузели положаје поред неке сувомеђе. Пушкомитраљесци су испалили по неколико рафала.

Испред нас је био брисан простор — око двјеста метара — као на длану. Размишљали смо како да савладамо ту препреку.

Уто је Саво Машковић, први прескочивши зид, појурио преко брисаног простора кроз густу четничку ватру. За њим је похитao 2. вод, десно је био 1. Јурио је према једном мртвом углу. Дивили смо се тој храбrosti, која је запањила четнике, тако да су све непрецизније пуцали. Испред самог мртвогугла погинуо је Савов помоћник Рајко Јанковић, диван друг, сличан Саву.

Кад смо савладали брисан простор, пошли смо на јуриш. Четници нас нијесу смјели сачекати.

Затим смо ослободили Вечериновац.

Шеснаестог маја 3. чета је извела невиђен јуриш на четничке положаје на Марковом брду, код Колашина. Претходно су четници одбацили два партизанска батаљона, која су била остала готово без муниције. На сцену је тада ступила 3. чета. Јурили смо кроз кишу четничких куршума и експлозије мина. Дошло је до више директних окршаја. Саво и неки дебели брадоња у исто време су опалили један на другога. Са растојања од педесетак метара, Саво је сасуо рафал у космату главу, а четнички метак је захватио горњу ивицу његове капе.

Добри до, Студена, Коњиц, Цинцар, Ливно, Кључ, Јајце... Савова збројовка је свуда неуморна. Нико не зна колико је Саво фашиста и издајника уништио. Али је сигурно да је у томе један од рекордера 1. пролетерске бригаде.

Саво је најпре био борац, затим десетар, па водник. Крајем 1942. именован је за командира 3. чете. У јеку пете офанзиве, кад је Саво Бурић постављен за команданта 5. црногорске бригаде, Саво Машковић постаје командант 1. батаљона. Затим је био замјеник команданта 1. пролетерске бригаде, па командант 8. црногорске ударне бригаде, на којој је дужности и погинуо, децембра 1944. године.

Био је одличан командант. На једном семинару за команде чета и водова 1. батаљона, који је држао командант Перо Ђетковић у љето 1942, водник Саво Машковић је давао најбоље одговоре на практичка питања из тактике.

Саво је успешно водио 1. батаљон кроз многе бојеве од Сутјеске до Србије. Његов одлазак из батаљона пао нам је тешко као и онај Перо Ђетковића.

Тај првокласни командант био је невјероватно тих, готово стидљив човјек, сав саздан од неке доброте, од мелема који би се „и на ране могао првијати“. Кад би разговарао с неким, осмијех му није силазио с лица. Као да је био рођени политички комесар! А, ето, постао је командант.

Тешке ситуације провјеравају карактере. Кад смо скапавали од глади, Саво би се правио да је, тобоже, већ сит како би могао одвојити од биједног оброка који залогај ономе ко је теже подносио свирепо искушење глади. А у борби, увијек је најприје из освојених ровова и касарна узимао муницију и бомбе, тек онда храну.

У свим тешкоћама, у офанзивама и између њих, на маршевима и логоровањима, увијек и свуда био је невјероватно уредан. Обријан, утегнут, чист... Бранио се од ваши боље него ико. Послије вишечасовног напорног марша најприје би очистио пушку или пушкомитраљез, а затим је на ред долазило умивање или купање и кување рубља.

Тaj питоми, продуховљени човјек био је страшан и за Њемце и за Талијане, и за усташе и за четнике. Колико је искрено волио своје другове, толико је бескрајно mrзио фашисте. У борби је постајао рис који не зна за страх.

Он је знао цијелу ноћ проучавати задатак јединице да би са што мање жртава пожњео што већи успјех. А у оним не тако ријетким критичним тренуцима, када су били у питању минути, а не часови, он је, опет, знао, као у магновењу, донијети најзрелију и најцјелисходнију одлуку.

Нема, ваљда, човјека коме је Саво нешто рђаво учинио. Он се, вјероватно, није никад ни с ким ни споречкао. И тешко да има некога ко га није волио.

Батрић ЈОВАНОВИЋ

ГОНИМО РАЗБИЈЕНОГ НЕПРИЈАТЕЉА

У марта 1945. бригада се из рејона Шида пребацила на крајње десно крило армије — на обалу Дунава код Шаренграда. Наш 1. батаљон, у склопу бригаде, добио је задатак да организује одбрану испред села Мохова, у ширини око петсто метара.

Батаљон је — упркос зими, лошем времену и непосредном додиру с непријатељем, од чијих га положаја није раздавају више од сто метара — успио да за кратко вриједи уреди одбрамбени рејон. За једну ноћ он се укопао и организовао ватрени систем. Рад на уређивању положаја је настављен, тако да су ускоро његови положаји у инжињеријском смислу били потпуно уређени. То је био велики успех, јер до тада нијесмо имали већих искустава у инжињеријском уређивању положаја, нарочито не по систему непрекиданих ровова, саобраћајница и склоништа. Испред нас су били добро утврђени и дубоко ешелонирани њемачки положај. Испред — бодљикава жица и густо постављена противпешадијска минска поља. У таквим условима је живио и дејствовао батаљон све до 12. априла 1945. године, када је извршен пробој сремског фронта.

За нас је тај период, иако смо били у рововима, био више припрема за офанзивна дејства него пасивна одбрана положаја, јер непријатељ није више имао снаге да нас озбиљније угрози.

Вишемјесечни живот у рововима створио нам је нову ситуацију. Она је тражила да јој прилагодимо начин борбених дејстава.

Батаљон је тада имао око триста педесет бораца. То су већином били омладинци који су у батаљон дошли добровољно, на његовом путу кроз Србију. Нису имали борбеног искуства, али су се одликовали високим борбеним моралом. Старијих бораца било је врло мало; они су углавном чинили руководећи кадар.

Вршени су испади и препади групама бораца. Ноћу су прављени пролази у минским пољима и жичаним препрекама. Неколико пута су групе најодважнијих бораца хва-

У колони по један, кроз шуму, на домаку Шида, почетком децембра 1944.

тале живе непријатељеве војнике. За то вријеме је батаљон имао око десет мртвих и рањених, који су настрадали пре тежно на минским пољима, за чије савлађивање нијесмо имали искуства, а ни средстава.

Сваког дана су борци обучавани у руковању оружјем, које је, у условима рововског ратовања, било више изло-

жено влази и оштећењу. Поред обуке на оружју, борци су обучавани поступцима у различним борбеним радњама, савлађивању минских поља и жичаних препрека итд. Такође су борци и руководиоци били упознати са системом и начином непријатељеве одбране.

Да бисмо ослабили борбени морал непријатеља, служили смо се наразличнијим пропагандним средствима: импревизованим звучницима које су борци ноћу постављали близу њемачких положаја, лецима и другим. Нарочито је оригинално ријешено раствурање летака. Од обичних прутића прављени су лукови и стријеле. На цијелој дужини стријеле вјешто се причвршијује летак. „Стријелци“ се поређају у ред и на дати знак пуштају у зрак стријеле, које непријатељу носе наше штампане поруке.

Батаљон је борбеном активношћу држао непријатеља у сталном страху и неизвјесности.

На борбени дух бораца позитивно је утицала и сигурност наше позадине. За нама је стајала слободна земља!

И у односу према рањеним друговима настављена је традиција пролетера. Иако смо имали више жртава него раније, ниједан рањеник није остао незбринут, ни један мртав несахрањен.

За вријеме тог живота у рововима од неколико недјеља интензивно се спроводио партијско-политички и културно-забавни рад. Партијска организација је имала око сто чланова; скојевска је била много бројнија. Оне су имале велики утицај у батаљону. Морално-политичко стање јединица било је стална брига партијске организације. Комунисти и руководиоци су личним примјером вршили позитиван утицај. Старјешине су биле стално међу борцима. Међусобни односи су били другарски, а извршење постављених задатака никада није долазило у питање.

Дан поласка у нашу пољедњу офанзиву, 12. априла, батаљон је дочекао потпуно спреман. У зору је на нашим положајима било мирно; мировао је и непријатељ. Нешто прије 5 часова поче наша снажна артиљеријска припрема. Трајала је око петнаест минута. У нашим рововима — тишина пред јуриш. Сваки борац и руководилац је на свом мјесту, припреме су већ раније извршене. На одређени знак, читав батаљон искаче из ровова и нагло прилази непријатељевим положајима. Од њега нас дијеле само спирални котури бодљикаве жице.

Артиљерија постепено преноси ватру по дубини. Још један скок, и ето нас у непријатељевим рововима. Газимољешеве. Ево и првих заробљеника, њих двадесетак.

У налету заузимамо другу и трећу линију ровова. Заробљеника је све више. На ратни плијен не обраћамо пажњу.

Хитамо испуњени само једном тежњом — продријети што даље. Јер ово није била борба за чуку, за село, или побољшање положаја, већ последњи удар непријатељу. Који километар напријед, читав батаљон усташа, пртијешњен између батаљона 1. пролетерске и десанта, разбијен је. Многе усташе су безглаво поскакале у Дунав.

„По сваку цијену избити до Сотина“, тако је гласило наређење за тај дан. Ми смо Сотин заједно са 5. бригадом 21. дивизије ослободили у 14 часова. Пред нама је Вуковар, десет километара далеко. Њега ослобађамо из покрета и без заустављања гонимо разбијеног непријатеља. Тек у ослобођеном Борову застали смо на краћи одмор.

За један дан батаљон је напредовао више од четрдесет километара. Заробљени непријатељеви војници били су више него изненађени. Као да су се питали: да ли је могућно да смо већ ту! Вјеровали су да се фронт налази десетак километара далеко од њихових положаја.

Ето, тако смо наступали, час нападајући непријатеља фронтално, час бочно, час му смјело залазили за леђа.

Драго МИЛУТИНОВИЋ

МУКЕ ВЕЗИСТА

Немци одступају. Пролетери их гоне без предаха. Вод за везу муку мучи. Таман успостави везу, а оно — покрет. Поново купи линију, јури за четом — никад краја.

Таман су везисти стигли чету на једној чуки и почели да одмотавају кабл, кад Немци поново одступише.

— Веза, напред! — уследило је наређење из стрељачког строја чете.

Е, вала, не може се више напред — одврати један од везиста сав окупан у зноју. — Само ви њих стигните ако можете, а ми ћemo већ ускоро успоставити везу.

МИНЕРИ У ПРОБОЈУ

Непријатељеве страже дуж целе линије фронта мотре на наше извиђаче и минере. Но, они, и поред тога, извршавају своје задатке. Просто човек не може да схвati одакле су црпли толику снагу, знање, сналажљивост и одважност. На вађење и уклањање мина ишли су људи који никада пре тога нису ни видели мине. По распореду, кад падне ноћ, групе од по пет бораца ишли су пред непријатељеве положаје и често се зором враћале с пуним цеповима минских упаљача. Тада смо, једнога дана, приметили да се у штабу бригаде врше неке посебне припреме, извиђања и мерења. Имао сам осећање да се спрема офанзива. Сваки је то пре-досећао.

Били смо 5. или 6. априла 1945. у Шаренграду када су почеле хитне припреме. По који немачки моторни чамац пројури увече у правцу Илока, али се више не враћа. Заменик команданта бригаде лично је руководио нападом на ове чамце. Један од ових чамаца који је успео да се врати дигао је на ноге све борце смештене у главној улици Шаренграда. За око четврт сата чамац је био ухуктан. Са обала Дунава враћали су се борци певајући. То је био сигуран знак да је све у реду.

Немци и усташе поставили су поред Дунава велике количине мина, а затим ископали ровове и испреплели бодљикаву жицу. Део тог минског поља сматран је најневољнијим за чишћење. Сем тога, добро је и браћен. Непријатељев бункер је био постављен на доминантном месту и контролисао равницу. У ноћи 10. априла моје одељење минера добило је задатак да уништи мине на том делу.

Време је било хладно. Пред нашим бункером скинули смо шињеле, оставили машинке, а задржали само бомбе у цеповима и понели мале пионирске секирице и штапове за бушење земље. Пузали смо скоро залепљени за земљу. Хладноћу нико није осећао. Када смо мислили да је минско поље близу, распоредили смо се на три до четири метра један од другог. Није се смело говорити или довикивати. Уговорени знак за дозивање био је бацање парчета земље до суседног друга. Лево се чула ретка пуцњава, а изнад наших глава непрекидно је из нашег бункера дејствовао максим. Договорено је да, под заштитом максима, онеспособимо мине, исечемо жичану ограду и довучемо је на нашу страну. Због тога смо понели и уже, којим ћемо привезати исечени део жичане ограде и тако је повући.

Не види се ништа. Не знамо где смо. Можда смо близу? Тако је свако у себи мислио. Своје покрете ни сами међусобно не чујемо. Осећамо да се удаљавамо од нашег бункера, јер се дејство нашег митраљеза све слабије и слабије чује. Само по који светлећи метак прелети преко нас.

Не знам које је доба ноћи било, ни докле смо дошли кад је наш максим престао да дејствује. Прошао је само минут, ваљда. После тога непријатељ поче да баца светлеће ракете. Види се као по дану. Наши не пуцају. Испред нас лешеви. Примећујемо непријатељеве војнике пред нама како избацују ракете и гледају негде далеко преко нас. Вероватно сматрају да смо се ми већ повукли. Залепљени за земљу, чекамо да се смире. На уговорени начин споразумели смо се да се привучемо лешевима и да ту сачекамо кад ће престати да бацају ракете. Јасно нам је да можемо и сами постати лешеви ако нас примете, јер смо на домаку њихових ровова. Послали смо малога Богдана, омладинца који је био у мом одељењу, да по мраку, између светлећих ракета, оде натраг и извиди зашто наша заштитница не дејствује. Ни пола задатка још нисмо извршили.

Није потрајало ни петнаест минута кад смо јасно чули глас са наше разгласне станице на положају:

— Усташе, мајку вам вашу, зар не видите да вам наши минери посекоше жицу??

Може се замислити како нам је било! На повратак нико није мислио. Скоро ће сванути. Свакоме се вртело у глави. Наш максим се опет јави. Поче обострана митраљеска паљба. Укопали смо се поред лешева. Одлучисмо да кренемо даље па било шта било. Осећање да ускоро мора почети офанзива није нам допуштало да затајимо и не извршимо задатак. Вођа одељења Сима Симановић даде знак да му се привучем.

— Идем на жицу, а ви вадите упаљаче до жице — рече ми једва чујним шапатом, пуним узбуђења.

Клешта за сечење жице правили смо сами. Наш делегат Лаза исковао их је у једној ковачници. Била су тешка и с напором су се отварала, али су тако направљена да не шкљоцају.

Полако се приближавамо жичаној огради. Изненада ме опет удари парче земље. Приђем Симану:

— Иsecао сам је и везао, бежимо полако — рече.

Дао сам знакове десно од себе и пожурисмо натраг. Мислим да је мртав брже ишао. Приљубљени уз земљу, под заштитом максима пузили смо до наших заклона.

У земуници смо нашли нашег делегата Лазу. Спавао је, али се пробудио пре нашег доласка и чудио се како нас нема. Мислио је да смо изгинули или заробљени. Свиће, а ми се распоређујемо на спавање. И тај дан прође.

Наста опет вече, али за акцију нема распореда. Касно у ноћ — покрет. Моје одељење је придато 2. батаљону. Идемо у правцу немачких ровова. Командант Драго Ступар обраћа нам се речима: „Сад ћемо им показати“, и даље објашњава како минери да му помогну. Дошавши на одређено место, заузели смо заклоне. Артиљерија од Илока бесомучно бије. Погоди необично тачни — право у немачке ровове. Видимо војнике како искачу и беже. Њихов један бункер дејствује и не да нам да трепнемо, али ипак мртвим углом пузимо и пуцамо. У бункеру само један Немац, у цемперу и без оружја. На опште изненађење излази из бункера и бежи. Наше десно и лево крило већ су били прешли ровове. Прелазимо и ми ровове и јуримо за непријатељем.

Добили смо задатак да прочистимо пут од мина испред наших јединица све до Вуковара. Брзо смо радили. До увече, обележавајући пут без мина, стигли смо у Вуковар. Ту је настало право весеље. Распоредили смо се по двориштима и уз песму дочекали јутро. Неки су и спавали.

У Вуковару смо, поред веселих, нашли и невеселе људе. У почетку нисмо схватили откуд то. У кући једнога чиче веселили смо се до дубоко у ноћ, а он је цело време био замишљен и ћутљив. Поверио нам се да има и синове, одрасле људе, које је био сакрио. Кад је видео какви смо ми људи, пустио је да се и они помешају с нама.

Другачије расположење било је у Борову. За неколико часова мештани су нас просто разграбили — сваки је одвео по једнога, двојицу или више бораца својој кући. Другу Симану и мени једна старица уступила је своју спаваћу собу и понудила нас јелом и пићем. Рекла је да само кажемо

када да нас пробуди. Заиста, у одређено време пробудила нас је као да смо у својој кући, полако и нежно.

Напредујући даље узели смо уз пут једнога човека с колима да нам донекле помогне, јер смо имали доста материјала који нам је био потребан, а нисмо имали доволно возила. Човек се врло нелагодно осећао. Возио је, а није хтео да седне. Ишао је пешке цело време. К мени у кола дође мали Богдан Баћановић и вели да му је овај сумњив.

— Сигурно је усташа — рече Богдан.

Чувши то, човек се окрете и рече да он није усташа, али да зна да је њему већ одзвонило.

— Познато ми је — вели — да партизани тако раде. Убију свакога ко им се не свиђа.

— Усташе су мени убили деветоро браће — рече ми мали Богдан — па им се морамо осветити, и кад бих баш заиста знао да је овај усташа, убио бих га, богами.

Истерао сам Богдана из кола и у разговору са овим човеком дознао да се он помирио са судбином да буде убијен. На првом одмору упознао сам га с командиром и комесаром. Убеђивали смо га да није у праву и да је наопако обавештен.

Испред саме Плетернице саопштили смо сељаку да нам више није потребан, ни он ни његова кола, и да се може вратити. Он је то одbio с речима:

— Решио сам да и ја погинем, кад овакви младићи неустрашиво иду и кад сам се уверио да сам преварен. Не могу да вас оставим.

Заплакао се као дете.

Прошао је с нама и несрећну Плетерницу, где смо имали једну од најтежих борби, па је и даље исао докле год је хтео. Тек пред Загребом, уз плач и загрљаје, опростио се са свима и пошао натраг.

Тића МИТРОВИЋ

БОЛНИЧАРКА ЗОРА

О ног студеног новембарског предвечерја 1941. уочи пљевальске битке, међу четрдесет дјевојака распоређених на Маочком пољу по разним црногорским батаљонима одмах сам запазила Зору Петрић. Стала је по страни млада сељанчица, слабо обучена, са сељачком торбицом о рамену. Била је спремна да те ноћи пође на гола брда у битку за ослобођење мог родног града.

— Са Косенице сам — рекла ми је. Тамо сам рођена, а одрасла сам у Левер-Тари код мајчине фамилије Бојовића. Кад крену војска, упутих се и ја. Велим, могу затребати . . .

Пошла је из кањона Таре, са усних пропланака, обралих оскудном травом, искрај оваца, да своју неразвијену младост замијени прераном озбиљношћу болничарке и бораца ослободилачког рата.

Сутрадан, 1. децембра, срела сам је у школи у Адровићима. Јшла је од рањеника до рањеника и умјешно пословала око њих. Била се већ привикла. Одатле смо исте ноћи кренуле са колоном тешких рањеника према партизанској болници на Жабљаку под Дурмитором. Дуга колона пробијала се кроз готово непробојне наслаге снијега. Завоји су се црвено бојили. Она је уз пут обилазила рањенике, помагала им као познавалац овог краја, сваки час соколила да су ту, близу — сасвим на домаку партизанске болнице, склоништа и окрепљења.

Растале смо се на Жабљаку, али смо се ускоро среле у 1. пролетерској. Зори је и код пролетера повјерена дужност болничарке у 3. чети 2. батаљона. Њени квалитети су одмах запажени, па је примљена у актив СКОЈ-а. Показала је много воље за учење. Никада јој ништа није било тешко. Јуришати са батаљоном на утврђену Ситницу, на Зеленгори и Сутјесци, превалити десетине километара усиљеним маршем, издржати све офанзиве, превити и збрињавати рањенике, борити се за њихове животе, за њихово оздрављење и што скорији повратак у матичну јединицу — то је био смисао њеног живота.

Пролетери су у Срему изазвали одушевљење и навиђени радни елан,
нарочито код омладине

Зора је брзо постала омиљена као пожртвована болничарка у чети. Стога је сасвим заслужено, добивала одговорније дужности — прво, дужност референта санитета Краљевачког батаљона, а затим референта санитета 1. пролетерске.

У централној Босни, у селу Деветинама крај Прњавора, заједно с другарицама из 1. пролетерске похађала је течај за болничарке из 2. крајишке бригаде. За мјесец дана, колико је трајао течај уложила је максимум труда да што више научи. И ноћу често усред бучног весеља, преслишавала се и провјеравала научено да би сјутра, када Ђани буде пропитивао, могла са сигурношћу да одговори. С једном њежном и младом болничарком, коју је градиво течаја поприлично заокупило и забринуло и која се посебно интересовала за све што је тада требало савладати, остајала је најдуже у друштву. Преслишавале су се сатима. Зора је, боље од других, умјела да јој објасни поједине појмове из области медицине. Она је стрпљењем и другарском топлином постигла успјех и овдје и у многим другим приликама. Није случајно што је санитет Краљевачког батаљона у то vrijeme био један од најбоље организованих батаљонских санитета.

У јесен 1944, при преласку у Србију, Зора је примила дужност референта санитета 1. пролетерске бригаде. Пре-

живјели рањеници добро памте како је санитет функционисао на златиборским странама, у тродневној, даноноћној бици са бугарским фашистима на Палисаду. Зорином оку ништа није промакло, сваки је рањеник уредно превијен и на вријеме допремљен до дивизијске хируршке екипе, којом је руководио др Ивица Павлетић. Тих дана сам стално била на релацији од Зоре до Ивице. И данас ми се сачувало у сјећању признање и повјерење с којим је доктор Павлетић примао Зорине рањенике.

— Пази ти наше Зоре — говорио је он — понаша се као прави доктор, ништа није заборавила под том ураганском ватром: да имобилизира зглобове, и шине и удлаге да постави на преломе!

Хируршка екипа је радила без предаха. Рањеници су стално пристизали. Сви су имали пуне руке посла, а мени се чинило да је Зора била најоптерећенија — па опет тако полетна и одмјерена, тако брижна за рањеног друга. У рјеђим случајевима, када би пристигао аљкаво превијен рањеник, она је оштро реаговала, љутила се. Али би се убрзо послије тога стишала и настојала да благо укори и поучи, пошто би претходно својом руком поправила оно што није било у реду.

Таква је била и приликом борби за Ваљево, средином септембра 1944. А за вријеме београдске операције, за оних седам дана, чини ми се да ока није склопила. Ништа јој није измакло, иако је то био први и последњи сусрет у њеном животу с великим градом. У сваком тренутку знала је како се крећу и где се налазе батаљони; рањеници су одмах извлечени из кућа, забарикадираних улица, запаљених тенкова и камиона, да би били обрађени и најбржим путем отпремљени у позадину. Среле смо се близу универзитетских клиника. Баш тада је отпремала групу тешких рањеника у руску болницу, која је била смјештена у Белом двору на Дедињу. Једва смо се поздравиле. Морало се журити — ради трансфузије.

— Искрвариће нам рањеници! — говорила ми је. — Је ли далеко та болница? — припиткивала је с нестрпљењем.

Негде код Ауто-команде добисмо и камион. Грмјело је са свих страна. На путу до болнице неколико рањеника је поново рањено.

Онда: незаборавни дани на сремском фронту! Фронтални начин ратовања постављао је пред санитет много замашније задатке. Масовно рањавање бораца на широким пространствима замрзле равнице, испресиједане минским пољима. Више него икада од болничког особља захтјевала се крајња пожртвованост. На честим састанцима с руководо-

диоцима санитета у 1. армији било би ми посебно пријатно кад би се Зора јавила за ријеч. То више није била чобаница са пустих падина Левер-Таре, већ израстао комуниста, руководилац санитета 1. пролетерске бригаде, који се уздигао непрекидном борбом и напорним учењем често и у бесаним ноћима.

Сјећам се, у Шиду, др Воја Ђукановић два дана је с епидемиологизма постављао на рјешавање крупан задатак: спријечити епидемију заразне жутице која је већ увек осипала редове наше јединице. Зора је и тада, тачно, са свега неколико реченица суштински захватила проблем и предложила што се још могло учинити да се спријечи епидемија.

Посљедњи пут сам се срела с њом у Чазми, у јеку прољетње офанзиве. Пролазиле су јединице 1. армије — сремски фронт је био пробијен. Борбе су се настављале — несмањеном жестином. Када је наишла и 1. пролетерска, стајала сам на некој раскрсници и очекивала медицинско-санитетски батаљон 6. личке пролетерске дивизије. Зора је била заостала док се бригада сливала низ излокану стрму сремску улицу према новим положајима, у правцу села Врбовца, у коме су се фашисти били јако утврдили. Док су њене увјек живе, паметне очи пратиле колону бригадног санитета, који је пролазио иза борбених јединица, одмах на зачелју, причала ми је новости из санитета и са попришта борби. Измијениле смо утиске и податке из жестоких борби које су се водиле последњих дана рата. Она се надала да се неће тако жестоке борбе више поновити. Није ни слутила да иде у сусрет својој задњој бици.

Наступала је колона 1. бригаде кроз шуму у близини села Врбовца. Док су батаљони избијали из шуме и прихватали борбу, позадинске јединице и санитет су још ишли, придолазили. Упоредо с њима, на крајем размаку, кретала се колона усташа. Кроз магличасти сумрак непријатељеви војници се нису распознавали. У први мах смо мислили да је то колона неке наше јединице. Када су избили на ивицу шуме, све је било јасно: настала је борба прса у прса. Зора ни тада за себе није постојала — као и увијек, постојали су само рањеници, за које се предано борила, јер је жељела по сваку цијену да их спасе.

Санитет бригаде је прихватио и водио борбу са усташама, док није пристигло појачање. На лицу незaborавне другарице, чији се живот гасио, затитрао је осмијех. Колона усташа је била распршена. Колоне наших јединица су кренуле напријед. Зора Петрић их више није пратила — склопила је своје очи заувијек.

Даница РОСИЋ

У ПРОЛЕЋНОЈ ОФАНЗИВИ

Према дневнику 2. батаљона

У очи завршне офанзиве 2. батаљон је имао у свом саставу три чете, са 570 добро наоружаних бораца. Осим тога, у саставу батаљона имали смо једну митральеску чету са 4 митраљеза максима и 5 немачких шараца, минобаџачку чету са 6 минобаџача 82 мм, вод противколских топова са 2 топа 45 мм, вод противколских пушака, вод за везу са централом, 7. телефона и једну примопредајну радио-станицу, санитетски вод и вод за снабдевање.

СРЕМСКИ ФРОНТ

Четвртак, 12. април 1945. У 4 часа и 45 минута почeo је општи напад на фронту од Дунава до Саве у правцу Винковаца. Наша бригада је нападала фронт ослоњена десним крилом на десну обалу Дунава, а левим на 13. пролетерску бригаду у рејону коте 98. Главни удар је наносила левим крилом 1. батаљона и десним крилом 2. батаљона, правцем кота 132 — кота 128 — јужна група кућа села Мохова. Артиљеријска припрема трајала је петнаест минута и у 5 часова извршен је јуриш на фронту читаве бригаде. Јуриш је поновљен, и тек у 6 часова и 40 минута фронт је био пробијен. Почиње гоњење непријатеља, који је местимично још давао отпор по дубини. У 17 часова и 30 минута ослободили смо Вуковар (за једанаест часова борбе 1. пролетерска бригада савладала је двадесет пет километара).

У Вуковару, на реци Вуки, Немци су при повлачењу порушили мост, те нам је отежано гоњење. Пешаци су реку прешли газом, али су возила и тешко наоружање застали. Наређено је да преноћимо у Вуковару, а у току ноћи да се подигне мост.

Овог дана 2. батаљон је у борби од Шаренграда до Вуковара убио 315 Немаца и заробио 247. Губици 2. батаљона

били су 47 погинулих и 62 рањена (највише губитака имали смо при самом пробоју фронта).

Петак, 13. април. — У 6 часова ујутро извршили смо марш правцем Вуковар—Борово. На отпор нисмо наилазили; па ипак нам је наређено да у Борову застанемо. У 18 часова и 30 минута смо добили наређење да кренемо правцем Борово—Бобота—Тординци—Корог—Палача—Ластово, где смо стигли сутрадан у 5 часова и 30 минута.

Субота, 14. април. У Ластову смо остали до подне, а у 12 часова и 30 минута кренули смо пешке према Шодловцима, па затим запрегама правцем Кортина Семељци—Широко Поље—Томашанци, где смо у 17 часова нашли на отпор Немаца и усташа. Батаљон је убрзо разбио непријатеља, па се борба пренела у рејон села Горјана, којим смо овладали са падом мрака. Том приликом запленили смо четири минобаца 82 mm и троја кола натоварена минобацачким минама; заробили смо шест Немаца, док их је седам било мртвих. Ми смо имали три мртва и шеснаест рањених.

Батаљон је остао на преноћишту у селу Горјанима. Штаб батаљона се сместио у кућу Мартина Блажевића, стројбравара, који је био одушевљен нашим доласком. Комесар батаљона, Никица Вукојевић, иако уморан, до пола ноћи је остао с њим у разговору.

— Ја сам — вели Мартин — имао додира с партизанима и раније, али ти наши партизани нису били тако опремљени као што сте ви сада.

Те ноћи се Мартин опио, а било је доволно вина и за чланове штаба батаљона, као и за остале борце који су се били затекли у Мартиновој кући. Он је носио овећи балон вина од чете до чете нудећи борцима да пију.

Недеља, 15. април. У 11 часова и 45 минута батаљон је извршио марш правцем: Горјани—Бела Вила—Ђаковачки Кућанци—Дрење—Мундичевац—шума Вука—Милинци—Ченково—Доброгошће—Сапна. У Сапну смо стигли у 22 часа и 45 минута. У селу су нас сачекали и пружили јачи отпор усташе и домобрани. У тамној и кишовитој ноћи, на самом уласку у село, на нас је отворена ураганска ватра из митраљеза и минобаца. Батаљон се брзо развио за борбу и одговорио жестоком пальбом; након краћег окршаја непријатељ је био претеран из села. Овог пута су се усташе превариле — читаву нашу претходницу, ојачану стрељачку чету, пропустили су (намерно, а можда је нису ни приметили) и отворили ватру на чело главнине батаљона приликом његовог уласка у село. Батаљон се брзо развио за борбу из покрета, прешао на јуриш и првим налетом упао у село.

Командир 1. чете, уједно командир претходнице, самоницијативно је оставио један вод на западној ивици Дарковца, а остали део чете оријентисао назад, да помогне главници батаљона. Добивши ватру с леђа, непријатељ се нашао у окружењу. Настала је општа паника и бежанија у ноћ. Сакривали су се по сеоским кућама. Командир 3. чете успео је да ухвати тројицу усташа у једној сеоској кући, у којој су покушавали да се пресвуку у цивилна одела. Док су се мучили око изувања мокрих и блатњавих чизама, нашао је наш командир. Командир вода за везу, коме је погинула коњ под колима која су превозила средства за везу, пошао је у оближњу шталу да од сељака добије коња и настави покрет према положају. Међутим, кад је пришао јаслама и почeo да дреши коња, из јасала је искочио усташа запомажући.

— Милост, господине! Имам троје деце и жену!

Командир вода за снабдевање Раде Матијашић са још два кувара заробио је одељење од седам домобрана, који су приликом бежања преко вртова натрапали баш на наш вод за снабдевање. Тако је преко читаве ноћи трајао „лов“ на разбијене домобране и усташе.

Око поноћи ватра је престала. Ту и тамо чуло се довикивање: „Стој, ко иде?“ Командант батаљона је наредио 1. и 2. чети да продуже напад на село Дарковац. Неки тененски радник дао нам је податке да је село јако утврђено и опасано рововима. Дарковац је удаљен свега један километар од Сапне; осим тога се налази на узвишењу. Решили смо да сачекамо док сване. Део батаљона истурисмо на западну ивицу села Сапне ради обезбеђења према Дарковцу, а главнину распоредисмо у непосредној близини по шталама, да се одмори.

Пролећна кишица ромиња, ту и тамо понеки рафал из Дарковца запљушти по крововима кућа у Сапни. Светлећи меци оцртавају путање свог лета у мрклој ноћи.

Негде око 2 часа после пола ноћи из села Дарковац отворена је жестока паљба. Након неколико минута зачуо се узвик:

— Јуриш, напред! Ура! Бомбе баџај!

Затим се зачуло праштање ручних бомби. Тргли смо се иза сна. Да није ко од наших кренуо без наређења да изненади домобране и усташе? У батаљону смо имали једног борца — луталицу, за кога се никад није знало где се налази и којој чети припада. У борби за ослобођење Београда био је контузован и од тада га прозвасмо „Глуви“, јер је стварно слабо чуо, а и оно мало што би чуо, ако му не би било по вољи, правио се као да не разуме. Био је одличан стрелац.

У Београду је наоружан руском снајперком. Поред снајперке носио је и немачки шмајсер. Он је то овако објашњавао,

— Снајперка служи за прецизна гађања, и то на даља одстојања, а шмајсер и блиска ноћна дејства.

Био је врло храбар. Више пута је знао да се примакне непријатељевом рову, да побаца бомбе, а онда да ускочи у ров да би било шта зграбио, и да би по повратку показао друговима да је и ноћас био „у контакту с непријатељем“.

И овог пута смо најпре помислили да је Глуви у акцији. Убрзо стиже вест да Глуви тврдо спава код вода за снабдевање. У Дарковцу, након десетак минута жестоке палубе, поново је настало смирење. Нико није знао ко је вршио јуриш и бацао бомбе. Нагађали смо: можда су се усташе и домобрани између себе потукли? У ствари, сутрадан пошто је извршен јуриш на Дарковац, на десетак метара испред самог рова нашли смо на убијеног командировог коња. Коњ се поплашио, тргао и побегао у ноћ испред једне зграде у којој је био смештен штаб батаљона. Упутивши се према Дарковцу, нашао је на усташе и изазвао панику међу њима. Погинуо је од жестоке палубе коју је непријатељ сручио на њега.

У борби за Сапну наш батаљон је изгубио најмилијег друга, политичког комесара Никицу Вукојевића, са још пет бораца.

Понедељак, 16. април. У току ноћи стално је припуштавано из села Дарковца. Усташе су се разбеснеле. Довикивали су нам и певали о Павелићу, а затим пуцали у ноћ немилице из митраљеза и минобаџача. Извршили су чак и противнапад у празно, јер их нико није нападао. Као да су се утркивали у томе ко ће више муниције да утроши, а уједно допринели да „борба“ буде што бурнија. Пред зору смо извршили прегрупацију јединица, концентрисали митраљезе, минобаџаче и противколске топове, те уз добро осматрање с једне зграде на ивици села, у само свитање, извршили ватрену припрему и у 6 часова јуришали на Дарковац. Након петнаест минута село је било у нашим рукама. У овој борби заробили смо дванаест домобрана и запленили шездесет коњских кола под запрегом натоварених ратном опремом, четири топа шкоде, два минобаџача 82 мм, две радио-станице мањег домета, неколико јахађих коња и много друге опреме. По овлађивању Дарковцем продужили смо гоњење непријатеља који је бежао правцем Чаглин—Милан-луг—Вукојевица—Градиште—Бектеже. У Бектежу Немци су дали јачи отпор. Након краће борбе пртерали смо непријатеља из села. Добили смо наређење да наш батаљон ту заноћи, док је 1. батаљон продужио гоњење непријатеља.

Уторак, 17. април. Добили смо наређење од штаба бригаде да наш батаљон изврши марш правцем Бектеже—Славонска Пожега. Марш је почeo после доручка у 9 часова. Већ у 9 часова и 40 минута наша претходница се сукобила с јачим непријатељевим снагама у селу Кули. Добивши податке од претходнице да су у Кули Немци, штаб батаљона са главним оде да, с југа, заобиђе Кулу, а претходница је и даље вршила притисак дуж комуникације. Немци су били приморани на повлачење ка Славонској Пожези. Непријатељ одступа цестом. Наш батаљон наступа с мањим снагама дуж цесте, а главнина јужније и напоредно с непријатељевим одступањем. За нас је неповољније што наступамо преко узораних њива, а тек понегде се служимо сеоским стазама, док непријатељ употребљава комуникацију. Наша претходница врши притисак дуж цесте, а непријатељ мањим заседама пружа отпор. Кад се у рејону мајура Феровац чело нашег батаљона изравнало с челом непријатеља у одступању, настао је одлучујући тренутак. Извршили смо заокрет надесно и добили развијен фронт према боку издужене колоне бегућаца. Отворена је ватра дуж читаве колоне, а онда извршен јуриш. Немци су потиснути према северу. С цесте је скренула и њихова артиљерија и неколико моторних возила натоварених разном опремом и целокупном комором. Били су приморани да одступе преко узораних њива у правцу Кутјева. Али пошто је наша деснокрилна колона већ била ушла у Кутјево, отуд су били одбијени. Тада покушавају да се пробију у правцу Славонске Пожеге. Држећи се свог правца наступања, главнина батаљона је избила у рејон мајура Феровац, где се развила жестока борба. Непријатељ је по сваку цену настојао да се пробије у правцу Славонске Пожеге, што је након двочасовне борбе мањем делу његових војника и пошло за руком.

У Кутјевском пољу и у долини Кутјевачке реке непријатељ је оставио читаву комору, неколико моторних возила, неколико двоколица пуних артиљеријске и минобаџачке муниције, артиљерију, минобаџаче и другу ратну опрему.

Ово је трећа озбиљнија борба по реду коју је водио наш батаљон после пробоја сремског фронта. Овде нисмо успели тачно избројати мртве ни рањене, али према жеистини борбе и групама заробљеника, које смо упућивали штабу бригаде, цени се да је само наш батаљон заробио преко сто непријатељских војника, а око педесет њих је остало да лежи у Кутјевском пољу.

Запленили смо много материјала, између осталог једну хаубицу, два топа, мноштво артиљеријске и минобаџачке муниције, неколико моторних возила, око 150 пушака и другог материјала који нисмо успели прикупити. Продужили

смо гоњење непријатеља, а сакупљање плена препуштено је јединицама које су се кретале иза нас.

Среда, 18. април. У ноћи између 17. и 18. априла с једним делом батаљона стигли смо до села Јакшића. У 18 часова и 15 минута батаљон је скренуо правцем Трапари—Блацко—Плетерница и ту се поставио за напад на Плетерницу.

Четвртак, 19. април. У 10 часова извршен је општи напад на Плетерницу. Наш батаљон је јуришао на гробље изнад села. Након неколико поновљених јуриша и тешке борбе, наши борци су успели да заузму гробље. Непријатељ је извршио противнапад и по цену великих жртава повратио гробље. Предвече 19. априла командант батаљона уводи у борбу своју резерву (једну пешадијску чету). Почела је јака артиљеријска припрема, а у исто време је резерва кренула с јуришних положаја. Извршен је силовит јуриш и под јаком артиљеријском ватром чета је упала у гробље. Непријатељ је био претеран, али наша артиљерија је још тукла по гробљу. Због слабе организације везе није се могло артиљерији наредити да пренесе ватру по дубини, тако да су наши борци имали осетне губитке од сопствене артиљерије! Пре пада мрака Плетерница је била ослобођена.

Петак, 20. април. У Плетерници се наш батаљон сместио једним делом, а две чете су биле истурене у правцу села Сулковца. Због великих губитака на Плетерници, наш батаљон је остављен да се среди, док су 1. и 3. батаљон продолжили гоњење непријатеља. На одмору у самој Плетерници претрпели смо велику штету од непријатељеве артиљерије. Уништен нам је један топ и троја кола с муницијом. Погинуло је неколико коња, а из строја нам је избачено петнаест бораца.

У борбама за Плетерницу, командант дивизије Васо Јовановић, приликом издавања наређења команданту 1. proleterske бригаде, скренуо је посебну пажњу на најјаче непријатељево упориште — гробље изнад Плетернице:

—Гробље је кључ одбране Плетернице, а твоја бригада дејствује тим правцем.

Другом батаљону био је додељен баш тај најтежи задатак. Гробље је неколико пута прелазило из руке у руку у току 19. априла. И стварно, Плетерница није била ослобођена све док није било гробље заузето.

СВЕСТ БОРЦА ПИОНИРА

Кад иду у борбу људи, војска коју је држава створила, одрасли људи, онда је то дужност према својој домовини, онда је то дуг сваког грађанина и родољуба. Али кад дјеца без мобилизације, добровољно, дјеца од 12, 14, 15, 16 година иду у борбу, знајући да ће у њој погинути, онда је то више него дуг према домовини, онда је то надчовечански хероизам младих људи, који жртвују живот, да би будућа поколења била срећнија.

ТИТО

Када су партизани прешли Златибор и продрли у Србију придружио им се Павле Панић дванаестогодишњи дечак из села Кремне. Он се искрао од родитеља и ступио у 3. батаљон. Његов отац дуго га је тражио, док најзад није дознао у којој се јединици налази. Тада је упутио Министарству народне одбране молбу да се малолетни Павле врати кући. Молба му је одмах уважена и, пре неки дан, у штаб бригаде стигло је решење о томе. Међутим, очев труд је био узатулдан. Павле је поносно одбио да напусти своју бригаду. Ево његове изјаве:

„Данац ми је у штабу 1. пролетерске бригаде саопштено решење Министарства народне одбране МОБ. бр. 998 од 27. марта 1945. г., којим се на молбу мага оца Панић Сретена, земљорадника из села Кремне ослобођам војне обавезе и отпушtam кући, јер сам дете од 13 година.

Како мене нико није присилно довео у нашу војску, него сам у исту добровољно ступио, то хоћу и даље да останем у војсци добровољно све док и последњи непријатељски војник не буде програн из наше отаџбине.

Моја бригада је моја родна кућа, јер сам у њој нашао и браћу и сестре из свих крајева наше домовине. Наша међусобна љубав је велика, а моја љубав коју гајим према

отацбини не дозвољава ми да напустим моје другове. Мојим милим родитељима вратићу се тек онда када буду уништени и последњи наши непријатељи и народне издајице, и кад моји родитељи не буду више морали страховати од брадатих целата Драже Михаиловића.

У 1. пролетерској бригади су другови — моји вршњаци — из Далмације, који се налазе у борбеним редовима две, па чак и три године. Па када су они могли чак из Далмације доћи у Србију и учествовати у ослобођењу моје у же домовине, онда ћу и ја да дам све од себе и да учествујем у ослобођењу њихове у же домовине и доћи у Хрватско приморје, — Сушак, па и у нашу поробљену Истру.

Шаљем моме оцу слику у којој сам ја с мојим друговима вршњацима и старијим друговима — учитељима, који не жале труда да од нас створе верне синове нашег народа и драгог маршала Тита.

Ја више немам шта да изјављујем, осим још да додам Смрт фашизму — Слобода народу!“

(„Мали ратни недељник 1. пролетерске“, бр. 17, 8. априла 1945).

ОД БЕОГРАДА ДО ЗАГРЕБА

Двадесетог октобра у ослобођеном Београду су одјекнули последњи пуцњи 1. пролетерске. А данас је 4. децембар. Мјесец и по дана бригада се одмарала, лијечила своје ране и припремала се за нове борбе. Никада толико дуго нису њени батаљони мировали.

Јутрос је бригада изашла на положај испред села Старе Бингуле, смјенила 5. крајишку бригаду 11. дивизије и већ у 12 часова, тако рећи из покрета, прешла у напад. Још су плотуни из артиљеријских оруђа грували по непријатељевим рововима када су батаљони кренули на јуриш. Сило вито, снажно — онако како су то увијек чинили. Не, не треба се бојати: нови борци су ишли укорак са старима — нико није заостајао!

Журимо напријед. Свуда трагови борбе. Прескачemo ровове у којима има доста лешева. Њихових — а и наших. Сусрећемо неке другове из мог бившег батаљона. Рекоше ми да је погинуо Љубо Вујовић, познати митралјезац Омладинске чете. Никад се није хтио чувати. Говорио је обично: „Свака не погађа“. Ипак, погодила га је. У мислима се сјетих његове погнуте фигуре, његових немарних покрета, увијек раскопчане блузе, незатегнутог опасача о којем су висиле двије бомбе.

Неко донесе вијест да је погинуо и Саво Машковић, командант 8. црногорске бригаде. Погину је, дакле, и он, неустрашиви борац, командир и командант нашег 1. црногорског батаљона. Зар је требало да и сада, као командант бригаде, буде у стрељачком строју?

Батаљони јуре напријед. Ослободили су Ердевик и без задржавања продужили раскаљаним путевима ка Шиду.

Прва пролетерска крвари... У задњих пет дана, од 8. до 12. децембра, погинуло је много њених бораца, а колоне рањеника су упућене блатњавим путевима у позадину ка Шиду и Сремској Митровици. У проријеђеним десетинама на положајима остали су уморни и прозебли борци. Дали су све од себе у јуришими који су се смењивали један за другим. Ишли су преко залеђене оранице са пролетерским „ура“, газили су кроз минско поље и настрадали на бодљикаве жице. А даље се није могло. Један за другим, један до другога, један за другога падали су борци, гинули, а преживјели су упорно покушавали да се дохвате непријатељевих ровова. Изгледало је за трен да ће у томе успјети, али би их непрекидна ватра из митраљеза и пушкомитраљеза приковала за земљу и натјерала на узмицање. Проклета равница! Нигде заклона иза кога би се могла бар глава склонити. А земља је тврда, смрзнута, ашовчић тешко улази у њу. И чете су се морале повући, носећи рањенике и погинуле.

Пред Ороликом су батаљони 1. пролетерске застали. Њихово наступање на запад било је заустављено. Овога пута они нису извршили задатак, јер то заиста није зависило од њих. Они су учинили све што је било у њиховој моћи. Чак и више — својим тијелима су покушавали да направе пролаз кроз минска поља и бодљикаве жице.

Имали су доволно храбости али не и доволно средстава и умјешности за рововске борбе.

Како су сва села овдје у Срему слична једно другом! Ето, и Чаковци, у које смо дошли данас, 13. децембра, не разликују се готово ни по чему од осталих села кроз која смо задњих дана прошли. Између једноликих кућа, поређаних у правој линији, протеже се дугачка улица коју од пјешачког пролаза одваја плитки јарак пун прљаве воде. Улицом је немогућно иći од густог и дубоког блата. И док пјешаци пролазе утабаном стазом поред кућа, мјестимично поплочаном циглама, дотле се артиљерци муче средином улице гурајући точкове топова који се сваки час заглибљују.

Ништа од одмора! Мислили смо да ће послије девет дана проведених у јуришими и покрету, на вјетру, у снијегу и води, бригада добити одмор. Али преварили смо се. Чело колоне наставља покрет и већ излази из села. Значи, поново на положај. Настаје уобичајена гужва, на коју смо већ навикли: дијелови са зачелја заустављају се и затим се уз жагор, лупу казана и сандука и тандркање и шкрипну кола разилазе десно и лијево, нестајући иза широких двокрилних капија. А чете и батерије — пјешаци, митраљесци, минобацачије, артиљерци — настављају даље кроз поље које се губи у зимској измаглици.

Народ нас свуда дочекује с необичном пажњом и љубављу. Домаћини се труде да нам у свему угоде и не крију задовољство што су им гости борци 1. пролетерске.

Јутрос су нас рано пробудили пуцњи и грување топова. Учинило нам се да се борба води близу, ту, испред села. Излетјели смо у хладно зимско јутро. Штаб бригаде је већ био на положају и пратио напад батаљона који су потискивали Нијемце ка селу Негославцима. Борба се све више разгара. На командном мјесту је живо: курири сваки час долазе и одлазе, а у центру везе буји од гласова. Шћућурили смо се иза једне гомиле кукурузовине да бисмо се заклонили од вјетра и огријали око ватре коју су неки „штапски пацови“ наложили. Чујемо да је борба необично тешка и да се испред батаљона испријечила нека мочвара коју је немогућно прећи. Сељаци кажу да је мјестимично дубока и опасна и одвраћају команданта да шаље јединице кроз њу. Али напад се не смије прекинути и постигнути успјех треба искористити.

И борци 1. пролетерске су 14. децембра код Бургеровог салаша загазили у хладну воду мочваре, разбивши претходно лед. Исто онако као и толико пута раније — као оног јануарског дана 1942. године када су борци Београдског батаљона прогазили ледени Лим хитајући у састав бригаде, или касније, када су 1942. прелазили Неретву, 1943. Дрину и Сутјеску или 1944. Увац.

Путем, недалеко од нас пролазе рањеници — лакши иду пјешке, а тежи су у колима. Причају да су неки дијелови већ прешли преко мочваре ...

Борба никако не јењава. Напротив, са падом мрака постаје све јача. Шта ли се тамо све дешава?

Сјутрадан ми је дописник из 1. црногорског батаљона послао извјештај за наш бригадни лист „Мали ратни недељник Прве пролетерске“. Читao сам га узбуђено:

„Нијемци су били преко мочваре укопани и отворили су страшну ватру кад смо загазили. Трећа чета је ишла прва и борци су држали један другог за руке. Непливачи су се чвршће прибијали уз оне који су знали да пливају. Као да би се у муљу мочваре и пливачи могли спasti! Срећом, пропадали смо само до груди. Изашли смо на чврсто тло. Сада је тек настало оно најгоре: испред нас ровови непријатеља, а позади мочвара у коју су нас Нијемци могли сваког часа вратити! Чекати се није смјело, и једини излаз је био јуриш. Мокри, озебли, јурнули смо и успјели да освојимо прве ровове. Имали смо доста губитака. Цијеле ноћи су се смјењивали наши и непријатељеви напади. Често смо се мијешали. Нијемци су употребили и баџаче пламена, који су нас, у први мах, збунили. Али, на крају, одржали смо се“.

Борбе испред мочваре и иза ње настављене су до 20. децембра. А тада је 1. пролетерска смијењена с положаја и упућена у село Адашевце на одмор. Послије седамнаест дана и ноћи пуних јуриша, узмицања, покрета, умора, лежања на земљи и у блату, борци 1. бригаде су отишли да се одморе. Али, на жалост, не сви. У бригадној колони је недостајало 759 бораца и руководилаца, од којих је 142 погинуло, 40 нестало и 577 рањено.

За седамнаест дана — 759 избавених из строја!

Прва пролетерска се, заиста, није штедјела. Као и увијек.

Сјутра је празник 1. пролетерске. Бригада слави трогодишњицу. Слави је у јеку својих најжешћих борби.

На другарској вечери су окупљени штабови батаљона и штаб бригаде, а гости су командант и политички комесар 1. пролетерског корпуса Пеко Дапчевић и Мијалко Тодоровић, штаб дивизије и штабови осталих бригада дивизије: 3. крајишке, 13. хрватске и 8. црногорске... Гости су честитали слављенику. Спомињали су његове протекле борбе. А слављеник је мислио на предстојеће.

Бригада је у рејону села Шидских Бановаца, где организује други одбрамбени положај. Напријед су друге јединице дивизије.

Трећи јануар 1945. године. Батаљони су изашли из села и изводе стројеву обуку. Десетине, водови, чете се постројавају, крећу напријед, назад, заустављају се. Чини ми се да је борцима то досадно. Као да се питају да ли је сада потребан егзерцир.

Одједном, штабови се узмуваше и издадоше наређење да се смјеста крене ка селу Нијемцима. Тамо су Нијемци изненадили 21. српску дивизију, прешли преко Босута и заузели село. Бригада је добила задатак да заустави непријатеља и одбаци га преко ријеке. Из покрета батаљони пре-лазе на јуриш. Нема се времена за заузимање полазног положаја, за извиђање, издавање заповијести. Све је било тако изненадно и брзо да су неки борци, који су прије неколико дана дошли у попуну, чак мислили да је јуриш вјежба. А онда, кад је непријатељ отворио ватру и кад су борци почели падати, било им је јасно да доживљују своје прво ратно крштење.

У снажном јуришу 1. пролетерска је ушла у село и одбацила Нијемце преко Босута. Први црногорски батаљон је уништио тенк и један камион.

Борба се наставља око моста. Борци су два пута прелазили преко њега, али су се на крају морали вратити.

Задатак је био извршен: непријатељ је био заустављен и одбачен преко ријеке.

Била је то прва борба 1. пролетерске бригаде у 1945. години. Нова година је сувише бурно наступила!

Прва пролетерска је „под земљом“. Први пут су њени борци ископали ровове и ушли у љепљиву, мокру, хладну земљу. Старији борци су се, вјероватно, с уздахом сјетили брда, пропланака, кршевитих врлети, чистог планинског зрака и далеких видика. Било је тада тешко, чак и сувише тешко: глад, умор, напори. Па ипак, било је некако љепше, јер се човјек, осјећао слободније, неспутан. А овдје, у рововима пуним воде, нема умора од пјешачења, нема ни глади. Али неко тешко осјећање притиска човјека који није навикао на мировање и дуготрајно задржавање на једном мјесту. Поготово у земунцима под земљом и у цик-цак саобраћајницама. Поглед је спутан и лута између зидова од земље, таванице од земље, пода од земље. Свуда хладна, мокра земља! А тамо напријед, преко грудобрана, простире се смијежна равница коју прекидају испреплетене бодљикаве жиже иза којих се назиру непријатељеви ровови.

У рову је мирно. Осматрач је отпузао плитком саобраћајницом до истуреног гнијезда, одакле осматра положаје. Дежурни митралезац чучи иза максима, док снајпериста нетремице мотри да би угледао непријатељевог осматрача или неопрезног војника који се не би довољно сагнуо. Око

Заплењени део немачке моторизације код Сесвета, код Загреба, маја 1945.

командира се окупила група бораца и слуша његово причање. Ређају се успомене из протеклих борби. Оживљавају се велики дани 1. пролетерске. Нови борци — Ваљевци, Тамнавци, Нишлије, Београђани — пажљиво слушају причу о својим претходницима, о њиховим јуначким дјелима, надањују се њиховим подвизима и завјетују да ће и сами стварати нове велике дане 1. пролетерске...

Јуче, 16. јануара, бригаду је обишао врховни командант друг Тито. Разгледао је положаје, силазио у ровове, разговарао с борцима и старјешинама, интересовао се за стање исхране, опреме, обуке... Рекао је да нам предстоје још тешке борбе, али да нас неће ништа задржати на нашем путу ка Загребу.

А јутрос се догодило нешто неочекивано. Непријатељ је извршио снажан напад и успио је да пробије положаје на десном крилу. Наступило је неко комешање, ужурбано издавање заповијести. Бригада се мора под борбом повлачити; јер је непријатељев продор у рејону села Остојића и шуме Дубраве угрозио с леђа. И батаљони, коморе, топови, болница — све је кренуло назад ка Шиду. Коморе се крећу цестом, јер се ван ње готово не може иći. Точкови упадају у блато, кола се заглављују. Између колоне кола брзо промичу чете и одлазе негде улијево, тамо где се чује јака ватра која се све више примиче, наговјештавајући да ситуација постаје све озбиљнија.

Пролазимо кроз Илачу. Приближавамо се кући у којој ме је 7. децембра, приликом ослобођења овог села, материјски загрлила старица, испричавши ми с поносом да су јој син и снаха у некој војвођанској бригади. Сјетих се како сам је ујеравао да је њено село заувијек ослобођено и да никад више неће у њу ступити Нијемци. И би ми жао старице. Прећох на супротну страну улице, да је случајно не бих срио.

Приближавамо се Товарнику. Већ је мрак. У селу се чују пуцњи, а свјетлећи мечи парају небо. Нешто није у реду. Осјећамо се нелагодно, јер закључујемо да је непријатељ прије нас избио у село. И заиста, док трчимо друмом кроз село из попречних улица избијају групе Нијемаца. Даље одступање друмом је немогућно. Морамо скренути десно, јер другог излаза нема.

Настаде комешање. Коњи се поплашише од пуцњева, нека се кола преврнуше. Пред нама су кола с архивом штаба бригаде. Ми вучемо гештетнер и пропагандни материјал. За нама је бригадна музика. Коњовоци се, срећом, не збунише. Једна за другим кола скренуше у попречну улицу и у пуном трку избише на крај села. А одатле неким сеоским друмом настависмо у правцу Шида.

Исте ноћи морали смо напустити и Шид. За протекла два дана, 17. и 18. јануара, 1. пролетерска је имала 97 погинулих, 236 рањених и 119 несталих. Изгубила је и доста оружја. Чули смо да су у Товарнику остали неки тешки рањеници из дивизијске болнице и да су их Нијемци заробили.

Све се окрећемо око Шида. Осамнаестог јануара смо га напустили, након два дана поново ослободили, а затим од 22. до 24. јануара бригада је водила необично тешке и неуспјеле борбе за Товарник, да би се, затим, укопала пред Шидом. Пред рововима на ивици Товарника остало је доста бораца 1. пролетерске. Само првог дана напада, 22. јануара, погинуло је 50, а рањено 160 бораца.

Фебруар и део марта су протекли у одмору у Кукујевцима. Но није то био прави одмор. Батаљони и чете су готово преко цијelog дана били напољу на снijегу и вјетру, изводећи обуку. Требало је нове борце, који су пристизали из позадине, обучити, јер се сваки дан очекивао излазак на положај. А увече су „ступали у акцију“ политички комесари, партијске ћелије, активи Скоја, културно-просвјетни одбори, хорови, читалачке групе, аналфабетски течајеви, санитетски референти. Вођена је борба на свим фронтовима: против неписмености и вашију, против незнања и свих људских слабости. И све кроз такмичења: која ће чета издати боље зидне новине, побиједити у брзини расклапања и склањања аутоматских оружја, дати љепшу приредбу, описменити више другова, написати више писама организацијама у позадини, развити веће другарство...

Осми март 1945. године. Данас је хиљаду сто седамдесет трећи дан живота 1. пролетерске бригаде. Данас њени батаљони — Ловћенски, Црногорски, Крагујевачки, Краљевачки, Шумадијски и Београдски — губе своја имена по којима су се прославили широм земље. Данас се врши реорганизација, преформирање бригаде. Спајају се батаљони: оба црногорска у 1. батаљон, Крагујевачки и Шумадијски у 2, а Краљевачки и Београдски у 3. Од данас ће бригада имати три батаљона, који ће се називати редним бројевима. А батаљонске заставе, које су примљене из руку друга Тита у Фочи и које су се три пуне године вијориле у јуришним пролетера у Босни, Црној Гори, Херцеговини, Далмацији, Санџаку и Србији, биће послате у музејске витрине...

Стоје батаљони на пољани, као некад у Рудом. Али сада у строју има више бораца, и много више пушака, пушкомитраљеза, митраљеза, минобацача. Има и топова... Али зато врло, врло мало оних који су стајали у њеном првом строју. И човјека обузме нека сјета при помисли како се и колико промијенило лице 1. пролетерске. Али сјету

одмах потисне понос при помисли да у редовима њених нових бораца живи и даље дух 1. пролетерске...

Седамнаестог марта бригада је кренула на нове положаје код Шаренграда, на обали Дунава...

Дванаести април 1945. Јутрос је пробијен сремски фронт. Јутрос су борци 1. пролетерске бригаде изашли из ровова изнад Шаренграда и полетјели ка непријатељу. Артиљерија им је олакшала јуриш, створивши кроз минска поља и жичане препреке пролазе кроз које су борци јурнули. Небом су летјели авиони, тукући негдје у позадини непријатеља.

Све је кренуло напријед. Чини ми се да командири и команданти не успијевају да држе све у својим рукама. Све иде напријед, прескаче ровове, обилази усамљене тачке из којих нека окружена или остављена група непријатеља пружа отпор, не обазире се на заробљенике, жури, хита некуд даље уз обалу Дунава.

Уморни, задихани, прашњави, стигли су борци 1. пролетерске исте вечери у Вуковар, напустивши Срем, у коме су за четири и по мјесеца дали више жртава него за претходне три године.

Данас је завршено једно поглавље у животу 1. пролетерске. Данас су њени батаљони изашли из ровова у којима су провели толико тешких дана и кренули зазелењеним равницама и брежуљцима Славоније ка Загребу и Љубљани, ка побједи и слободи...

Бригаду више ништа не може зауставити. Заједно с осталим јединицама 1. армије она се креће на запад. Њени батаљони гоне непријатеља који се повлачи прашњавим славонским друмовима.

Већ недјељу дана борци не знају за одмор. Маршују даљу и ноћу и само на кратком застанку протегну уморне ноге и склопе очи натекле од неспавања. Просто је чудно како налазе у себи снаге да издрже напорна пјешачења.

Већ смо напустили равницу и дохватили се брежуљака. Прошли смо огранцима Крндије и Диља. Послије оштрих успутних борби у рејону Чаглина, Куле и Сесвета бригада 18. априла избија пред Плетерницу и исте вечери 1. и 2. батаљон врше нападе на утврђене непријатељеве положаје. Четири пута су борци јуришали и ускакали у ровове, четири пута су морали да се повлаче. Изјутра су се јуришима прикључили и наши тенкови. Најжешће борбе су вођене за гробље, одакле су Нијемци пружали огорчен отпор. Топовске гранате су ровале по гробљу, повећавајући број његових становника.

Око 10 часова Плетерница је ослобођена и борбе су се пренијеле дуж комуникације према Новој Капели, где је 3. батаљон имао неколико тешких сукоба.

Борбе за Плетерницу, у којима је бригада имала 76 мртвих и 235 рањених, убрајају се у најтеже које је 1. пролетерска до тада водила. Мени ће оне посебно остати у сjeћању, јер сам ту изгубио свог најбољег друга, Драга Переaziћа, с којим сам провео цио ратни пут од малог села на обали Скадарског језера до ове славонске варошице.

Проријеђени батаљони наступају све дубље кроз Хрватску. У Окучане улазе 25. априла. Код села Рајића гине 67 бораца, а затим бригада скреће на сјевер, води борбе код Брезовца и пребацује се преко Липика и Кукуњевца до Јуљаника, где остаје три до четири дана у резерви.

Трећег маја бригада креће усилјеним маршем преко Поповца, Шимљанице, Шушњаре, где води борбе и слиједећег дана на јуриш ослобађа Даскатицу. Задње јаче борбе њени батаљони воде од 5. до 7. маја за Врбовец, који ослобађају тек послије више поновљених јуриша.

Деветог маја око подне 1. пролетерска је ушла у Загреб. Борци су очистили гараве цијеви својих пушака, митраљеза и топова, скинули са својих одијела прашину и утегнули опасаче. Чврстим кораком бригада је промарширала загребачким улицама, док су је хиљаде становника засипале цвијећем. На челу бригаде лепршала се њена црвена застава с петокраком звијездом и српом и чекићем. Она иста коју јој је друг Тито дао у Босанском Петровцу 7. новембра 1942. године.

Борбени пут 1. пролетерске бригаде био је завршен.
Да ли ће га ико и икад знати да опише?

А да ли се и може описати?

Мишо ЛЕКОВИЋ

У СЕЋАЊУ НАРОДА

Када се вођњаци оките пролећем, када букне зеленило по странама, када запупоље врбе, земља када замирише новим бујањима, село Дуге, на свега сат хода од Прозора, као да тек тада открије сву раскош своје лепоте и питомости...

А први пут смо били у њему у лето четрдесет и друге године.

То је било после Трескавице, после победоносног похода на пругу Сарајево—Коњиц...

Само два дана и једну ноћ су делови Краљевачког батаљона, Прве, провели у овом малом муслиманском селу...

Дочекало нас је неповерење.

У ствари, рат је у велико корачао свим нашим градовима и селима, остављајући за собом пожар и смрт. Па, и сељаци овог села, дошавши у додир с новом војском, показивали су ону већ уобичајену уздржаност, и страх...

Док смо му се приближавали и сами смо се питали: какви су житељи овог живописног места?

Али питање и у нама и у житељима брзо је нестало.

Сећам се сусрета са Хамдијом Брковићем, крупном, крепком старином.

Седео је на прагу, ослоњен о буцу свога подебelog штапа, и жмиркајући посматрао како цомбастим, прашњавим сокаком замиче наша колона...

Неко је изишао из колоне. За тренутак, да се напије воде са бунара.

Стари Хамдија је запитао:

— Која сте војска?

— Партизани!

— Знам то, — љутну се стариња — него питам: која?

— А, то — одговорио му је друг. — Ми смо из Прве пролетерске!

— Из Прве! Тако, е на част вам вала! — рекао је старапац и устао, вальда да нас мало боље осмотри...

Јер, онда, глас о Првој путовао је далеко испред ње.

Тога дана, у предвечерје битке за ослобођење Прозора, наша 1. чета, чији је комесар била Олга Јовићић Рита, остала је у Дугама...

Додир с мештанима зачас је успостављен.

И баш нам је старапац Хамдија испричао због чега је њихово село добило то име:

— Увијек послије кишне, један крај дуге спушта се у наше башче! Тако сам чуо још као дијете, и још сам чуо како је то зато што су нам башче најмирије и најљепше...

Легенда тако каже о имену овог села.

Угостили су нас, а ујутру смо отишли на положаје.

Рита је те вечери дugo разговарала с мештанима, муслиманкама, причајући им о 1. пролетерској, о њеним борцима...

Сутрадан, Рита је погинула.

Пренели смо је у Дуге.

Сахранили смо је на мештанском гробљу, а жене из села спремиле су је за сахрану.

Косу су јој окитиле цвећем.

И гроб су засуле букетима...

Прозор смо ослободили, и отишли даље.

И, ето, тек у четвртој офанзиви поново смо нашли крај овог села.

Макљен се беласао од снега, а сунце су скривали тмурни облаци и офанзиве, зубатог марта четрдесет и треће...

Вођњаци су били голи, осиромашени...

— Је л' Прва? — питали су нас мештани, и износили за храну шта је ко имао.

Дочекали су нас као своје најрођеније.

Тада смо посетили гроб ратне другарице Рите.

И били смо изненађени.

У оном сивилу, тако својственом гробљима у зиму, Ритин гроб је одударао окићен зимским цвећем, шимширима, и уредношћу.

И пирамида је била на њему, нова, дрвена пирамида на којој је разговетно, црвеним словима било исписано:

РИТА
из
Прве пролетерске

Са нама, на гробље је дошао, поред осталих мештана, и стари Хамдија.

Постојали смо ћутке на гробу другарице, а онда пошли даље.

— Лепо сте уредили Ритин гроб! — рекао је Живан, командант батаљона.

— Стално га обилазимо, кад ко може: ви сте остали у нашем срцу, заувијек, као род најрођенији! — рекао је стари Хамдија.

И, ето, прохујало је време.

А педесет и прве Ритино тело пренесено је у Краљево, у њен родни град.

Био сам и тада тамо.

И поново сам се срео са летом овог дивног села, са његовим људима, са већ сасвим оistarелим Хамдијом...

А гроб Ритин је био, као и оног дана, четрдесет и друге, када смо је сахрањивали...

И поново је време откорачало свој ход...

И сасвим случајно, прошле године, наишао сам у село Дуге.

Но никога није било од старих познаника.

Стари Хамдија је умро.

И његова рођака, старица једна, мирна, исплаканих очију, чијег се имена више не сећам...

Отишао сам на сеоско гробље, које лежи у благој страни, више самог села, подно хладовите, старе шуме...

А гроб Ритин је био ту.

Као и оног дана четрдесет и друге, окићен цвећем, са пирамидом, на којој је било написано:

Р И Т А из Прве пролетерске

После, доле у селу, док се око наших кола окупљала разуздана дечурлија, питao сам једног малишана, шврћу мусавог:

— Био сам на вашем гробљу, горе... Тамо је сахрањена другарица Рита. Ко је она?

Малишани су се зачас сјатили око мене.

И свако је имао да ми понешто исприча о 1. пролетерској.

Чак сам имао утисак да се љуте на мене због тога што не знам ништа о Првој...

Село је причало о њој, и преносило с колена на колено...

Дечаци су ми причали:

— Рита је била учитељица, и била је лијепа као упис, и добра као добар дан, а сваки је борац Прве био такав...

Причали су дечаци, додајући својом маштом много штошта, о чему сам први пут ту слушао...

И сазнао сам да свакога дана понеко оде на Ритин гроб — да га обиђе, да залије цвеће, да засади нови цветак...

После, пошто сам саслушао децу, рекао сам им да сам и ја био војник Прве, и да ми је Рита била ратни друг...

Изишли су жене. И неки људи.

Морали смо да уђемо у кућу, на хладно млеко, на разговор...

После, када смо полазили, био сам сигуран да сећање на 1. пролетерску у људима никада неће изbrisati време...

Прва пролетерска!

Вести о њој путовале су до најзabitнијих заселака, до далеких бачија, горе, високо у планинама...

И када је земља ослобођена, легенда о њој је остала, осочила се, добила све новије и новије боје у њеној истинитости...

Па се, ето тако, десило да сам, негде у лето педесет и девете, пролазио путем од Босанског Петровца према Кључу, и даље, према Саници...

И док смо одмицали, друmom у подножју Грмеча, оживљавале су успомене дивних сусрета с Крајишницима...

У близини Кључа, у малом засеоку Рибница, зауставили смо се да протегнемо ноге, да се мало одморимо...

Село уредно, чисто... И нехотице сам се сетио краја септембра четрдесет и друге — спаљених кућа, вођњака оглоданих биткама...

Тако су, са оно неколико мештана, окупљених око нас, почели разговори о рату, о протеклим борбама из револуције...

И зачудио сам се када сам чуо причу једног сељака. Осредњих година, наочит, леп човек, одједном је, смешкајући се, почeo да прича:

— Ex, другови, испричају вам нешто из рата... Овај наш крај је устанички... Овдје су одмах почеле борбе... И, ето, хоћу да вам испричам о првој нашој правој војсци која је стигла код нас, у Крајину... У ствари, о Првој пролетерској... Чули смо о њој, а ја сам био момчић тада. И вијест нам је стигла о њој, одмах некако у јануару, када је дошла у Рогатицу, па касније у Фочу и Горажде... И послиje, одједном је стигла вијест: долазе нам пролетери, наша прва војска...

И док сам га слушао, одједном су оживели сусрети из тих дана.

Била су то славља, таква као да је већ рат завршен. Китили су нас пешкирима, цвећем, доносили нам дарове...

А сељак из Рибнице, коме сам тада записао име — Петар Ступара се звао — настављао је причу:

— Онда смо, другови, ми, тих дана, отимали жито испред непријатељевих положаја... И пролетери су дошли да нам држе положаје, док су наше омладинске радне бригаде жњеле... И сјећам се — говорио је Петар — када смо једне ноћи изишли поред Санице... Ноћ оведрила, звијезде, топло... Везујемо спонове, све то у тишини, и само понекад запара који рафал. А онда, одједном, ту у пољу, у само раздање, када нам је посао био завршен, засвирала је музика, права, војна музика, све наше партизанске пјесме... Пролетери су нам свирали, били су то Краљевчани, и да вам кажем, другови, то је било тако да никада не може да се заборави... Устаše су запуцале, а музика је трештала, и са њом смо одмарширали у село... Знате, тада смо упознали другове из пролетерске музике: и Деву, и Џугера, и Лисца, и остale... Е па, истину вам кажем, увијек када би наилазиле војске, ми смо се распитивали за пролете, својатали смо их, јер су они наши...

И тако, када би човек почeo да претура по бележницама својих сећања, нема места у странама ове наше земље кроз која је пролазила Прва да је се људи не сећају, да не гаје легенду о њој...

И не само у тим mestима. И тамо где Прва није стизала, легенде су о њој, о њеним људима, о њеним борцима долазиле, расле, ишле даље...

Када смо, у октобру, ослободили Београд и доживели прве сусрете са његовим грађанима, док су још трајале уличне борбе, имали смо прилике да чујемо од грађана, из тек ослобођених улица, како знају о нама, како су пратили наш пут, наше успехе.

Ево једне приче.

Живана Ђосић, жена педесетих година, изнела је групи бораца Краљевачког батальона и слатко и воду... То је било негде око Црвеног крста, у једној од кућа на периферији... И запитала је из које су јединице.

Неко јој је одговорио:

— Из Рударске чете, Краљевачког! Из Прве пролетерске!

— Из Прве! — поновила је за њим Живана. И онда је причала како је у неколико махова, негде у комшилуку, слушала вести „Слободне Југославије“, у којима се говорило о Првој...

— О Првој пролетерској, децо, — говорила је Живана — знали смо већ негде у почетку четрдесет и друге... Слу-

шали смо о њеним борбама, слушали смо толико пута и све оне лажи Немаца и недићеваца... Ех, колико смо пута, тада, разговарали о вама!... Ви сте наша деца, и баш смо тако разговарали...

И после је Живана, од оно мало своје сиротиње, хтела да спреми њеној деци, како је рекла, нешто мало колача...
Међутим морало се напред...

У рату се човек таквих сусрета сећа касније. Али овај је нарочито остао у сећању свим борцима из те групе. Јер сутрадан, у сумрак, она је пронашла своју децу, која су се тада налазила на положајима Калемегдана, према Бежанијској коси.

Донела им је колаче, и рекла је:

— Донела сам вам ово, да се осладите мало. Та ви сте наша деца...

Живорад МИХАЈЛОВИЋ

У РУДО СУ С ПЈЕСМОМ ДОШЛИ

Не би се могло рећи да Рудњани нису нешто наслуђивали. Каменкови четници су се узврпољили и чудно су изгледали — присећа се Рифат Смајовић, берберин из Рудог. — Својим су држањем наговестили промене. Мало их је било, али довољно да нам, као и устаše које су сменили, својим поступцима утерају страх у кости... Повукли смо се у куће. Радње смо отварали само онолико колико су нас то приморавали.

Једног од тих децембарских јутара пукне глас кроз Рудо: иде нека војска отуд, од Пљеваља, и не поздравља овако, опруженом шаком, него овако, стиснутом песницом. Безазлено га пронесе поштар Мехо Манко, који је за Рудо био и први партизански весник.

Ипак, Рудњанима је то дошло као гром из ведра неба. На помолу је била необична војска. Као да је у долину Лима сишла с облацима који су већ неколико дана надјахивали околину чврсто седећи на планинском троношцу што га чине стрмени врхови Бич, Тмор и Варда, па се није знало јесу ли облаци или магла.

Нашавши се у Северину, селу два километра уз Лим, Мехо се изненада сусрео с једном од црногорских колона. Видевши непознату војску, полууниформисани поштар дисциплиновано салутира првима.

— Не тако, друже, него шаком, и каже се: смрт фашизму!

Мехо блену, расколачи очи, и онако, више несвесно, поче да стиска песницу и примиче је исхабаној шапци.

— Има ли какве војске у Рудом? — упиташе Црногорци.

— Нема! Били четници па утекли јуче — одврати Мехо и за трен ока се изгуби иза живице крај пута и колико га ноге носе полети ка Рудом. На прилазима првим кућама стаде уз сав глас да виче: „Ето иде нека војска“, а из носа и уста хукће му пара као махнита.

Сокаци су за трен опустели. Препао се измалтретирани народ и, под утицајем усташко-четничке пропаганде, мислио је најгоре. Неколико њих који су били боље обавештени остали су на калдрмама и ишчекивали. Међу њима је био и Рифат.

— Доле, на прилазу Мосту краља Александра, тог прохладног јутра спокојно је, као да се ништа не догађа, чувао стражу стари Тихомир Милановић, с четничком кокардом на шубари. Четници када су напуштали Рудо њега се ни сетили нису.

Набујали Лим је шумио и грамзљиво сркао мноштво поточића који су му после снежне кишне стрмоглаво срљали у сусрет.

Колона црногорских партизана се примицала. Долином је одјекивала песма.

Челни је пришао стражару, који се, угледавши војску, укипио и уз груди чвршће притегао ремник трометке.

— Шта то чуваш, чиле, јадан не био? — упита га Митар Бакић.

— Та чувам ли град, власт!... — одговори педесет-петогодишњи стражар под шубаром и сав се претвори у гимасу чуђења због оваквог питања.

— Хајде ти стари кући, ми преузимамо стражу — рече му Митар и на фин начин успе да му одузме пушку.

Тек тада Тихомир угледа црвене петокраке, знамење партизанско, и као да му одмах постаде све јасно, а и нејасно, зашто га тако „глат“ пустише. Закорачи пет до шест корака натрашке, затим се окрену и похита на мост. А кад му се учини да чује песму с оне стране Лима, све брже и дужим корацима, готово трчећи нагне уз стрму улицу ка рудњанском хотелу.

— Ма овога ми крста, људи, нису ми ни ружну ријеч казали, него ме лијепо послаше кући — одговарао је астматични Тихомир својим мештанима, који су га с изразом знатижеље у лицу питали шта му то урадише партизани.

Тихомиров случај се брзином звука увукао готово у сваку кућу ове варошице. То је разведрило Рудњане.

— Осјећао сам се тада — рече Рифат — као кад сунце изненада проспе обilan сноп зрака на кровове и улице послије дуге и досадне кишне.

Прозори и дворишна врата већ су се почели помало одшкрињавати.

Песма је била све ближа и громкија.

Однекуд се чу и глас Адема Шабаније, старог рудњанског телала. Надајчавао га је добош, у који је непрекидно

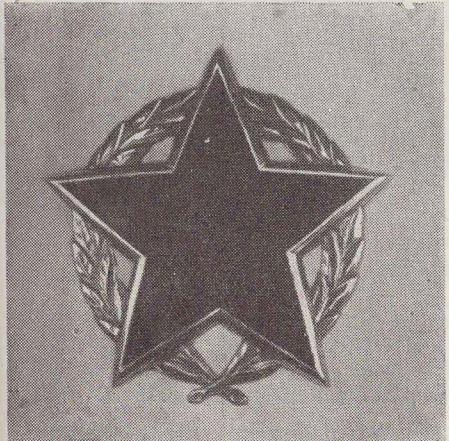
ОДЛИКОВАЊА
ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ

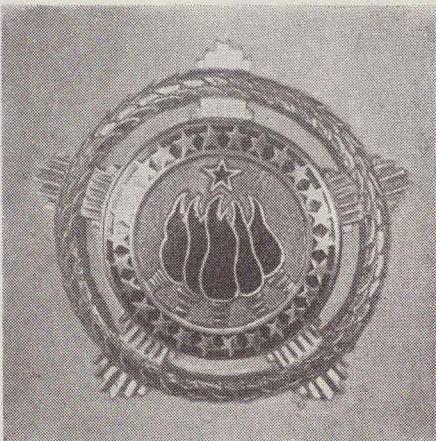
ОРДЕН НАРОДНОГ ХЕРОЈА

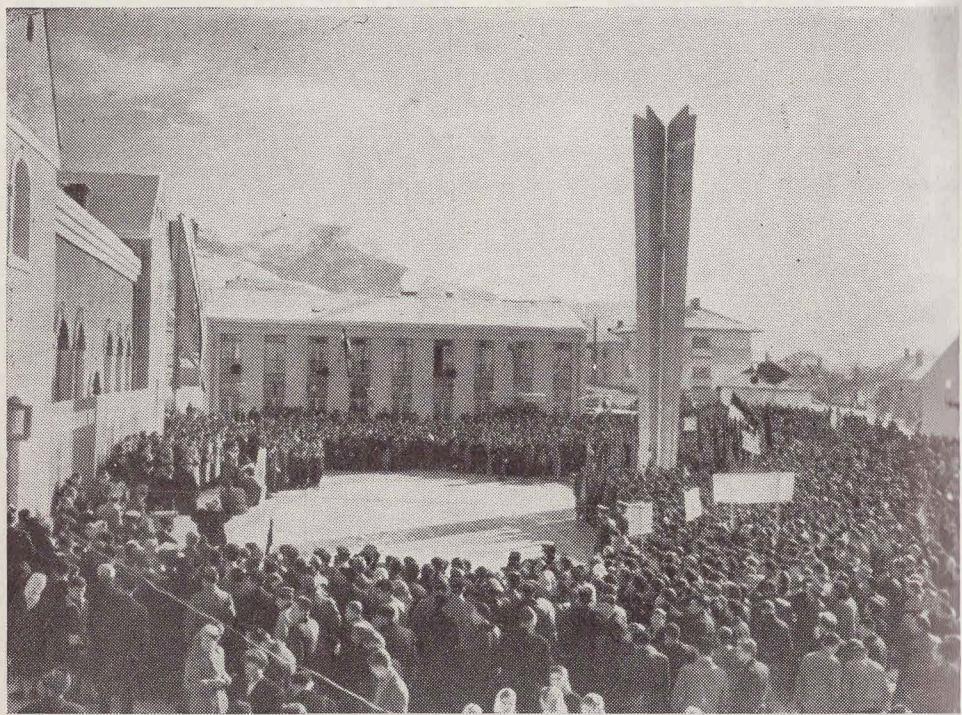
ОРДЕН НАРОДНОГ ОСЛОВОЂЕЊА

ОРДЕН ПАРТИЗАНСКЕ ЗВЕЗДЕ
ПРВОГ РЕДА

ОРДЕН БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА
ПРВОГ РЕДА

НА МЕСТУ, НА КОМЕ ЈЕ ПРЕ ДВАДЕСЕТ ГОДИНА БИЛА ПОСТРОЈЕНА БРИГАДА,
ОТКРИВЕН ЈЕ, 22. ДЕЦЕМБРА 1961, СПОМЕНИК

ударао као да је хтео да разагна маглу која се стуштила над Лимом.

— Како га тако брзо пронађоше? — чудио се Момчило Рожић, рудњански лимар.

— Чујте, народе, и почујте! — почeo је Адем да виче још код Соколског дома. — Дошли партизани и кажу... да су народна војска, ослободилачка, и наредили... да се отворе магазе, дућани и радионе, а мајстори... да у њима буду и чекају нове наредбе... Ко неће мораће рећи зашто неће... Чујте, народе, и почујте...

Дозивао је неписмени телал послушно и самопрегорно као и под сваком другом влашћу којој је служио.

— Излазили смо и отварали радње — прича Момчило. — Тада смо се сусретали и с првим огласима. На нечијим вратима читao сам један, машином писан, у којем је стајало све оно што је Адем чаршијом преносио, само боље и опширије.

Излазили су мештани и, као да су неми били, сви су ћутали и знатижељно загледали унаоколо. Почеле су да провирују и женске прилике кроз мушебаке и авлијска врата, а понеко дете би истрчало на улицу и опет се брзо вратило. Примамљивала их је продорна песма из Соколског дома и основне школе. Откако су дошли, песма и смех у Рудом нису утихнули. И од мектеба је допирао прегршт лепих, до тада никада слушаних мелодија. У њима је све надвишавао један сопран.

— А онда, све одједном живну — рече нам један од старих одборника. — Као да смо у оној познатој народној изреци: ко се смије зло не снује, нашли право тумачење свега што нам се у овим тренуцима учинило да је тајанствено. И, замислите, рекоше да су мртви уморни, гладни и прозебли...

И ко би све ове чудесне контрасте одједном схватио!

Ускомешало се на сокацима и тргу као да је био мирнодопски пазарни дан у овој варошици с јаком еснафско-трговачком традицијом. Као да су се слегли месари и трговци, коњокупци и закупци сувих пожегача и ораха из далека, којима су се надуле груди од дебелих буђелара.

Око старог шедрвана под оголелим костеновима на средини цомбастог трга окупила се група грађана и мноштво деце. Низ шедрванске чесме ухватиле се леденице, па их деца крше само, ето, да би нешто радила, да би утолила нагонски несташлук, а у ствари, сва им је пажња, као и у одраслих, била усредсређена на наоружане људе с црвеним петокракама на капама за које су слушали да су комунисти, а од јутрос, ево, још и да су пролетери. Ужурбано су ови

шпартали по варошици, обављали послове, ту и тамо застаживали и понеког нешто припитали.

— У моју бријачницу је партизан с некаквим старешинским ознакама. Тада ме нешто ледено обузе — присећа се Рифат. — „Можеш ли, мајсторе, да ме обријеш?“ упита ме он, и тиме истога часа као да истера страх из мене. Бријао сам га и све пазио да му не повриједим лице, огрублјено од вјетра и леда. Затим сам га њежно истрљао нивеом, коју као да сам чувао баш за ову прилику. „Јеси ли ти, мајсторе, икад чуо за пролетере?“ упита ме пошто је устао. „Не, до јутрос!“ „Е, то смо ти ми, борци, добровољци, спремни да без предаха тучемо окупатора и његове слуге на сваком кораку наше земље, док је не ослободимо. Зато се и зовемо Народноослободилачка војска.“ Извадио је тада неколико новчаница, ставио их на конзолу и, поздрављајући ме стиснутом песницом, оде. За њим и ја невјешто дигох шаку у знак отпоздрава и не могох ни једну ријеч да изустим. Био је то први војник или службено лице откако је рат почeo да ми је платило бријање. Послије сам дознао да су га звали Велебит!

У међувремену су партизански курири, са којима и општински курир Лутво Скејовић, разнели неким грађанима некакве позиве.

— Помислили смо у први мах да нас купе за војску, мобилишу — нагласи Рожић — али за непун сат нас деветоро: Ђемил Ресић, Вехбија Смајовић, Перо Митровић, Ацо Јанковић, Рифат Смајовић, Саво Кукавица, Лутво Додић, Милош Спајић и ја, нашли смо се у бившој општини, где су нас чекали Митар Бакић, Миле Перуничић и још један друг полувојнички обучен. Из ћепа Митар извади неки списак и отприлике баш овим редом нас прозва. Наредио је да се кува дванаест кава. Ми још нисмо знали зашто смо овдje и помало су нам подрхтавала колјена. Одједном Бакић устане и почне: „Другови, вас смо позвали да вас упознамо да ми као Народноослободилачка војска где год први пут стигнемо оснивамо народноослободилачке одборе, који треба да замене бившу власт. Ови одбори немају ништа заједничког с ранијим општинама. Они представљају власт народа и сада им је најважнији задатак да се брину о својој Народноослободилачкој војсци. Ви који сте овде позвани сачињавате први народноослободилачки одбор у Рудом. Ваша обавеза тренутно је да војску која је стигла и која још пристиже одмах распоредите на конак и храну, настојећи да праведно одлучујете — да имућнији више дају, и да организујете рад свих занатских радионица за потребе јединица. Све ће им бити плаћено у готовом или признаницима.“

Први рудњански народни одборници су погледали један у другог с нескривеним чуђењем. Нису могли да прикрију ни мали страх у лицима...

И док је Перуничић с некима од њих правио поименнични план коме и колико бораца да се стави на бригу, други су пошли обртницима да им објасне како да организују рад у својим радионицама. У ствари, више су говорили о овоме чудном рату у којем међу толиким војскама има једна која не отима, која сама неће ништа да узме, која чак плаћа и даје признанице... А усташе и четници су проносили како комунисти дижу све што стигну, жаре и пале.

— У кућу Мустафе Ресића смјестили смо петнаест Краљевчана — сећају се преживели одборници. — Домаћица им је скувала велики лонац пуре.

— Чиме, другови, волите да помастимо? — упитао их је Мустафа мислећи на кајмак, масло или млеко.

— Ако имате мало пекmez... а ако не, добро ће бити и овако.

Мустафа се забезекну због ове скромности, јер су му свега три дана раније четници испретурали сву кућу да би пронашли масло и кајмак...

И пура у зделама која се нашла пред пролетерима није се могла приметити од кајмака — толико је домаћин био усхићен.

Слично се десило код Мурата Смајовића, у кући Светозара Јаковљевића, Маглајлије, Готовуше и других.

У кафани Заке Андрић била је распоређена група Крагујевчана. Дошли су мокри и прозебли. Кашиљуцали су. Пећ није била заложена. Није била ни намештена. Дотрао је лимар Рожић и „фуруну“ брзо уредио. Ватра је за трен ока заиграла у њој. Две девојке партизанке (другови их пустише тик уз пећ) распевале се као да су малочас устале из топлог мајчиног кревета. Имале су глас као најбоље оперске певачице. А и говоркало се да су из опере. У рукама једног од бораца однекуд се нађе јабука.

— Мајсторе, имаш ли нож при руци? — упита он Рожића.

— Знам га добро — сећа се лимар — у кафану је унию пушкомитраљез збројовку и сијасет бомби око паса, а, ето, не имаде ножа да јабуку просијече. Код оних гадова раније ножева понајвише. Дадох му нож и раскомада он јабуку на седамнаест једнаких дијелића. Прва кришкица из његове руке мени је пружена. Ништа слађе у животу нисам појео, а јабука к'о јабука, и кришкица дебела колико три жилета... Није прошло ни пет минута, пред њима се нашао пун сепетић пробраних јабука... Ма ко им не би дао!

И одјекнуше Рудом легенде о пролетерима.

А када је најбогатији Рудњанин, трговац Хамид Лагумција, добивши налог од народноослободилачког одбора да нахрани стотину партизана, своју обавезу хтео да подмири у натури, из команде места су поручили одборницима да обавесте имућног Хамида да се одлуке народне власти морају поштовати, и зато нека да у натури што је мислио да дâ и још прýми стотину бораца.

„Ни по бабу ни по стричевима, већ по правди... пролетерској“, проносило се тим поводом по вароши. Овако срочен, овај познати народни стих и данас живи у Рудом.

Рудо је тих децембарских дана 1941. године лично личило на кошницу. У њему је била покренута једна читава мала мануелна „индустрија“. Осамнаест радионица је тада стављено у покрет (три ковачке, четири кројачке, четири обућарске, једна лимарска, две бријачке и четири пекарске). Пуном паром су опслуживале будућу Прву пролетерску.

Рудњани добро памте човека ниског раста у „рајтхознама“ од штрукса, под качетом и у камашнама, који их је стално обилазио и с врата их подстицао: „Иде ли то, мајстори?“

— Понекад би ушао да се мало огрије, да са бркова иње раскрави — причају некадашњи „шефови“ радионица — и уз пут би напомињао: брицама — не уписујте имена бораца, него „ударајте рецке“; обућарима — укивајте што боље; кројачима — удвостручите производњу и бележите... Од првог сусрета смо га прихватили као да је ту, међу нама, рођен, као да је из наше средине израстао. Много касније смо сазнали да је то био Моша Пијаде.

Мештани су радили и пословно трчкарали. Упркос хладноћи, деца су била главна спона — доносила су, односила и разносила. Једанаестогодишњи малишан Хамдија Крехо (данас секретар општинског комитета СКЈ у Рудом) био је најзапаженији. Плакао је после што га нису пустили да иде с пролетерима, јер је видео и дечака једног међу њима. Албин му је било име, упознали су се.

— Борци су се одмарали и дотјеривали. Момчило Рожић им је правио петокраке од одбачених лименки, бојио их црвеним минијумом и уцртавао срп и чекић у њима... Брице су нетремице избријавале и рапчешљавале кошчате и снажне Црногорце. Међу Србијанцима као да је било више голобрадих, а Црногорци су их звали ћетићима — присећа се мајстор Рифат.

А Рудњани још нису знали какав чин треба да се изврши у њиховој вароши. Ни на крај им памети да ће ово местанце на Лиму, у срцу поробљене Европе, сутра већ постати родно место нове, регуларне, ослободилачке армије.

Двадесет други децембар освануо је тмуран и прохладан као и неколико претходних дана. Нешто након 8 часова ујутро опет је стари Шабанија уз помоћ добоша дозивао своје суграђане:

— Чујте и почујте — почeo је Адем као да је био сигуран да без тих речи ни један телал на свету не може да отпочне своје саопштење — позива се грађанство да... изађе код шедрвана и присуствује...

Овде би му увек нешто запело. Ваљда није добро упамтио све што му рекоше меродавни, па да не испадне наопако, јаче забубња у добош, на којем је добро затегнута овчија кожа титрала као струна, и прекрати:

— Биће дернек... Чујте, народе...

— Било нас је стотинак око шедрвана када се бригада почела да постројава у врху трга. Борци су нам били окрениuti леђима. Нови су придолазили пјевајући, а приспјели с пјесмом нису престајали. Никада Рудо откада постоји није било распјеваније... Лично је то на праву народну војску. И није нас збуњивало што смо набројали више од тридесет женскиња у строју. Држале су пушке и пушкомитраљезе наочиглед свих нас, баш као мушкијадија — са заносом су причали Рудњани староседеоци.

— Препознах оног што је сјекао јабуку на седамнаест дијелова и махнем му руком — додаде Рожић. — И он је махао нама, а затим увукao руку у цеп, извадио јабуку и хитнуо је према мени. У ваздуху је ухвати неки дјечак...

— Сат и по су се задржали на тргу. Пјесмом су убијали мраз, па као да је и нама било топлије. Сјећамо се човјека у шубари који је објавио да је од најбољих бораца тог часа овде формирана Прва пролетерска бригада. Тек послије дуго времена, у ствари, кад се рат завршио, сазнали смо да је то био Тито — прича Јаковљевић.

— Истога дана предвече бригада се свила у двије колене. Ја сам одређивао водиче — присећа се Рожић.

Једну је, према Равницима, водио ковач Таир Ранчевић, а другу, према Цикотама, Лутво Скејовић. Пре него што ће се кренути, око Лутве се окупило неколико знатижељних мештана.

— Куд ли ће то? — упита га један.

— Куд ће, да ће, за ове препрека бити неће! — одговорио му је Лутво и ућуташе као да одједном схватише да је после овога свака реч била сувишна... Ослушкивали су песму пролетера.

Са њим су отишла и четворица Рудњана. Хамид Беширевић је први замолио да га приме у њихове редове —

да буде пролетер. Био је јунак. Проглашен је за народног хероја.

Сутрадан ујутро, у цик зоре, до Рудог је допрла реска пуцњава. Разбудило је то многе по вароши. Буновни Момчило је хуктао у замрзли прозор и провиривао не би ли што приметио.

— Од Гаочића је сијевало — рече он, иако је знао да се због даљине то не може видети. Причинило му се тако, јер отуда је допирало думбарање.

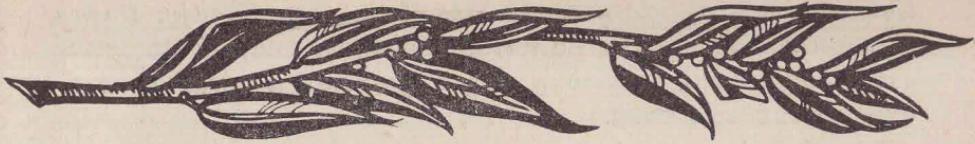
Рудо је већ било на ногама. Мештани су помишљали на свашта. „Да опет не нагрну четници и Талијани?“ — прибожавали су се.

— Џемаил Ресић и ја поранисмо у старо Рудо, Рефику Смајовићу. У његовој кући је била смјештена болница. Требало је да као одборници видимо шта треба болесницима. Затекли смо Рефикове сестре Садику и Вазиму како с болничаркама — пролетеркама перукају и пјевуше. Боже мили — рече Момчило — као да се рат завршио, а не тек почeo... Чудна ли осјећања која је стварала још чуднија војска... Борба око Гаочића није дugo трајала. Прошло је неко вријeme, кад од Краљева брда зачусмо пјесму „Падај сило и неправдо...“ „Враћају се!“ говорили смо и киптјели од знатижеља. Међутим, није то била бригада, него само њен мали дио, али са око сто двадесет заробљених Талијана и двадесеторо још рањених на носилама. Пребројали смо их док су их пролетери постројавали на тргу код шедрвана. Тада сам гледао — не престаје Момчило да побуђује успомене — ону чигру од човјека, Велебита.

Пуне су му очи биле ових неустрашивих људи, који су славили прву победу бригаде која се тек родила.

Сутрадан пролетера у Рудом више није било. Остале су легенде и неизбрисиве успомене о њима, њихова песма што понесе, песма коју Рудњани као да и данас чују...

Шиме КРОЊА

НЕЗАПИСАНИ

Више од седам хиљада бораца, тврде историчари, борило се и гинуло у 1. пролетерској. Вероватно и више, али је тешко то данас утврдити. Ницале су и мењале свој састав многе десетине и чете. Смрт је брзо осипала стројеве, а револуција их подмлађивала новим преданим борцима. Записивани су оскудни биографски подаци — само име и година рођења. Није било времена да се све забележи, сачува за будућност. Многи су драгоценi спискови спаљени или су пропали под кишама и снеговима. Земља је пламтела. Људи су сагоревали, храбро умирали, сахрањивани без белега у плитке ледене раке, или су им ветрови косу развејали.

Тешко је сада све оживити, пронаћи. Нема званичних спискова и обележја. Али нема ни заборављених, нити је ико безимен! Свако је био име и живот и за себе и за оне који су га знали и још га памте. Сви су они присутни, бесмртни. Време не може да их избрише. Сви су они 1. пролетерска.

Запамћен је стисак руке при ступању у бригаду. Заставе. Заклетва...

Грумен соли прелази из руке у руку. Шака јагода за изнемоглог. Прегршт зоби за болесног или рањеног. Кора хлеба за тифусара. Јабука из руке у руку...

Борци помажу једни другима. Подмећу раме и груди. Деле терет оружја и муниције. Видају тренутни бол и ране.

Свако се познаје по стасу, оделу, боји гласа, очију. Памти се надимак. За име се не пита. Човечност спаја и пројима све у воду, чети, батаљону — у другарској и хуманој породици у сувом рату.

Ако се догоди да потомци тих бораца затворе ову књигу и не пронађу драга имена, нека знају да су и она у сваком боју и строју овде забележеном. У претходници, побочници, патроли — међу овим редовима, у мирусу тих дана. Међу борцима. Те „безимене“ познају и памте родна села, градови, рођаци, пријатељи и другови, седе старице и голишава деца.

Они вечно живе. Њима се поносимо . . .

У рату није било званичних писара, често ни оловака и папира. А и они што су бележили, касније су падали са прорешетаним листовима у окрвављеним торбицама . . .

И незаписани су долазили босоноги, окрпљени, уредни. Имали очи плаве, зелене, црне . . . Понеки белег на нози, плећки и врату . . . Планове и снове . . . Хтења и жеље . . . Неку своју особину и тајну . . .

Били су разних занимања, разне доби и националности. Понеко је знао да, скривено, надушак испије чашицу . . . Да мушки погледа девојку.

Упозоравали су један другог на грешке, често и на оне бе-зазлене. Сваког дана су постали све блискији, као пролетери из прве бригаде, из прве бригаде Партије и Тита . . .

Хитали су и стизали где год је требало.

Села и градови су освิตали у црвеном праскозорју.

Гонили су и уништавали непријатеље.

Миловали децу.

Јуришали и стварали ново.

Уносили мир и спокојство у душе људи.

Испуњавали обавезе народа и Партије.

Било је пораза и славља, зноја и гозби.

Од првих па до последњих битака и маршева истрајали су у обавезама које су добровољно прихватили.

Били су ослободиоци и осветници, градитељи и заштитници.

Чували су част и достојанство сваког борца, сваког човека. И зато безимених нема. Сви су део бригаде, понос другова и народа.

Сретали су их свуде и позивали. Дочекивали их и гостили. Хиљаде километара су пропешачили са мршавим партизанским торбама о рамену. Са рукама сраслим за оружје. Сто тине непроспаваних ноћи. Јуриша. Ослобођених места. Пређених кањона, река и планина. Скупова и весеља с народом. И сахрањених другова...

Узалуд се сада трага за понеким именом, за близким другом. Незаписане су многе биографије. Незавршена писма. Необележени споменици. Одстојање од двадесет зима и пролећа.

Дошли су у строј ведри и отишли нечујно. Без позива, наповештаја и поздрава. Њихова су уста занемела некде испод бункера, на пропланку, у некој стравичној ноћи. Неко је остао у рову. Неко се стропоштао низ стену. Били су ћутљиви. Скромни. Говорљиви. Чедни као нада. Са свим људским врлинама. И манама. Дуго се о њима говорило. Препричавала се њихова храброст, понека досетка, жалост, неостварена жеља...

Умукле су пушке.

Дошло је славље и нов живот.

Прошли су године у стваралачком заносу и раду.

Проређени строј је распоређен. У села и градове. У предузећа. На градилишта. У установе. У школе. Свуда где се ради и ствара. Свуда где људи живе, преносе дух Прве и свих бригада револуције. Титов дух другарства, човечности.

Догодиће се да потомци незаписаних бораца затворе ову књигу и не пронађу драга имена... Да, десиће се...

Имена хиљаде пролетера нису уписана у ову књигу, али они нису безимени. Можда су имена па и надимци заборављени, али лик и дела остају вечно. Да светле...

Ви који нисте поменути у овој књизи — нисте заборављени.
Ви сте свуде с нама, у свим редовима ове књиге.

ГУБИЦИ 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ ДИВИЗИЈЕ ОД ОСНИВАЊА
ДО 1. VI 1945

ЈЕДИНИЦА	Погинуло	Рањено	Нестало	Свега
ПРВА ПРОЛЕТЕРСКА	1.968	4.436	1.073	7.447

Архив Војноисторијског института, рег. бр. 31/1—3, К. 715.

НАРОДНИ ХЕРОЈИ ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ

НАРОДНИ ХЕРОЈИ ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ

МИЛАН АНТОНЧИЋ
ВЕЛЕБИТ
КРСТО БАЛИЋ
ХАМИД БЕШИРЕВИЋ
АНТЕ БИЛОБРК
МИЛОШ БОБИЧИЋ
БОЖО БОЖОВИЋ
ДРАГОЉУБ БОЖОВИЋ
ЖУЊА
НИКОЛА БУБАЛО
САВО БУРИЋ
ДИМИТРИЈЕ ВОЈВОДИЋ
ЗЕКО
ЂОКО ВОЈВОДИЋ
ЂУРО ВУЈОВИЋ ШПАНАЦ
ШПИРО ВУЈОВИЋ
БОГДАН ВУЈОШЕВИЋ
ДУШАН ВУЈОШЕВИЋ
ЈОВАН ВУКАНОВИЋ
РАДОВАН ВУКАНОВИЋ
ЂОКО ВУКИЋЕВИЋ
ЈОВАН ВУЧКОВИЋ
МИЛОШ ВУЧКОВИЋ
РАДОВАН ГАРДАШЕВИЋ
ВОЈИСЛАВ ГРУЈИЋ
БОШКО ДЕДЕЈИЋ
ЂУРА ДИМИТРИЈЕВИЋ
СПАСОЈЕ ДРАГОВИЋ
МОМЧИЛО ДУГАЛИЋ
ВУКСАН ЂУКИЋ
ЉУБОМИР ЖИВКОВИЋ-
ИЛИЋ ЉУПЧЕ ШПАНАЦ
ЖИВКО ЖИВКОВИЋ
КОМНЕН ЖУГИЋ

ВУЈАДИН ЗОГОВИЋ ВУЈО
МИЛАН ИЛИЋ-ЧИЧА
ШУМАДИЈСКИ
ПАВЛЕ ЈАКШИЋ
МИРКО ЈОВАНОВИЋ
ЗДРАВКО ЈОВАНОВИЋ
ОЛГА ЈОВИЧИЋ РИТА
ЈОВО КАПИЧИЋ
ФИЛИП КЉАЈИЋ ФИЋА
МИЛОШ КОМАТИНА
ДУШАН КОРАЋ

РИСТО ЛЕКИЋ
ДАНИЛО ЛЕКИЋ ШПАНАЦ
ШЕРИФ ЛОЈО
ЂУРО ЛОНЧАРЕВИЋ
НИКОЛА ЉУБИЧИЋ
РАДОЈЕ ЉУБИЧИЋ
ЖИВАН МАРИЧИЋ
БРАНА МАРКОВИЋ
ВОЈИСЛАВ МАСЛОВАРИЋ
САВО МАШКОВИЋ
РАДЕ МИЛИЋЕВИЋ

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ
ДАНИЦА МИЛОСАВЉЕВИЋ
ДУШАН МИЛУТИНОВИЋ
МИЛАН МУЊАС
РАДИСАВ НЕДЕЉКОВИЋ
РАЈА
СИНИША НИКОЛАЈЕВИЋ
МИРКО НОВОВИЋ
СУЛЕЈМАН ОМЕРОВИЋ
ЦАР
ДРАГОСЛАВ ПАВЛОВИЋ
ШИЉА
ВАСИЛИЈЕ ПЕЈОВИЋ
РАДОВАН ПЕТРОВИЋ
БЛАЖО ПОПИВОДА
КОЧА ПОПОВИЋ
БОЈО ПРЕЛЕВИЋ
ПЕТАР ПРЉА
ПЕТАР РАДЕВИЋ
ВОЈИСЛАВ РАДИЋ
ЈОВО РАДУЛОВИЋ
МИЛАН РАСПОПОВИЋ
МИЛИЈА РАШОВИЋ
АНТЕ РАШТЕГОРАЦ
ПАШКО РОМАЦ
МАРКО СТАНИШИЋ
МОМЧИЛО СТАНОЈЛОВИЋ
МИЈАЛКО ТОДОРОВИЋ
ПЛАВИ
ПЕТАР ЂЕТКОВИЋ ПЕРО
ЈАНКО ЋИРОВИЋ
МИОДРАГ УРОШЕВИЋ
АРТЕМ
МИЛАН ШАРАЦ
ВЛАДО ШЋЕКИЋ

РЕГИСТРИ

А

Абрамовић Војо: I — 332, 391, 567, 568, 574, 606, 616, 649; II — 148, 218, 320, 623, 651, 670, 671, 683, 692, 693, 695, 696
 Адамовић Стева (рођен 1920, Волари, Приједор, подофицир бјв, Србин, члан КПЈ од 1942): I — 268, 269; II — 468, 595, 614, 615, 618, 619, 621, 622
 Аллауповић Драгутин: I — 270
 Аматори Аматорино: II — 722, 723
 Андрејевић Војислав Војче: II — 572
 Андриј Зака: II — 773
 Андриј Мирољуб: I — 440
 Анђелко Брана: I — 237
 Анеа Цветко: II — 656
 Антонијевић Слободан: I — 58; II — 189, 190, 191
 Антончић Милан Велебит: I — 105, 106, 338, 354, 365, 452, 630; II — 110, 339, 340, 554, 772
 Антуновић Миша: I — 257
 Артем (види Мирковић Славољуб)
 Артем (види Урошевић Миодраг)
 Асентић Тома (рођен 1921, Нишковци, Дервента, земљорадник; члан Скоја; погинуо маја 1944. на Лисини, Миркоњић-Град): II — 433
 Афрић Вјекослав: II — 552
 Аца (види Тодоровић Александар)

Б

Бабић Милан (рођен у Фочи, омладинац, ћак; погинуо на Бајиновцу 10. јуна 1943): II — 716, 720
 Бабовић Спасенија Џана: I — 325; II — 486
 Баги Мартин: I — 628, 629
 Бајић Крсто: I — 117, 235, 479, 526, 563; II — 78, 149, 209, 210, 217, 218, 327, 328, 402, 450, 451, 661, 663, 664, 665, 666, 667, 668
 Бајић Мојсије: II — 662
 Бајић Урош: I — 191; II — 509, 716
 Бајић Христина: II — 278, 662
 Бакић Митар: I — 40, 254, 274; II — 186, 770, 772

Бакотић Анте (погинуо на Ситници, 20. новембра 1942): II — 22
 Бало (види Божовић Миломир)
 Бановић Никола: I — 39, 40
 Барац Дара (рођена 1924, Баон, члан Скоја 1941, члан КПЈ 1943. године): II — 402
 Барјактаревић Миодраг Драги: I — 314, 315, 316
 Баровић Бопко: I — 222
 Баровић Јово: II — 395
 Барух Нисим: II — 83, 85, 86, 87, 689
 Барух Хела: I — 324
 Бата (види Благојевић Миодраг)
 Бата (види Бугарски Радомир)
 Бата (види Јагодић Миливоје)
 Бата (види Ђокић Слободан)
 Батар Милан: I — 273, 275
 Батинић Вујо: II — 339
 Батричевић Павле: I — 33, 34, 36, 38, 39, 40, 42, 228
 Батровић Михајло: II — 653
 Бањановић Богдан: II — 741
 Бебић Драгица: II — 557
 Бевц (види Кардель Едвард)
 Беламарић...: II — 540
 Белка (види Јовичић Милева)
 Белојац Мирко Кола: I — 714
 Белојевић Александар Ђабо: I — 29, 30, 31; II — 393
 Белојевић Милан Мачак: I — 180, 181, 182, 216, 271, 544, 550; II — 391
 Бензон Иван (погинуо 1944. код Јаџа): II — 528
 Беширевић Хамид: I — 230; II — 213, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 694, 775, 776
 Бешић Јана: I — 94, 95, 514; II — 393
 Бешић Олга: I — 632; II — 17
 Биготовић Милан: I — 649, 650; II — 311
 Бијелић Лука (рођен 1923, Подгорица, члан Скоја, у КПЈ од 1942; погинуо 1943): I — 335; II — 310, 313, 314, 332
 Бирошевић Петар Сремац (радник из Земуна; члан Скоја од 1942; погинуо јуна 1943. на Боровину): II — 720
 Бјелић Иво (рођен 1924, Подградина, Метковић, био члан Скоја; погинуо на Цапардија јула 1943): II — 450, 544

* У регистар имена личности унети су они подаци за дио бораца бригаде до којих се овом приликом могло доћи, а не помињу се у списку првог састава бригаде у Рудом.

Бројеви I и II означавају број књиге.

- Благојевић Вујовић Јелена: II — 523
 Благојевић Милан: I — 157, 158
 Благојевић Миодраг Бата: I — 466, 467; II — 15, 33, 34, 35
 Блаж Миш Јаков (рођен у Трогоиру, био је члан Скоја; погинуо марта 1943. код Чичева — планине Пресе): II — 198
 Блажевић Мартин: II — 747
 Блажевић Милош: II — 433, 434
 Блесић Ђурица: I — 526
 Бобан Рафаел: I — 465, 466, 528
 Бобишић Милош: I — 341
 Боћа (види Поповић Богдан)
 Богавац Благоје Поп: I — 456; II — 110, 227
 Богавац Драгослав (рођен 1912, Велиће, Иванград, студент агрономије; члан КПЈ од 1936; погинуо јуна 1942. код Мильевине као политички комесар): I — 26, 27
 Богасовац Милован: II — 729
 Богуновић Душко: I — 153, 155
 Богуновић Петар Пере (референт санитета 2. батаљона, рођен 1918, с. Бајине, Плоче (Макарска), земљорадник, Хрват, члан Скоја од 1935, члан КПЈ од 1942); II — 397, 398
 Богодрога Василије: I — 258
 Божанић Драгољуб Кепа: I — 200, 206, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 365
 Божић Каменко: I — 59
 Божковић Анка (рођена 1923, Сплит, ћак, Хрватица, члан КПЈ од августа 1944): II — 704
 Божковић Бане: I — 216, 218; II — 463
 Божковић Божо: I — 248, 491, 492; II — 147, 206, 212, 213, 214, 217, 218, 236, 301, 395, 408, 421, 423, 488
 Божковић Др Борислав: I — 77, 177, 179, 182, 185, 188, 292, 312, 313, 673
 Божковић Вујадин: I — 76
 Божковић Долорес: I — 448, 450, 451
 Божковић Драгољуб Жуна: I — 289, 544, 601
 Божковић Јован (рођен 1914, Пипери, Титоград, асполвент економског факултета, Приштограц; члан КПЈ од маја 1941): II — 177
 Божковић Лука: II — 608, 720, 721
 Божковић Миломир Бало: I — 210, 211, 271, 550
 Божковић Мијутин: I — 336, 516, 525
 Божковић Радомир: I — 76
 Божковић др Саша (управник болнице 1. пролетерске, рођена 1912, Београд, Српкиња, лекар): I — 448
 Божковић Славко: I — 181; II — 215
 Божковић Спасо: II — 218, 396
 Бојиновић Никола (рођен 1920, Теслић, дрводељски радник, Србин; члан КПЈ од јануара 1942): I — 679, 681
 Бојић Баја: II — 689
 Бојић Милосав: I — 145, 147, 474; II — 95, 242, 501, 502, 539, 619, 689
 Бојовић Ацо: II — 197
 Бојовић Воја Шустер (рођен 1908, Рођенићи, Краљево, обућарски радник; члан КПЈ од октобра 1940): II — 224
 Бојовић Драган: I — 627
 Бојовић Раде: I — 573
 Бојовић Стrado: I — 66, 117, 235, 479, 649; II — 197, 321
 Бокан... (дечак): I — 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625
- Боддиновић Мита Митке: I — 112, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 679; II — 42, 43
 Боље Рашков (види Петровић Божина)
 Боначчи Јуре (рођен у Сплиту; у 1. пролетерску дошао код Кључа 1942): II — 212
 Бора „Пикар” (види Божковић др Борислав)
 Борјан...: II — 271
 Борјановић Жива: I — 144
 Борјановић Милан: II — 337
 Боровић...: I — 222
 Борота Јоко: I — 244, 600; II — 146, 218, 401
 Боћа (види Поповић Богдан)
 Бошковић Душан (рођен 1918, Беране, студент, члан КПЈ од 1936; погинуо априла 1943. године на Крочину брду при прелазу Дрине, као водни делагат. Народни херој): II — 235, 236
- Бошковић Мате (командир чете; погинуо 1943. као командант батаљона у далматинским јединицама): II — 526
- Бошковић Негослав Него: I — 58, 218, 508
 Брајдич Алјоз: I — 140
 Брајовић Станоје: II — 395
 Братанчић Буде: II — 630
 Брезак Миша Лала: I — 208; II — 107, 111
 Брица (види Јовић Миле)
 Брица (види Марковић Милодраг)
 Брика (види Нинковић Милован)
 Брик љ Миладин Рођа: II — 508, 645
 Брик љ Милорад Ичин: I — 531
 Брик љ Ћане: I — 345; II — 271
 Бриковић Петар: I — 76
 Бриковић Хамдија: II — 763, 764, 765
 Броз Јосип Тито: I — 17, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 57, 62, 64, 68, 70, 71, 72, 98, 103, 105, 136, 142, 155, 157, 166, 167, 179, 193, 207, 210, 211, 219, 220, 226, 227, 249, 256, 257, 258, 260, 262, 263, 264, 265, 274, 276, 288, 303, 323, 332, 346, 375, 378, 380, 383, 385, 386, 388, 438, 543, 567, 589, 590, 612, 613, 614, 622, 623, 633, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 672, 674, 700, 701, 703, 709, 713, 715, 720, 721, 722, 723; II — 7, 8, 46, 47, 71, 78, 122, 147, 150, 154, 161, 174, 184, 186, 294, 344, 345, 367, 398, 399, 475, 479, 515, 516, 517, 549, 550, 552, 557, 558, 593, 595, 604, 609, 618, 708, 710, 713, 715, 716, 723, 752, 753, 759, 762, 775
 Бубало Никола: I — 421, 424, 425; II — 158, 159, 160, 161
 Бубња Алекса: II — 653
 Бугарски Радомир Бата: I — 314
 Бугарчић Никола: II — 292
 Буква Михајло: II — 728
 Булатовић...: I — 229
 Бульа (види Давидовић Момчило)
 Бульа (види Танасијевић Миливоје)
 Бульан Вице: II — 526
 Бурић Саво: I — 69, 235, 237, 244, 331, 332, 390, 410, 411, 413, 570, 574, 601, 604, 649; II — 143, 206, 212, 217, 218, 232, 236, 283, 320, 321, 458, 495
 Бурсаћ (болничарка): II — 89, 90
 Бурцевић Рифат Трпо: II — 144

B

- Вавић Никола: I — 454; II — 392
 Вајнер Славиша Чича Романијски: I — 62, 76, 102, 138, 139, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 159, 160, 161, 164, 181, 300, 308, 543, 560, 571; II — 727
 Вањка (види Вондрачек Иван)

Варга Стеван: I — 219, 419
 Варговић Дела: I — 257
 Варговић Тоне (рођен 1922, Дарувар, радник; погинуо 5. јуна 1943): II — 720
 Василић Маре: II — 181, 182, 410
 Васиљевић Јован: I — 154
 Васиљевић Првослав: II — 57, 116
 Васић Ђушанка (рођена 1927, Слатина, Бања Лука, ученица): I — 714
 Васић Марко: II — 44, 181, 467
 Вежа Милан (рођен у Далмацији; нестао при преласку Дрине априла 1943): II — 209, 216, 227, 544
 Вела Антон (рођен у Далмацији, погинуо на Цапардама код Зворника јула 1943): II — 544
 Велебит (види Антончић Милан)
 Велетовац Махмуд: II — 612
 „Велики“ (види Жигит Прока)
 Вельић Зако: I — 179, 480, 481; II — 73, 74, 140
 Вельковић Казимир Каза: II — 308, 309
 Велько (види Илић Павле)
 Веселиновић Љубиша: I — 618, 627; II — 509, 552, 578, 579, 605
 Вехид...: II — 397
 Вешовић Миодраг: II — 628, 638
 Вешовић Радоња: I — 115, 231, 232; II — 495, 496
 Вид... (митраљезац): II — 614
 Видаковић Велько: I — 608
 Видић Добривоје: I — 135
 Видовић Сека: II — 101, 102
 Видојевић Радомир: I — 151
 Видошевић Никола: II — 529
 Викало Лазар: I — 297; II — 499
 Викало Хасим (рођен 1922, Грачаница, члан Скоја 1941; погинуо априла 1942. код Колашине): II — 443
 Висоцки Александар Аца (рођен 1923, Фоча, ћак; погинуо 4/5. јуна 1943. на Боровну): II — 455, 716, 718, 720
 Висоцки Боро (рођен 1926, Фоча, ћак; погинуо 25. јуна 1943. на Плочама код Власенице): II — 716, 721
 Вићентијевић Живанка Сека: I — 675
 Вицић Јосип: I — 111
 Вишњевац Тихомир: II — 398
 Власоњић Предраг: I — 109
 Влаховић Вукадин Вуко: I — 69; II — 395
 Влаховић Драгутин: I — 69
 Влаховић Дуња: I — 69; II — 367
 Влаховић Душан: I — 69
 Влаховић Ђуро: I — 69
 Влаховић Јулија: I — 38
 Елаховић Милица: I — 69, 228
 Војводић Велишић: I — 649
 Војводић Димитрије Зеко: I — 66, 117, 312, 492
 Војводић Гајо: I — 34, 327, 331, 390, 416, 481, 483, 570; II — 140, 233, 678
 Војиновић Никола: II — 522
 Воја...: II — 508
 Волођа (види Кнежевић Владимира)
 Вондрачек Иван Вањка: I — 264, 266, 528, 534; II — 499
 Вранеш Глигорије: II — 395
 Врзић Ђушан: II — 280, 281, 282, 486, 487
 Врзић Фране (рсћен 1920, Конјеврате, Шибеник, Хрват, обалски радник, члан КПЈ од 1943): II — 554, 647
 Вујаклија (види Вујовић Милутин)
 Вујасин Ђушан: II — 625
 Вујновић Звездан: I — 467
 Вујновић Савка: I — 467

Вујо (види Зоговић Вујадин)
 Вујовић Бранко (рођен 1922, Комарно, ћак гимназије, члан Скоја од 1940, члан КПЈ од 1941.; погинуо 1. септембра 1944. године у Бајиној Башти као заменик комесара чете 1. батаљона): II — 709, 710, 711
 Вујовић Видо (рођен 1916, Комарно, земљорадник, члан КПЈ од 1943): II — 627, 709, 711
 Вујовић Владо (рођен 1921, ћак гимназије, члан Скоја од 1941., члан КПЈ од фебруара 1944, погинуо 8. децембра 1944. године код Оролика на сремском фронту као командир батерије): II — 711
 Вујовић Војо: II — 669, 709, 710, 711
 Вујовић Јован Мушмула: II — 194, 211, 282
 Вујовић Јован: II — 709, 711
 Вујовић Лука: II — 709, 711
 Вујовић Јубо: II — 754
 Вујовић Миливоје Џура: I — 271, 272
 Вујовић Милица: I — 182, 188
 Вујовић Милутин: II — 62, 258, 271
 Вујовић Мило (рођен 1921., Комарно, ћак гимназије, члан КПЈ од 1944; погинуо 9. децембра 1944. године код Оролика у Срему, као комесар чете): II — 711
 Вујовић Мина: I — 220
 Вујовић Никола (рођен 1922., Доња Села, Јуботин, ћак учитељске школе, члан Скоја од 1941, члан КПЈ од фебруара 1944; погинуо јуна 1944. између Вуковска и Шкита): II — 710, 711
 Вујовић Филип (рођен 1922, Комарно, ћак гимназије, члан Скоја од 1941, члан КПЈ од фебруара 1944; погинуо августа 1944. на Палисаду, Златибор): II — 709, 711
 Вујошевић Богдан: II — 141
 Вујошевић Душан: I — 67, 114, 117, 174, 224, 227, 232; II — 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496
 Вујошевић Воле: II — 393
 Вујошевић Јован Лола: I — 247, 248; II — 321, 568, 619
 Вујошевић Миладин Шего: I — 659
 Вујошевић Мина: II — 249, 351, 395
 Вукадин Нико: II — 208
 Вукјаловић Рака: I — 627, 628, 629
 Вукалица (види Симовић Симо)
 Вукановић Љубица: I — 633
 Вукановић Радован: I — 181, 312, 344, 490, 515
 Вукапиновић Јулија: I — 119, 120, 178, 180, 184; II — 393
 Вукапиновић Милка: II — 393
 Вукапиновић Стоја: I — 190
 Вукчић Драгић: II — 606, 721
 Вукчићевић Васо: II — 291
 Вукчићевић Ђоко: II — 140, 142, 214, 215, 218
 Вукчићевић Секула: I — 67, 173, 570; II — 353
 Вукмановић Светозар Темпо: I — 102
 Вуковић Боро: I — 467
 Вуковић Велько: I — 338
 Вуковић Душко: I — 467
 Вуковић Здравко: I — 467
 Вуковић Рајко: I — 467
 Вуковић Славка: II — 259, 260
 Вуковић Стојан: I — 467
 Вукојевић Никица (родом из околине Санског Моста; погинуо 15. априла 1945. у Славонији код Бакова као комесар 2. батаљона): II — 530, 531, 605, 720, 721, 747, 749
 Вуксановић Божко Ђуѓер: I — 202; II — 767
 Вукосављевић Момчило: I — 144, 145, 146, 147, 475
 Вуксановић Драго: II — 395
 Вуксановић Милинко: II — 70, 671

Вуксановић Милош Мићица: I — 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 404, 405, 406, 407, 408, 653, 654, 655
Вуксановић Радмило: II — 483, 484, 591
Вукчевић Стево (рођен 1918, Глухи До, Црмница, члан КПЈ од 1941; погинуо 19. августа 1944. године на Палисаду као комесар 2. четве 1. батаљона): II — 670, 674
Вулетић Марко: I — 33, 34, 38, 39, 40, 42
Вулић Савета: I — 467
Вучета Никола: II — 468
Вучић Драгица (рођена 1927, Теслић, ученица у привреди): I — 714
Вучинић Бранка: II — 394, 412
Вучинић Бранко: I — 178, 185; II — 392, 394
Вучинић Вуксан: II — 393
Вучко (види Вучковић Милош)
Вучковић Блажо: I — 414
Вучковић Јован: I — 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42
Вучковић Љубо: II — 290
Вучковић Милош Вучко: I — 199, 200, 201, 202, 205, 206, 207, 208, 438, 439, 453, 456, 549, 550, 551, 555, 612; II — 56, 57, 59, 116, 295, 346

Г

Гавран Панто: II — 211, 221, 225, 227
Гаговић Светозар: II — 716
Гајевић Микоши (митраљезац; погинуо 26. маја 1943. код Челебића): II — 720
Гајић Буро: II — 395, 397
Гајовић Буро (Говедарица, сељак из Обља код Калиновика): II — 357
Гале (види Петровић Драгољуб)
Гардањевић Божо: II — 604
Гардањевић Радован: II — 170, 171
Гатани Марио: II — 559, 560, 568
Гаћеша Станко: II — 497, 498
Гашпић Стојан: I — 524, 526
Гашовић Спасоје: II — 219
Глиг оријевић...: II — 397
Глигорић Милован: II — 393
Глигорић Предраг: I — 208
Гломазић Станица (рођена 1921, Новаковићи, Жабљак, члан Скоја од 1940, члан КПЈ од 1941): II — 235, 542
Горанић Павле: I — 163
Госе (види Ратинац Драгослав)
Гошовић Блажо: I — 338
Грачанић Петар: II — 281, 282
Гробовић Драго: II — 212
Гробовић Лазо: II — 147
Грубић Дане: I — 350
Грујић Воја: I — 279, 280, 501, 657, 658, 659
Грујић Грујо: II — 398
Грујић Светозар: II — 393
Грујић Жикић Жика: I — 645, II — 480
Груловић Гојко (рођен 1921, Београд, Србин, студент медицине; члан Скоја од 1937, а КПЈ од 1940): I — 642
Грчек Феликс: I — 140
Грчки (види Милованић Миодраг)
Гудурић..., курир: I — 306
Гуцинати Марио: II — 707, 708
Гуцулић Жарко Поп Гуцула: I — 208; II — 591

Д

Дабић Браца: I — 535, 536, 537, 538; II — 86, 87, 333, 335, 336, 337
Давидовић Момчило Буља: I — 111
Дангњић Јаздимир: I — 135, 283, 284, 285, 286, 290, 292, 299, 300, 302

Данити Павловић Зора (болничарка, рођена 1924, Сарајево, Јеврејка, ђак, члан Скоја од 1941, а КПЈ од 1942): II — 221, 222
Данон Миша: II — 99, 100
Данон Оскар: II — 551
Дапчевић Иво: I — 227, 649
Дапчевић Пеко: I — 31, 674; II — 186, 699
Дармашовић Војо: II — 604
Дашић Милосав: I — 115
Дева (види Спасојевић Милосав)
Дедејић Бошко Поп: I — 69, 225, 414, 649, 650
Дел'алма Онофрио: II — 563
Дема (види Миловановић Драгослав)
Деспепић Шпиро: I — 526
Деспор Дарко (рођен 1922, с. Заостро, Макарска, Хрват, земљорадник; члан КПЈ од 1943; погинуо на Балиновцу 10. јуна 1943): II — 398

Дивљан Ранко: I — 254
Димитријевић Драган Кики: I — 629
Димитријевић Ђура: I — 628; II — 645
Димитријевић Микан: I — 628; II — 645
Димитријевић Биро: (види Димитријевски Киро)

Димитријевски Киро: I — 304, 306, 307, 308, 309

Димче (види Динчић Станимир)
Динчић Станимир Димче: I — 86, 112, 471, 474; II — 518, 519, 520, 521, 522
Довијанић Раденко: I — 307, 309
Додић Лутво: II — 772
Дозет Душан Дудо: I — 354, 430
Дојчиновић Саво: II — 729
Доктор (види Левковић др Павле)
Долинчек Емил: I — 138, 141
Доловомић Митар: I — 649
Дорић Јусуп: I — 174; II — 352, 353, 359, 494
Досковић Радован: II — 291
Драган (види Митровић Драгољуб)
Драги (види Барјактаревић Миодраг)
„Драги друг“ (види Симић Драган)
Драгишић Миро: I — 26, 27, 240, 348, 452, 457; II — 344, 347, 361

Драгојевић Јасика: I — 66, 114, 232, 233, 649; II — 148, 226, 635

Драгојевић Спасоје: II — 48, 215, 229, 230, 231
Драшко Марко (рођен 1923, Кондорац, Дувно, Србин, земљорадник; члан КПЈ од 1942; погинуо као командант београдског батаљона јануара 1945, на сремском фронту): II — 239, 240, 241, 614, 615, 617, 618, 619, 620, 621, 622

Драшковић Радован (рођен 1924, Улог, Калиновик, Србин, ђак СТШ; члан КПЈ од 1943): II — 660

Дреновић Зорка: II — 24
Дреновић, четнички командат: I — 637; II — 15, 24, 32, 602
Дрењанин Милорад: I — 261, 352, 353; II — 255, 256, 519, 520, 521, 557
Дридало (види Недељковић Влада)
Дробњаковић Властимир: II — 259, 261, 262
Дроца Душан (рођен 1926, Остружно, Горажде, Србин, земљорадник; члан Скоја од маја 1942, а КПЈ од 1944): I — 607, 609

Другарчић (види Мијатовић Милутин)
Друшковић Јоже: I — 138, 141
Дрча Божо: II — 601
Дугалић Момчило Мома: I — 28, 58, 99, 208, 217, 430, 453, 455, 457; II — 107, 108, 109, 110, 227, 361

Дудић Драгојло: I — 298

Дуздо (види Дозет Душан)

Дуковић Радош Моша (рођен 1924, Новаковић, Жабљак, члан Скоја од 1942.; погинуо марта 1943. године на Чичеву — пленника Преље): II — 187, 198

Дуле (види Кораћ Душан)

Дулић др Војислав: I — 184, 293, 673

Дуња (види Петричковић Душан)

Дурић Екрем (рођен 1925., Грачаница, члан Скоја од 1940., члан КПЈ од 1942.): II — 215, 443, 444, 697

Ћ

Ћани (види Поповић др Иво)

Ћерић Данило: I — 199, 217, 546, 547, 548; II — 226

Ћилас Ђено: I — 38

Ћокановић Милован: I — 167

Ћокић Милена Џурчак: II — 109, 110, 112

Ћоковић Ђука: I — 472, 473; II — 103, 104, 105

Ћоковић Лука: II — 180

Ћоковић Никола Џони: I — 199

Ћоковић Новак: II — 628, 637

Ћоковић Станимир Ибар: I — 551, 668; II — 361

Ћорђевић Душан Корошћен: I — 86

Ћорђевић Мика: II — 57

Ћорђевић Милан Јанаћко: I — 617, 627, 644, 645, 646; II — 308, 309, 644, 645

Ћорђевић Милан Мане: II — 591

Ћорђевић Милеса: II — 550, 551

Ћукановић Војо: II — 692

Ћукановић др Војо: II — 745

Ћукановић Драго: II — 215

Ћукановић Никола Шварћа (рођен 1926., Луково, Никшић; члан Скоја од 1941.; погинуо код Стипића кочара, Ливно, јула 1942. године): I — 334, 415

Ћукић Владо (погинуо на Ситници 20. новембра 1942.): I — 526; II — 22

Ћукић Вуксан: I — 234, 526

Ћукић Гојко: II — 188, 711

Ћукић Милија: I — 174, 175, 479

Ћукић Неђо (рођен 1920, Босанско Грахово; погинуо на сремском фронту 1945., на дужности политичког комесара 1. четве 2. батаљона): I — 526

Ћурашевић Нико: II — 329, 403, 678

Ћурић Душан Зинаја: I — 180, 181, 184, 187, 188, 293, 673

Ћурић Јовче: II — 530, 531, 606

Ћурић Живота: I — 158

Ћуричић Момо: II — 401

Ћуричкић Бошко: I — 39, 40

Ћуришић Павле (четнички командант): I — 328; II — 720

Ћуровић Драго: II — 697

Е

Елез Владо Црни (рођен 1924, Миљевина, Фоча; радник; погинуо на Боровну 4/5. јуна 1943.): II — 720, 721

Ж

Жарковић Божо: I — 222, 555; II — 118

Жарнић Мато (рођен код Макарске, члан КПЈ, погинуо као водник на Турбету код Травника септембра 1943.): II — 542, 544

Жауцер инж. Павле: I — 140

Жданов: II — 699

Живановић Живомир Жика: I — 44, 45, 46, 52; II — 436

Живковић Душан Џуца: I — 463; II — 72, 83, 84, 86, 87, 180, 622

Живковић Живко: I — 118, 236, 329, 330, 331, 481, 572, 577; II — 665

Живковић Јере (рођен око 1925., околина Врговца, Хрват, земљорадник; члан Скоја од 1942., а КПЈ од 1943.; погинуо у петој офанзиви јуна 1943., код Сухе на Сутјесци): II — 614, 622

Живковић Јован: I — 266, 471, 472

Живковић Љубица: I — 119, 120, 180; II — 406, 413, 415

Живковић Јубомир Јупче Шпанец: I — 81, 83, 110, 111, 312, 313, 676; II — 31, 37, 38, 39, 40, 276, 278, 689

Живковић Мате: II — 22

Живковић Милорад: I — 531, 532, 539, 540, 541

Жигић Прока „Велики“: I — 99, 222, 224, 346, 424; II — 271

Жика (види Грујић Живко)

Жижин Василије: II — 606, 607, 688

Жића (види Трнинић Живко)

Жмукић (омладинац, погинуо у току пете непријатељске офанзиве): I — 484, 485, 486

Жугић Констан (рођен 1923, Новаковић, Жабљак, Црногорац, ћак; члан КПЈ од 1941.; умро јуна 1946. као комесар 1. пролетерске дивизије): I — 335; II — 321, 542, 577, 693

Жугић Михајл (рођен 1923, Новаковић, Жабљак, члан Скоја од 1941.; погинуо јула 1942. код Шујице): I — 334

Жујовић Сретен Црни: I — 338; II — 515

Жућа (види Божовић Драгољуб)

Жућа (види Илић Радомир)

З

Завађа Ђоко: I — 420, 421; II — 272, 273

Заврзан (види Петровић Славолуб)

Загорац Џуза Брица: II — 630

Звијидић Хасан: I — 82; II — 40

Здадек Вајлав: I — 141

Здипи (види Чоловић Тодор)

Здравко (види Ромаћ Пашко)

Зеко (види Војводић Димитрије)

Зеко (види Марјановић Александар)

Зеко (види Симовић Милан)

Зековић Илија: II — 652

Зелен Босиљка: I — 467

Зелен Милена: I — 467

Зечевић Влада: I — 298, 709, 710

Зинаја (види Ђурић Душан)

Зоговић Вујадин Вујо: I — 66, 69; II — 230, 356

Зоња (види Сучугић Милосав)

И

Ибар (види Ђоковић Станимир)

Ивановић Џуши: II — 397

Ивановић Азис: II — 606

Ивановић Бајо: I — 282

Ивановић Војин: II — 375

Ивановић Миладин: I — 81, 82, 83, 84, 85, 86, 111, 112, 262, 263, 301, 302, 312, 313, 528, 537, 678; II — 8, 498, 560

- Ивановић Милена (рођена 1925, Лалевићи, Даниловград, члан Скоја од 1941, члан КПЈ од 1942, погинула на Цапардама код Зворника јула 1943): I — 334
 Ивановић Светислав: I — 222
 Ивановић Симеун: II — 729
 Иветић Душан (рођен 1925, Прњавор, погинуо јуна 1943, на Јакорини): I — 524, 526
 Иветић Милица: I — 524
 Ивковић Милован: I — 497
 Игњатовић Раде: II — 83, 84, 86, 87
 Идризбеговић Хасан Идриз (рођен 1922, код Купреса, ћак техничке школе у Сарајеву, члан Скоја од 1940, члан КПЈ од 1942, погинула фебруара 1946. године): I — 237; II — 443, 693
 Икница . . .: II — 262
 Иковић Војислав: II — 395
 Иковић Ђоко: II — 402
 Илић Јуба Шпанџац: II — 8, 15
 Илић Милан Чича Шумадијски: I — 62, 63, 142, 146, 150, 152, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 181; II — 727
 Илић Павле Вељко: I — 82, 85
 Илић Радомир Жућа: I — 157
 Илић Радослав Џига: I — 324
 Илић Станимир Џане: I — 147, 157
 Исааковић Антоније Љуле: I — 399, 400
 Исус (види Маричић Милорад)
 Ицин (види Бркић Милорад)
- Јагодић Марија Маца: I — 222, 255, 256, 259; II — 717
 Јагодић Милена: I — 256, 629
 Јагодић Миливоје Бата: I — 256, 258, 497, 618
 Јајчанић Драган: I — 222
 Јаковљевић Светозар: II — 773, 775
 Јаковљевић Вукашин: I — 315
 Јакшић Милан Шпанџац: I — 213
 Јакшић Павле: I — 59, 87, 100, 165, 346, 347, 420, 614, 671, 713; II — 290, 339, 344, 347, 348
 Јанајко (види Торђевић Милан)
 Јанковић Аца: II — 772
 Јанковић Димитрије Џици: I — 255, 259, 627; II — 152, 717, 721
 Јанковић Душко: I — 151
 Јанковић Микција: I — 356, 384
 Јанковић Ракица: II — 630, 636, 638
 Јанковић Рајко: II — 732
 Јањић Бата: I — 627; II — 123, 134
 Јањић Бранислав: I — 471, 472, 679; II — 72, 522, 523, 524, 547, 548
 Јањић Марко: II — 350, 351
 Јањић Шпиро: I — 524, 526
 Јаснић Даничи Кока (рођена 1912, професор-члан КПЈ од пре рата; стрељана од четника крајем новембра 1941): I — 433
 Јаушиковић Душан: I — 222
 Јегдић Алекса: I — 465
 Јелић Ђоко: II — 398
 Јелић Драгиша: II — 245
 Јелић Радивоје: I — 146, 147, 674
 Јелавић Фране (рођен 1922, године, Коњеврате, Шибеник, Хрват, земљојадник, члан КПЈ од маја 1943): II — 617
 Јере Бого: I — 141
 Јовановић Арса: I — 31
 Јовановић Батрић: I — 235, 721; II — 733
 Јовановић Бора: II — 414
 Јовановић Василије: I — 181
- Јовановић Васо: II — 60, 751
 Јовановић Жикица Шпанџац: I — 298
 Јовановић Зага: II — 640
 Јовановић Здравко: I — 530, 679
 Јовановић Јубиша: II — 552
 Јовановић Јубо: I — 515, 516; II — 393
 Јовановић Милорад Ћумурдија: I — 531, 684, 685, 686, 687, 688; II — 546
 Јовановић Миљуша: I — 186
 Јовановић Мирко: II — 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 566, 567, 645, 695
 Јовановић Радмила Кека: II — 623
 Јовановић Славољуб: I — 151
 Јовановић Христијовоје: II — 337
 Јоветић Зарија: I — 33
 Јовић Милан (рођен 1923, Војна, Бихаћ, Србин, текстилни радник, члан КПЈ од 1942): II — 594, 619, 621, 622, 623, 624
 Јовић Мила Брича: I — 645
 Јовићевић Вид: II — 652
 Јовићевић Јанко: II — 603
 Јовићић Бата: I — 437, 561
 Јовићић Драгољуб Милочајац: I — 58
 Јовићић Душан (рођен око 1895, кројачки мајстор; умро 1960): I — 561
 Јовићић Јубица: I — 561
 Јовићић Милева Белка: I — 110, 111
 Јовићић Олга Рита: I — 67, 207, 242, 428, 431, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 458, 560, 667; II — 764, 765, 766
 Јововић Јово: I — 69
 Јововић Слобо (рођен у Острогу, Даниловград, члан КПЈ од 1943): II — 625
 Јовча . . .: II — 505
 Јоксимовић Аца: II — 518
 Јоксимовић Владета Кум: I — 44, 45, 46, 52
 Јоксимовић Момир: II — 719
 Јончић Никола Коча: I — 354, 382, 386; II — 292, 295, 339
 Јоксовић Момо: II — 150, 151, 152
 Југовић Ђоко: I — 161
 Јумба (види Шовљански Гаја)
 Јунус (непроверен подаци — рођен око 1920, у Фочи, Муслиман: члан КПЈ од 1943; погинуо октобра 1944. при ослобођењу Београда на дужности заменика командира чете у београдском батаљону): II — 619
 Јурај Анте: II — 630
 Јурковић Добрила: II — 529
- К
- Кадијевић Војо (рођен 1922, Сливно, Макарска, био члан Скоја, члан КПЈ концем 1942, погинуо у летојафанизму): II — 209, 213, 216, 234, 235, 236, 666
 Калаузовић Урош Лала: I — 356, 360
 Калембер Ђока: I — 555; II — 159, 227, 271, 272
 Кантет Ладо: I — 141
 „Капетан“ (види Павичић Миле)
 Капићић Јово: I — 33, 89, 225, 330, 414, 483, 570, 577; II — 290
 Карадић Софија (рођена у с. Оканце, Жабљак, члан Скоја): II — 187
 Караклајић Угљеша Симо: I — 45, 46
 Карамба (види Смаилбеговић Мусуд)
 Карапанца Божко: I — 307
 Кардељ Едвард Бевић: I — 31, 32, 136, 137
 Кардол Марко: II — 651
 Карић Бата: II — 15

- Карић Душан: I — 211, 217, 218, 549; II — 258, 260, 261, 262, 263, 462
 Карић Филип: I — 144
 Касалица Чеда: I — 673
 Катић Миливоје: I — 681, 683; II — 284, 487, 488, 623
 Катић Зоран: II — 292, 295
 Катић Чачић Катица: I — 548, 632; II — 435
 Катинић Марко: I — 288; II — 422, 423, 424
 Катуличић Владо: I — 31
 Кеса (види Пејковић Јован)
 Кека (види Јовановић Радмила)
 Кекерин Милутин: I — 399, 400
 Кековић Драго: II — 20
 Келер Андерс: II — 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624
 Кепа (види Божанић Драгољуб)
 Кецман Милка: I — 609
 Кецман Смиљанка: I — 609
 Кики (види Димитријевић Драган)
 Кића (види Першић Христифор)
 Клисивић Крсто: II — 721
 Кљајић Филип Фића: I — 48, 49, 55, 57, 60, 61, 63, 64, 67, 68, 71, 72, 73, 91, 104, 105, 107, 142, 161, 163, 164, 165, 180, 181, 262, 263, 264, 312, 337, 383, 486, 494, 524, 527, 583, 664, 720, 721; II — 60, 92, 286, 287, 289, 344, 347, 361, 463, 467, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 630
 Кнежевић Владимир Волођа: I — 84; II — 143
 Кнежевић Сава (Горње Вуковско, земљорадник; погинуо на Златном Бору, маја 1943): II — 259, 260
 Ковања Никола: II — 395
 Ковач Сава: II — 342
 Ковачевић Владо: I — 248; II — 218, 423
 Ковачевић Ивица: II — 83, 84, 86
 Ковачевић Јово „Четник“: I — 417
 Ковачевић ... (командант 1. бат. 2. прол. бриг.): I — 343
 Ковачевић Мара: I — 467
 Ковачевић Сава: II — 509
 Ковачевић Стево: II — 282
 Ковачевић Узелац Мила (болничарка, рођена 1920, Титово Ужице, Српкиња, студент филозофије, члан Скоја од јуна 1941. а КПЈ од 1943): I — 703, 704
 Ковијанић Недељко: II — 392
 Коен Валтер: I — 147
 Којадиновић Божидар: I — 252, 253
 Којић Јово: II — 606
 Којић Тома: II — 82, 84, 85, 86, 87, 88, 489, 689
 Кока (види Јаснић Даница)
 Кокан ...: II — 260
 Колацинац Бећир: II — 358
 Колиновић Даница: I — 450
 Коља (види Белобрк Мирко)
 Командановић Ранка: I — 257
 Кон Имре (види Костић Мирко)
 Коностреван Боро: II — 351
 Коњовода Драго (рођен у Коњевратима, Шибеник): II — 402
 Кораћ Божа (инжењер-шумар; погинуо код Тузле јула 1943): I — 199
 Кораћ Душан Дуле: I — 544, 627; II — 516, 559, 578, 716, 717
 Кораћ Рајко: I — 172, 236, 414, 572
 Кореја (види Лазаревић Богосав)
 Корчагин (види Милекић Никола)
 Корчагин (види Пиберник Албин)
 Корашец (види Борђевић Душан)
 Косановић Никола: II — 337
- Косић Мићо (рођен 1922., Прињавор, члан Скоја од 1941, члан КПЈ од 1943.; погинуо на сремском фронту 1944. године): II — 310
 Косовац (види Мирковић Мирольуб)
 Косорић, технички командир: I — 281
 Костић Мирко Имре Кон (рођен око 1909, Панчево, Јеврејин, чиновник у Београду; члан КПЈ од 1942; погинуо маја 1944. на Млинцишту, као комесар чете у београдском батаљону): II — 614
 Кочић Петар: II — 36, 600
 Кочовић Мома: I — 258; II — 719
 Коштанија Ката: II — 619
 Коштанија Марко: II — 619
 Коштанија Мило: II — 619
 Крајина Руди: I — 224, 225, 610
 Крезић Божидар Божак: I — 535, 537; II — 44
 Крезовић Гојко: I — 217, 280
 Крехо Хамдија: II — 774
 Крилић ...: II — 707, 776
 Крилић Манда (болничарка, рођена 1921, Бањине, Макарска, Хрватска; члан Скоја од 1941, а КПЈ од 1943): II — 393, 607, 608
 Кроња Шиме: II — 772
 Крстајић Мила: II — 393
 Кртић Никола: I — 99
 Крунић Петар (митралезац, погинуо на Паслайду 1944): II — 721
 Крунић Славко (рођен 1924, Фоча, ћак; рањен код Ливице 5. августа 1942, настрадао у болници у IV непријатељској офанзиви): II — 719
 Круцин (види Пенезић Слободан)
 Крунић Вучић Зора (рођена 1924, Теслић, ученица занатске школе): I — 714; II — 573, 574
 Кузмановић Божко: I — 151
 Кујунџић Пере: II — 455
 Кука Буро: I — 151
 Кукавица Пере (рођен 1920, Црнци, Фоча, земљорадник; погинуо априла 1943; при прелазу Дрине): I — 217
 Кукавица Саво: II — 772
 Кулешовић Скендер: I — 626
 Курузовић Ратко (родом из околине Прњавора, био у чети од јуна 1944; погинуо као заменик комandanта батаљона код Тузле): II — 528
 Кушић Милинко: I — 281, 312

Л

- Лабус (браћа): II — 271
 Лагатор Шпиро: I — 33, 34, 38, 42, 650; II — 290
 Лагић Наил: II — 443
 Лагумића Хамид: II — 774
 Лазаревић Богосав Кореја: I — 149, 158, 159
 Лазаревић Радисав: II — 634
 Лазић Воја: I — 674
 Лакић Мона: II — 225, 226
 Лала (види Брезан Миша)
 Лала (види Калаузовић Урош)
 Лапиштанци Живко (рођен 1922., Јунузовићи, Бања Лука): II — 402
 Лацмановић Марко: II — 720
 Леви Исак: I — 151
 Левковић Павле Доктор: II — 569, 570, 571
 Лекић Данило Шпанџ: I — 494, 583, 713, 719, 720, 721; II — 41, 53, 55, 162, 209, 211, 212, 221, 234, 235, 247, 251, 280, 283, 320, 325, 326, 398, 427, 453, 667, 678
 Лекић Момир: I — 209, 213, 215, 216

Лекић Ристо: I — 412, 577
Леко (види Марјановић Александар)
Лековић Мишо: II — 762
Лековић Петар: I — 343
Лексендић Велимир: I — 262, 679
Лела (види Марковић Лепосава)
Лија (види Петровић Драгољуб Гале)
Лика . . .: II — 261, 262
Лисац (види Петровић Владимир)
Литман . . . (доктора): I — 182
Лола (види Рибар Иво)
Лола (види Вујошевић Јован)
Ломпар Андро: I — 410; II — 146
Лонго . . .: II — 567
Лончаревић Ђуро: I — 66, 69, 70, 244, 577
Лубарда . . .: I — 33
Лукас Мате: I — 528
Лукачевић (четнички војвода): II — 225
Лукић Владиша: I — 112
Лукић Војин Војкан (рођен 1919, село Суботица, Шабац, Србија, студент права; члан КПЈ од 1940): I — 528; II — 8, 242, 245, 336, 409, 426
Лукић Деса (погинула на Зеленгори јуна 1943): II — 397
Луковић Мирко: I — 458
Луле (види Исааковић Антоније)
Луне (види Миловановић Миодраг)
Лутовац Драгутин: I — 179, 480, 481; II — 187, 196, 198, 489, 665

Љ

Љотић Димитрије: I — 105
Љубичић Никола: I — 155, 277
Љумовић Влада: II — 393
Љумовић Вуксан: I — 489
Љумовић Вучета: I — 76, 181, 182
Љумовић Драгутин: I — 76
Љумовић Милица: I — 76
Љупче Шпанца (види Живковић Љубомир Љуба)

М

Магини . . .: II — 560
Мажар Јосип Шопа: I — 619, 620, 622, 625
Мазена Ратко: II — 606
Мајсторовић Маркак (рођен 1921, Босанско Грахово, земљорадник; члан КПЈ од 1942; погинуо октобра 1944. у борбама за ослобођење Београда): I — 524, 525
Мајсторовић Тадија: I — 628
Максимовић Душан: II — 729
Максимовић Мило: II — 225
Макко (види Секулић Радоје)
Мандић Крсто (рођен 1924, Виоково, Фоча, радник; погинуо 4. марта 1943. код Бистрице, Г. Вакуф): II — 151, 152, 719
Мандић Ристо: II — 152
Мане (види Ђорђевић Милан)
Манко Мехо: II — 769
Манфреда Иван: I — 141
Марас Ђузепе: II — 566, 567, 568, 588
Марасовић Недељко: II — 606
Маратовић Никола: II — 133
Маринковић Андреа Мали: II — 204, 720
Марин Љубез: II — 49, 50, 62, 63, 64, 66, 630, 635, 638
Маричић Ђарко: I — 356, 360, 384
Маричић Живан: I — 28, 363, 399, 452, 546, 547, 548, 555, 671; II — 31, 57, 66, 110, 117, 224, 227, 258, 260, 261, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 296, 340, 349, 765

Маричић Милорад Исус: I — 356, 360, 425
Маричић Радосав: I — 199
Маричић Славко: II — 264
Марјановић Александар Леко: I — 66, 479, 481
Марко (види Ранковић Александар)
Марковић Блажко: II — 119, 120
Марковић Бора Сельја: II — 472, 689
Марковић Драган: I — 265, 473, 474, 677; II — 200, 201, 464, 467, 487, 689
Марковић Дража: II — 471
Марковић Душан: II — 397
Марковић Лепосава Лепа Лела: I — 110, 472, 473, 474, 475, 681, 704; II — 468, 632
Марковић Јубица: II — 397
Марковић Милан: II — 691
Марковић Милош: I — 76; II — 397
Марковић Миодраг Брица: I — 464
Марковић Мирко Мића: II — 317, 318, 319, 344
Марковић Мома Сингер: I — 258
Марковић Нада: I — 143, 674; II — 623
Марковић Немања: I — 255, 618, 638
Марковић Предраг: I — 284
Марковић Стева Сингер: II — 719
Мартиновић Ратко: I — 298
Марчетић Никола: I — 311
Маслар Миле: II — 350, 351
Масловарић Ђово: I — 117, 118, 171, 235, 573; II — 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 663, 665
Матаругић Миља: II — 395
Матијашевић Раде: II — 748
Матић Милосав: II — 518, 520, 623
Матић Милутин: I — 206; II — 351, 638
Матовић Петар: II — 393
Мауз Мики: II — 107
Махид Фјодор: I — 616; II — 342
Маџа (види Јагодић Марија)
Мачак (види Белојевић Милан)
Мачак (види Недић Миодраг)
Мачак (види Недић Милан)
Мачек Иван: I — 136, 137
Маџар Ђуро: II — 608
Машковић Саво: I — 481, 482, 483, 572, 573, 574, 650; II — 187, 198, 217, 218, 320, 323, 326, 327, 332, 402, 534, 542, 577, 730, 731, 732, 733, 754
Медико (види Николиш др Гојко)
Мезина Анте: II — 630
Мечава Петар: I — 619, 620, 622, 625
Мехинагић Хајрудин: II — 443, 657
Мештеровић др Ђуро: I — 177, 178, 179, 673, 674, 675, 677; II — 90,
Мештеровић др Јулка: II — 431, 484
Мијдо (види Трифуновић Милорад)
Мијатовић Милутин Другарчић: I — 351
Мијатовић Цвијетин: I — 150, 151
Мика Циганлија (види Хараван Мика)
Миладиновић Вељко Поп: I — 535, 537; II — 344, 468, 489, 623
Милановић Андреја Андре: II — 480, 681
Милановић Тихомир: II — 770
Милекић Никола Корчагин: I — 110, 264, 317, 319, 320, 321, 462, 463, 465, 678, 699; II — 695
Миленковић Бранка: II — 260
Миленковић Драги: I — 478
Милетић Божа Косовача: I — 456
Милијашевић Илија: II — 395
Милинковић Неђо: I — 162
Милићевић Тодор: II — 271
Милић Недељко (рођен у Виокову, Фоча, радник): I — 254, 256; II — 152

- Милић Неђо: II — 17, 719
 Миличевић Раде: II — 260, 261, 272, 273, 274
 Милић Тоне: I — 140
 Милишић Душан: I — 185, 188
 Миловановић Гојко: II — 393
 Миловановић Драгослав Дема: II — 366, 367, 507
 Миловановић Живота: I — 147
 Миловановић Миодраг Грчки: I — 714
 Миловановић Миодраг Луне: I — 342
 Миловић Миодраг: II — 681
 Милојевић Милоје: I — 201, 214, 264, 266, 302, 343, 344, 530, 538; II — 53, 75, 116, 408, 425, 516
 Милочајац (види Јовичић Драгољуб)
 Милошевић др Симо: I — 614
 Милошевић Жика: I — 224
 Милопезин Љуба (рођен 1919, Црници, Фоча, земљорадник): I — 217
 Милошиновић Соко: II — 344
 Милутиновић Драго (рођен 1924, Стијени Петриње, Титоград, члан СКОЈ-а од 1941, члан КПЈ 1942): II — 737
 Милутиновић Душан (рођен 1912, Веље Брдо, Титоград, члан КПЈ; погинуо као заменик комесара 1. баталiona 1. пролетерске, октобра 1944. године. Народни херој): II — 542, 672, 673, 693, 695, 696
 Милутиновић Иван: I — 226, 287, 288; II — 185
 Милутиновић Машан: II — 603
 Милутиновић Станка: I — 174
 Мильанић Новак: II — 604
 Мильевић Паја: I — 144
 Миндеровић Чедомир Чеда: I — 111, 264, 313, 470, 527, 538, 701; II — 8, 499
 Мирковић Мирољуб Косовац: I — 458
 Мирковић Славољуб Артем: I — 430, 714; II — 163, 164, 165, 166, 261
 Мировић Никола: I — 222
 Мирчетић Радован (рођен у Манђелосу, Срем, Ћао): II — 529
 Мискин Васо Ћрни: I — 102
 Митке (види Волдиновић Мита)
 Митрић Милена: I — 267
 Митрић Милка: I — 267
 Митрић Младен: I — 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270
 Митрић Радомир: I — 267
 Митрић Светко: I — 267
 Митровић ... (доктор): II — 190*
 Митровић Драгољуб Драган (рођен око 1924, Причиновић, Ваљево, Србин, земљорадник; члан КПЈ од новембра 1942; погинуо јула 1944, Јабука — Пљевља као водник Минерског вода Техничке чете); I — 298; II — 281, 282, 487
 Митровић Милорад Раде: II — 243, 411
 Митровић Митра: I — 31; II — 363, 516, 598
 Митровић Младен: II — 410, 411
 Митровић Мојсије: I — 68
 Митровић Пере: II — 772
 Митровић Тића: II — 741
 Мића (види Ратинац Милорад)
 Мића Рођа (види Брикић Миладин)
 Мићица (види Вуксановић Милош)
 Михајловић Војо: II — 19, 20, 21, 22, 24
 Михајловић Драка: I — 55, 105, 113, 279, 300, 725, 726; II — 85, 677, 753
 Михајловић Градимир Града: II — 684, 685, 686
 Михајловић Добривоје: I — 299, 302
 Михајловић Живорад Шиља: I — 216, 218, 271; II — 768
 Михајловић Јубивоје: I — 295; II — 38
 Михајловић Миша: II — 15, 623
- Михајловић Предраг Пето: I — 218, 512, 513; II — 169, 259, 260, 261, 262, 263
 Михајловић Сергеје: I — 214
 Михајловић Стево: I — 421, 431; II — 286
 Михаљевић Бранко: I — 414
 Михић Звонко: II — 398
 Мишић Живорад: II — 524
 Мишовић др Драгиша: I — 315
 Младеновић Градимир: I — 627
 Младић Средоје: II — 66, 67, 68
 Младић Марко: II — 67
 Мојевић Марко: I — 307
 Монћић Момчилардзи Иларе: II — 561, 562, 565, 566, 567, 568
 Моравчић Драгољуб: I — 458, 707
 Мостовац Руди: I — 272
 Мота ... : II — 566, 567
 Мреновић Симо: I — 31
 Мугуша Шпиро: I — 39
 Мукић Иван: I — 141
 Мујић др Сафет: II — 341
 Муњас Милан: I — 464; II — 180, 222, 553, 554, 555, 556, 557, 558
 Муса (види Стефановић Драгољуб Муса)
 Мусолини: II — 244, 706
 Мустафага ... : II — 143, 144, 145
 Мухарем ... : II — 68
 Муншмула (види Вујовић Јован' Муншмула)

Н

- Назор Владимира: I — 711
 Него (види Башковић Негослав)
 Недељковић Влада Дридало: I — 193, 194, 290, 315; II — 681
 Недељковић Јубишић Шоп: II — 681
 Недељковић Раја: I — 67, 192, 260, 290, 291, 292, 315, 413, 495, 544; II — 718
 Недић Милан: I — 105, 725; II — 85, 694
 Недић Милан Мачак: II — 115
 Недић Миодраг Мачак: I — 544
 Недовић Михаило: I — 171, 179, 235, 573; II — 74, 79, 489, 665
 Ненадић Алекса: I — 524, 526
 Ненадић Бранко (рођен 1925, Црновици, Босанско Грахово, радник; члан Скоја од 1942, а КПЈ од 1943; погинуо у борбама за ослобођење Београда, октобра 1944): I — 524, 526
 Ненадић Радош: II — 187, 196, 198
 Ненадовић Дика: II — 76, 77
 Ненадовић Драгомир: II — 76, 77
 Ненадовић Милић: I — 479
 Ненадовић Радош: (рођен 1923, Горажде — Полица, Беране, члан КПЈ од 1942; погинуо као пушкомитраљезац марта 1943. године на Чичеву — планина Преш): II — 665
 Нешић Миодраг Кеша: II — 681
 Нешковић ... четнички командир: I — 280, 281
 Никаљевић Саво: I — 33, 35, 42, 412; II — 215
 Никетић Војо: I — 178, 179
 Никић Милисав: I — 396, 659
 Никовић Бојана: I — 257
 Николајевић Синиша: I — 82, 87, 465, 528, 530, 540, 541, 679; II — 8, 42, 181, 334, 336, 499, 510, 511, 512, 513, 514, 689
 Николић Драга (рођен 1923, Мокра Јевра, Никшић, Ђак, члан КПЈ од 1942): II — 324, 540, 542, 544
 Николић Јожа: I — 145
 Николић Никола: I — 314

Николић Сава (рођен 1925, Атићи, Дервента, бравар; члан Скоја; погинуо код Власенице јуна 1943): II — 435, 436

Николић др Гојко Медико: I — 77, 181, 182, 183, 185, 187, 449, 608, 673; II — 289, 290

Нинковић Милован Брка: I — 145, 262; II — 519, 520, 521

Нинчевић Марин: II — 574

Нийифоровић Милован: I — 530, 531; II — 334, 497, 499, 500, 501, 502

Новаковић Љуба: I — 217

Новаковић Чедо: II — 578

Нововић Мирко: I — 66, 116, 117, 118, 173, 174, 175, 331, 480, 481; II — 143, 149, 402, 440, 489, 493

Нурко . . . : II — 413, 415

Нишић Бранислав: II — 131

Њ

Њего Јово: I — 276

Њего Перо: II — 284

О

Одак Јуре (рођен 1922, у околини Метковића; као члан КПЈ дошао је из Далмације; погинуо као командир 2. чете 1. батаљона децембра 1943. године код Травника): II — 187, 578

Одовић Драго Романијац (рођен 1918. Сандит Оџак, Соколац, Србин, поднаредник бб; члан КПЈ од 1941; погинуо као командир вода Београдског батаљона, октобра 1942. године на Босанском Грахову): I — 682, 683, 701; II — 628, 634

Омеровић Сулејман Цар (рођен 1923, Маглај, члан Скоја од 1940, члан КПЈ од 1942; погинуо новембра 1945. године као потпуковник ЈА): II — 442, 443, 444, 445, 446, 447, 678

Орландић Божо: II — 139, 401

Орландић Шпиро: I — 410

Оровић Саво: I — 614

Османбеговић Салих Осман: II — 91, 443

Остојић Душан Остоја (погинуо 30. априла 1944. на Широкој Коси код Мркоњић Града): II — 531, 606, 721

П

Павелић Анте: I — 725; II — 85, 750

Павићевић Марко: I — 95

Павићић Миле „Капетан”: I — 28, 345, 347

Павишић Кића: II — 486, 487

Павковић Светозар (рођен 1922, Фоча; радник, погинуо 4. марта 1943. код Бистрице — Г. Вакуф): II — 719

Павлетић др Ивица: II — 744

Павловић Драган Шиља: I — 63, 64, 65, 142, 152, 154, 160, 560

Павловић др Милорад Мика: I — 119, 182, 184, 673

Павловић Милосав: I — 144

Павловић Миодраг Паја: I — 351; II — 194

Павловић Мића „Тузла”: I — 152, 153, 155

Паја (види Павловић Миодраг)

Пајовић Драгица: I — 187, 188

Пајовић Јубиљо (водник Топовског одељења и Пратећег вода, рођен 1914, Каона, Чачак, Србин, студент агрономије, члан КПЈ од 1943): II — 226, 348, 462, 463, 464

Пајтић Михајло: II — 293

Пајтић Петар: I — 510, 550, 551; II — 292, 293, 295, 296

Палигорић Димитрије: I — 627

Палтињери Јерко: I — 610

Панић Павле: II — 752

Панић Сретен: II — 752

Пантелић Радован Пура: II — 38, 39, 650, 695

Пантлић Милорад: I — 262, 265, 301, 302

Пантлић . . . : II — 466

Пантотовић . . . : (омладинац из околине Фоче, погинуо после пете непријатељске офанзиве): II — 468

Папковић Света: II — 151, 152

Папо Павле: I — 400

Парезановић Раде: I — 46

Певишић Кића: II — 486

Пего (види Михајловић Предраг Пего)

Педовић Геда: I — 399

Пезо Омер: II — 443

Пејаковић Владо: II — 404

Пејковић Јован Кеза: I — 255, 258, 618, 646, 662; II — 399, 508, 565, 619, 716, 718

Пејовић Божо (рођен 1922, Иварсар, Фоча, радник; погинуо 4/5. јуна 1943. на Боровну): II — 720, 721

Пејовић Василије (рођен 1911, Мильковићи, Плужине — Пива, члан КПЈ; погинуо 1944. године код Андријевице. Народни херој): II — 148

Пејовић Михаило (рођен у Ораховцу; члан КПЈ; погинуо као пишаниција на топу код Котор-Вароша септембра 1942): I — 334; II — 628, 629, 637

Пекић Војо: II — 600

Пековић Драго: I — 501

Пековић Милован: II — 74

Пенезић Слободан Крцун: I — 166

Пенезић Сретен (рођен 1920, Титово Ужице, металски радник; члан КПЈ од 1942): I — 611

Пенчић Јова: I — 312; II — 623

Пењо (види Секулић Петар)

Перазић Драго: II — 762

Перзица Анте: II — 683

Перван Асим: II — 443

Перић др Леон: II — 99

Перићин Марко Камењар: II — 441

Перишић Анте (рођен 1924; Каштел Камболовац, Сплит, Хрват, земљорадник; члан КПЈ од 1943): II — 301

Першић Симун: II — 301

Перишић . . . (поп): I — 323, 339, 355

Перишић Христифор Кића: I — 199, 200, 202, 206; II — 281, 282

Перорвић Вукосава: I — 94, 95, 96, 514, 515, 516; II — 393

Перорвић Никола: II — 20

Перуничић Миле: I — 31; II — 772, 773

Песас Јосип (рођен 1924, Дервента, Србин, трговачки помоћник; члан КПЈ од октобра 1944): II — 537, 539

Петрић Добривоје: I — 403

Петковић Јаков: II — 22

Петрић Зора (болничарка, рођена 1923, Жабљак; члан Скоја од 1942, а КПЈ од 1942; погинула априла 1945. код Плетернице): II — 393, 742, 743, 744, 745

Петричевић Бранко: I — 410

Петричевић Милан: II — 630, 638

Петричковић Душан Дуња: I — 451; II — 261, 262

Петровић Божана Боље Рашков: I — 380, 651, 652, 653, 654, 655, 659

- Петровић Владимир — Влада Лисац: I — 714; II — 31, 429, 430, 431, 767
 Петровић Драгољуб Гале: I — 44, 45, 46; II — 591
 Петровић Јанко: I — 295
 Петровић Милан: I — 473
 Петровић Момчило Трша: I — 26, 382, 383, 454, 455, 457, 458, 667; II — 361
 Петровић Радован: I — 76, 132
 Петровић Рајко: I — 76
 Петровић Славољуб Заврзан: I — 199, 200, 202, 364, 365, 430, 456, 714
 Петровић Срећко: I — 295
 Петронијевић Деса: I — 629
 Петронијевић Милатовић Војка: I — 629, 630; II — 122
 Пећанац Коста: I — 105
 Пешић Добривоје: I — 533
 Пиберник Албин: I — 140, 141, 181
 Пиберник Албинчек Корчагин: I — 137, 138, 140, 141
 Пиберник Јулка: I — 137, 138, 140, 141, 142
 Пијаде Моша Чича Јанко: I — 31, 36, 37, 38, 166, 252, 253, 261, 287, 392, 393, 394, 395, 396, 471, 597, 598, 614, 669, 670, 709, 711; II — 37, 398, 498, 515, 550, 774
 Пилетић Милија: II — 628
 Пиловин Бого (Красни Брале): I — 421; II — 461, 462
 Пираќ Ратомир: II — 393
 Пирини (седморо браће који су чинили основу Чубуковачке чете, већина погинула): I — 454
 Пичурић Милан: II — 152
 Пицишо Пере: II — 605
 Плави (види Тодоровић Мијалко)
 Плазинић Ратко: II — 345, 346
 Пламенац Стево (рођен 1922., Баљенић, Црмница, члан КПЈ од 1944.; погинуо изнад Јабuke код Пријепоља): II — 625, 626, 627
 Планић Јова: I — 255 Ж
 Плећаш Милош (рођен 1920., Дивосело, Господић, Србин, стolarски радник, члан Скоја од 1941., а КПЈ од новембра 1943.): II — 487
 Пљевчић Спасоје: I — 279
 Пљескоњић Сава: I — 262; II — 500, 501
 Подгарски Јуба: II — 57
 Познановић Стева: II — 272, 273
 Пое Јожа (стolarски радник, рођен око 1906., члан КПЈ од прве рата; погинуо јула 1943., на Цапардама, Зворник): II — 311
 Польаковић Нешко: I — 289
 Паљанац Бранко Станко: I — 527
 Попара Миро: II — 342
 Поп (види Боговац Благоје)
 Поп (види Дедејић Бошко)
 Поп (види Миладиновић Вељко)
 Поп Гуцула (види Гуцулић Жарко)
 Попивода Блајко: II — 215, 653, 670, 672, 692, 693, 694, 710
 Попивода Петар: II — 212, 630
 Поповић Богдан Бона: I — 356
 Поповић-Дедијер др Олга: I — 675
 Поповић др Дејан: I — 177, 178, 180
 Поповић др Иво Бани: I — 184, 411, 414, 673; II — 347, 743
 Поповић Душан: II — 603
 Поповић Борђије: I — 76
 Поповић Ибрахим: II — 397
 Поповић Ива: I — 147
 Поповић Јован: I — 626; II — 91, 98, 124, 291, 450, 454, 456, 459, 460
 Поповић Јово: I — 228, 229
- Поповић Коча: I — 18, 61, 63, 72, 73, 78, 79, 80, 161, 169, 170, 181, 282, 285, 287, 288, 294, 297, 302, 337, 383, 403, 413, 459, 464, 465, 468, 486, 494, 523, 583, 599, 602, 605, 668, 697, 720; II — 8, 24, 53, 55, 60, 92, 156, 212, 225, 280, 281, 344, 427, 452, 463, 486, 515, 552
 Поповић Крсто: II — 171
 Поповић Милета: I — 501; II — 395
 Поповић Никола: I — 626; II — 171, 552, 640
 Поповић Радован: II — 170, 171
 Поповић Радомир: I — 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128
 Поповић Раја Посавац: I — 262, 675, 679, 681, 701
 Поповић Рашко: I — 503
 „Попче“ (види Стефановић Миодраг)
 Посавац (види Поповић Раја)
 Правица Раде: II — 342
 Прујловић Радоје: I — 112; II — 44, 465, 467, 497, 498, 499, 502
 Прелевић Бојо: I — 659; II — 17
 Прелевић Милисав: II — 392
 Прља Ђоко: II — 145, 218, 253, 441
 Прља Љина: I — 450
 Прња (види Стевић Миле)
 Продановић Бора: II — 342
 Продановић Чеда: II — 458, 459, 460
 Прокић Пантелија: I — 158
 Пропадаљ Живојин: II — 729
 Протегра Славка (омладинка из Далмације) II — 538
 Прца (види Стојановић Првослав)
 Пузић Сава: II — 526, 653, 726
 Пура (види Пантелић Радован)
 Пурлић Милош: II — 147
 Путниковић Никола (рођен 1920., Муртер, Шибеник, земљорадник; члан Скоја; умро после рата): II — 432
 Пухарић Клемо: II — 397
 Пущаревић Мома: I — 493

Р

- Рабреновић Јуба (рођен 1927, Ујниче, Бијело Поље, Ћак, Црногорац; члан Скоја од 1942., а КПЈ од 1943.; погинуо почетком 1945., на сремском фронту, као комесар чете у Београдском баталону): I — 269; II — 609
 Радевић Владо: II — 19, 20, 21, 22
 Радин Воја: I — 92, 258, 290, 291, 292, 721, II — 299, 516
 Радић Мирко: I — 208
 Радин Раде: I — 637; II — 43, 50, 51, 82, 83; 84, 89, 104, 264
 Радић Стјепан: II — 696
 Радић . . . : II — 226, 227
 Радовановић Мира: I — 324
 Радовић Андрија: II — 696
 Радовић Велимир: II — 395
 Радовић Душан: II — 395
 Радовић Милован Сајића: I — 714
 Радовић Милојад (рођен у Мартинићима код Даниловграда, члан Скоја од 1941., погинуо новембра 1942. на Јајцу, примљен у КПЈ после погибије): I — 334, 605; II — 46, 47, 315
 Радовић Петар: I — 179
 Радојчићић Милутин Шуца Шуле (рођен 1914., Арнајево, Барајево, обућарски радник у Београду; члан КПЈ од 1942.): I — 300; II — 222, 554
 Радојчићић Сава: I — 292, 293, 627; II — 121
 Радоман Марко: I — 409; II — 67

Радомир . . . (из села Џурова): I — 97
Радоњић Душан: II — 282
Радоњић Раде (бомбаш; погинуо 29. новембра 1943. на Травнику): II — 531, 721
Радуловић Јован: II — 253
Радуловић Лазар (члан КПЈ од 1942; погинуо фебруара 1943. године на Иван-седлу код Конијаца): I — 334, 603; II — 310, 393
Радуловић Михо: I — 515, 516
Рајичевић Војо: II — 198
Рајкић (види Стојановић Рајко)
Рајтер Милада: II — 640
Рак Јелица: II — 522
Ракетић Мика: I — 222
Ракић Јездимир: I — 471, 472, 473; II — 547, 548, 597, 623
Ракић Милица: II — 259, 261
Ракић Радош: I — 218; II — 292
Ракић Средоје: II — 393
Ранковић Александар Марко: I — 31, 68, 81, 102, 254, 257, 287, 461, 462, 614, 669; II — 344, 398, 549, 550, 594
Ранчевић Тайр: II — 775
Рапањић Пајо: II — 272
Распоповић Милан: I — 488, 514, 517; II — 17, 20
Ратинац Драгослав Госе: I — 92, 93, 590
Ратинац Милорад Мића: I — 92, 93, 590
Ратиковић Боса: II — 91
Рацић...: II — 578
Рачић Пуниша: II — 696
Рачић... (четнички командант): I — 283, 284, 290, 300
Рашовић Милија: I — 343; II — 17, 217, 218, 219
Раштегорац Анте (рођен 1923, Злосело, Купрес, члан Скоја од 1939, члан КПЈ од 1942.; народни херој): I — 479, 480; II — 73, 187, 197, 198, 213, 221, 222, 236, 331, 549, 550
Резановић Душан: II — 392
Реновчевић Михајло: I — 370, 372, 625
Репан Салко: II — 552
Ресић Џемил: II — 772, 775
Ресић Мустафа: II — 773
Речеповић Сuleјман Цар: I — 335
Рибар др Иван: I — 721
Рибар Иво Јола: I — 68, 81, 102, 254, 255, 275, 338, 721; II — 515, 716
Рибар Јурица: I — 73
Рибникар Владислав: I — 711; II — 640
Рибникар Јара: II — 640
Ристић Миље: II — 82
Ристић Милорад: II — 315
Рита (види Јовићић Олга)
Роглић Љубомир: II — 284
Роглић Мића: II — 276
Роглић Стева: II — 17, 70, 589, 590, 591, 592
Родић Славко: II — 596
Рожић Момчило: II — 771, 772, 773, 774, 775, 776
Роквић Шћепановић Вукосава: I — 94, 95, 97, 514, 516, 517
Роловић Владо: II — 140, 141, 144, 149
Романо Ђурђа: II — 597, 598, 599
Романо Мориц: II — 100, 541
Романијац (види Одовић Здравко)
Ромац Р. Пашко Здравко (рођен 1913, Вукшић, Бенковац, пољопривредни радник; члан КПЈ од 1937); I — 115, 136
Рончевић Ива: II — 393
Росић Даница: II — 745
Рођко (види Чолаковић Родольјуб)
Рош Еди: I — 141
Рувовић Боса (рођена 1925, Брезовик, Никшић, члан Скоја од 1941; погинула јула 1943. код Шековића): II — 310

Рудић Васа: II — 393
Ружић Никола: II — 316
Рупић Марија (болничарка; рођена 1923, Дубрава, Шибеник, Хрватица; члан Скоја од 1942; погинула 17. маја 1943. код Шаховића): II — 393
Рутић Јожа: II — 552

C

Савељић Владо: II — 393
Савићевић Лазар (Лаза Флегел): II — 591, 686
Сајица (види Радовић Милан)
Сак Ерина (болничарка, рођена око 1922, Сарајево, ћак, Јеврејка; члан Скоја од 1941, а КПЈ од 1942; умрла од пегавог тифуса марта 1943. у болници 1. пролетерске дивизије): I — 681
Саламон Катан (рођен око 1907, Сарајево, јеврејин, водоинсталатор): II — 100
Саламон Франци: I — 141
Сандић Јока: I — 121
Сандић Славко (рођен у околини Прњавора): II — 450
Сека (види Вићентијевић Живанка)
Секулић Бајо: I — 29, 30, 32, 674
Секулић Витомир: II — 364
Секулић Петар Пењо (рођен 1922., Секулић, Даниловград члан Скоја од 1941, члан КПЈ од 1942, рађен јула 1943. на Миљевини, а умро након два дана у Јабуци): I — 335, 603, 605; II — 230, 310, 311, 312, 313, 314, 331, 694
Секулић Радоје Мако: I — 288.
Сельја (види Марковић Бора Сельја)
Семић Ибра: II — 606, 611
Сикавица Ћиро: II — 530
Симановић Сима (Симан): II — 739, 740
Симеуновић Радисав Шумадинци: II — 716
Симић Драган (Драги Друг): I — 497, 661, 662; II — 17, 27, 457, 719
Симић Јездимир Језда: I — 531, 532, 538; II — 334, 518, 519, 647, 649, 660
Симо (види Караклајић Угљеша)
Симовић Данило Чича (рођен 1876, Пале, Сарајево, земљорадник; члан КПЈ): I — 512, 513; II — 432
Симовић Милан Зеко (рођен 1909, Шип, Пале, жељезничар; члан КПЈ; погинуо код Фоче 20. јануара 1942; народни херој): I — 26, 27, 213, 346; II — 110
Симовић Симо Вукалица: I — 219
Симовић Стефа: I — 631, 632
Симовић Живадин: II — 89, 90
Симоновић Данило: I — 179
Сингер (види Марковић Стева)
Синђелић Слободан: I — 144
Скејовић Лутво: II — 772, 775
Слишковић Марко: II — 606, 608
Смаилбегoviћ Месуд Карамба (рођен 1925, Зеница, члан Скоја, члан КПЈ од јуна 1943. када је у петој непријатељској офанзиви нестао и касније погинуо на сремском фронту): I — 334, 605; II — 324
Смајовић Вељко: II — 772
Смајовић Мурат: II — 772
Смајовић Рефик: II — 776
Смајовић Рафат: II — 769, 770, 772, 774
Смирнов Владимир Волођа: II — 280
Совиљ Илија: I — 262, 268, 269, 270
Соколовић Нада (болничарка, рођена 1928, Фоча, ћак члан КПЈ од 1942): I — 257, II — 615, 619, 620

Солинас Пјетро: II — 619, 622
Софијанин Ратко: I — 84, 281
Спајић Милош: II — 772
Спасојевић Милосав Дева: I — 271, 614, 714; II — 261, 296, 767

Спахо Тафро Фатима (из Фоче; рањена 26. јуна 1943. у Владеници и настрадала у болници): I — 257; II — 721

Срба (види Јосиповић Србољуб)

Срдановић Божидар (рођен у Баковци, Шавник, члан Скоја од 1941, члан КПЈ од 1942); I — 479

Срдановић Јагош (рођен 1922, Дробњаци, Шавник, члан КПЈ; погинуо као омладински руководиоц I пролетерске бригаде на Мильевини јуна 1943): I — 335; II — 139, 332

Сремац (види Бирошевић Петар)

Срзетић Владимир: II — 625, 627

Срзић Нада (рођена 1923, Макарска, члан Скоја. Умрла као референт санитета I. чете од тифуса код Жабљака у петој офанзиви 1943.): II — 188

Стамболић Петар: I — 26, 27, 84, 85, 370, 371
Станић Коста: II — 282, 486, 487

Станишић Марко: I — 605; II — 401, 619

Станишић Станишић (рођен око 1923, Рибник, Књуч, Србин, земљорадник; члан КПЈ од 1943; погинуо априла 1943. на Капку после форсирања Дрине): II — 72

Станковић Ђура: II — 272, 273

Станковић Милан Миланче: I — 265, i, 96, 536, 537; II — 436, 538

Станојловић Мома: I — 257, 475, 497, 544, 597; II — 152, 212, 504, 505, 506, 507, 508, 509

Стари (види Броз Јосип Тито)

Стевић Миле Прња: I — 48, 51, 289, 627

Степаћ Миша: II — 15

Стевановић Драгољуб Муса: II — 122

Стевановић Драгослав: I — 484, 486; II — 315

Стевановић Јубомир: II — 284

Стевановић Миодраг „Попче“: I — 292

Стевановић Раде: II — 715

Стевановић Светислав Љеба: I — 274

Стијовић Милоња: I — 174, 224, 232, 482, 483, 570; II — 489, 517

Стилиновић Нада: I — 550, 551

Стојановић Младен: I — 609, 619; II — 89

Стојановић Првослав Прича: I — 629, 661, 662

Стојановић Рајко Рајкић: I — 209, 213, 215, 511, 513

Стокућа Богдан: II — 272

Стругар Митар: I — 222; II — 272

Стругар Пере: II — 110

Струјић Вјекослав: II — 435

Ступар Драго: II — 725, 740

Ступар Петар: II — 767

Суџугић Милосав Зоња: I — 180

Сушић Дервић: II — 443

T

Табаковић Жоја: I — 679; II — 11, 12, 103, 104, 105

Танасијевић Миливоје Буња: I — 112, 262, 352, 679; II — 689

Танасијевић Милутин: I — 111, 262, 471; II — 17, 104, 181, 182, 334, 689

Тасић... (скојеван): I — 167

Татар Лабуд: II — 628, 629, 635, 637, 640

Татаревић Мециб Татар (рођен 1922, Прозор, ћак учитељске школе у Сарајеву, члан Скоја од 1940, члан КПЈ 1942): II — 443, 448, 449, 450, 451

Татомировић Бранко: I — 151

Тафро Фатима: I — 257

Телбан Винко: I — 141

Телман Ернест: II — 623

Темпо (види Вукмановић Светозар)

Терзић Раца: I — 152, 155

Тешан Јово: II — 398

Тешановић (четнички војвода): II — 50

Тито (види Броз Јосип)

Тодоровић Александар Аца: I — 219, 364, 365; II — 390, 391

Тодоровић Бошко: I — 135

Тодоровић Живко: II — 522

Тодоровић Јелена: II — 389, 391

Тодоровић Мијалко Плави: I — 292, 293, 312, 381, 389, 540, 583, 720, 721; II — 16, 17, 41, 53, 60, 94, 95, 96, 97, 102, 211, 221, 234, 235, 263, 483, 484, 486, 515, 537, 544, 549, 552, 635, 757

Тодоровић Милан: II — 619, 622, 623, 624

Тодоровић Милан (зидарски радник; стрељан на Бањици 1943): II — 389, 390

Тодоровић Никола Ница (рођен 1916, Кечке-мет, Мађарска, апсолвент права; члан КПЈ; погинуо јуна 1943. у петој офанзиви): II — 389, 391

Тодоровић Стеван: II — 390, 391

Толбухин: II — 707

Толић Иван (рођен 1922, Радовић, Врговац, Макарска, Хрват, земљорадник; члан Скоја од 1941, а КПЈ од маја 1943): II — 72

Томић Вељко: I — 155

Томић Милан Чаре: I — 265, 296, 535, 536, 537; II — 519, 520, 647

Томић Мирко: I — 314

Томовић Душко: I — 345

Топић Марко: II — 572

Тошић Бранко: I — 634

Тошковић Ђорђије: I — 76

Тошковић Комић: I — 76

Тошковић Радомир: I — 76

Трипковић Драго (борац, погинуо 30. априла 1944. на Широкој коси код Мркоњић Града): II — 530, 531, 532, 606, 721

Трипковић Мошо: I — 284

Трифуновић Вицко: I — 526

Трифуновић Милорад Мидо: I — 212, 213; II — 296

Трипкић Живко Жића: I — 111, 262, 266, 313, 459, 470, 528, 678, 680, 681; II — 93, 94, 95, 96, 97, 98, 103, 104, 105, 181, 220, 222, 226, 334, 557, 619

Триша (види Петровић Момчило)

Трпшић (види Ђуревић Рифат Трпо)

Тузла (види Павловић Мића)
Тука Анте (рођен 1922, Вареш, ћак; погинуо 30. априла 1944. на Широкој коси): II — 530, 605, 607, 608, 721

Тушак Мирко: I — 138, 141

Тушак Силво: I — 140

Ћ

Бабо (види Белојевић Александар)

Батић Јуца: I — 153

Батовић Хаџика (сельак из Бродарева, Пријепоље, дошао у бригаду на почетку V нестријатељске офанзиве): II — 569, 570, 571

Бебо Алија: II — 605, 607

Бектковић Капичић Мила: I — 116, 604

Ђетковић Миле: II — 355

Ђетковић Милисав: I — 76

Ђетковић Пето: I — 33, 34, 68, 69, 70, 121, 168, 171, 173, 174, 175, 225, 226, 227, 327, 328, 330, 389, 390, 392, 410, 413, 414, 481, 483, 492, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 577; II — 80, 312, 493, 732

Ђетковић Томо: I — 566

Ђена (види Стефановић Светислав)

Ђирић Милорад: I — 111, 464, 465; II — 497, 498, 499, 503, 578

Ђировић Јанко: I — 232, 233, 479, 482; II — 74, 198, 213, 214, 236, 534

Ђитић...: I — 703

Ђишић Хусрет: II — 342

Ђордан Душан: I — 486, 680; II — 239, 241

Ђосић Живана: II — 767, 768

Ђосић Слободан Бата: I — 218, 219, 454

Ђосовић Бошко (рођен 1921, Козја Лука, Миљевина, земљорадник): II — 226

Ђосовић Јанко (рођен 1925, Козја Лука, Миљевина, земљорадник): члан Скоја; погинуо априла 1943): II — 226

Ђумурџија (види Јовановић Милорад)

Ђула Зухра (болничарка, рођена 1926, Ливно; члан Скоја од 1942): II — 393, 397

Ђутић Василије Вако (према непровереним подацима, рођен око 1912, Никшић, Црногорац, правник; члан КПЈ од пре рата; погинуо у петој непријатељској офанзиви као комесар ешелона централне болнице): I — 608

У

Убавић Петар: I — 353

Умчанин Душан: I — 263, 265, 312, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377

Урош „Врањанац“ (рођен у околини Врања; члан КПЈ од октобра 1943; погинуо на Палисаду августа 1944, као командир чете): II — 649, 660

Урошевић Миодраг Артем: II — 28, 29

Ф

Филиповић Стеван: II — 682

Финанс (види Чорокало Бранко)

Фића (види Кљајић Филип)

Флегел Лаза (види Савићевић Лазар)

Форкапа (четнички војвода): II — 60, 101

Францистић Јуре: I — 529, 530, 533

Франча Јосиф: II — 67

Х

Хајдархочић Мухарем (рођен 1924, Требиње, ћак техничке школе у Сарајеву, члан Скоја од 1941, члан КПЈ од 1942, погинуо децембра 1942. године на Јајцу): II — 142, 443

Хараван Мика Шуца (Мика Џиганин): I — 26, 202, 355, 356, 709; II — 222, 296, 551, 552

Хаџивуковић Божо (рођен 1922, Фоча, ћак; члан КПЈ од 1942; погинуо на Боровину, јуна, 1943, као заменик командира омладинске чете): I — 497; II — 716, 720

Хаџимешић Рашид (радник из Фоче; погинуо 5. јуна 1943): II — 151, 152, 720

Херцигоња Мухарем: II — 552

Хоџић Дервиша (рођена око 1926, Ливно, ученица, Муслиманка, члан Скоја од 1942, а КПЈ од 1943; погинула 29. маја 1944, на Млинчиштима, као заменица референта санината београдског батаљона): I — 267, 270; II — 597, 598, 599, 618, 619

Хоџић Муjo (рођен у Ковању; командир муслиманске чете Романијског одреда): I — 198

Ц

Цана (види Бабовић Спасенија)

Цана (види Илић Станимир)

Цар (види Омеровић Сулејман)

Цветковић Брана: II — 499

Цветковић (Дражин официр — жандармеријски потпуковник): I — 72, 91

Цврчак (види Ђокић Милена)

Цекић Добривоје: I — 111, 262, 486; II — 17,

199, 200, 503

Церовац Мехо (рођен око 1930, Мркотић, Теслић, Муслиман, члан Скоја од 1943; погинуо 26. маја 1944. код Млинцишта): I — 269; II — 553, 554

Цига (види Илић Радослав)

Цигловић Здравко: II — 434

Цици (види Јанковић Димитрије)

Цицимић Обрад: I — 214

Црвенко Блажо: I — 33, 34, 36, 37, 39, 41, 42; II — 217, 233

Црни (види Жујовић Сретен)

Црни (види Елез Владо)

Црничевић Вучета: I — 412

Цутер (види Вукомановић Ђожа)

Ч

Чанак...: II — 609

Чарапић Вако (Леко Петровић): II — 294, 393

Чарапић Вучета: II — 392

Чаре (види Томић Милан)

Чачић Катић Катица: I — 548, 555, 556, 632; II — 260

Чврљак Јосо (рођен 1914; Коњеврате, Шибеник, земљорадник, Хрват члан Скоја од 1942; погинуо јуна 1943. на Сутјесци — Суха): II — 15

Чврљак Љубомир (рођен 1922, Коњеврате, Шибеник, Хрват, физички радник, члан КПЈ, од 1943): II — 446

Чврљак Пашко (рођен 1913, Коњеврате, Шибеник, Хрват, радник; члан КПЈ од маја 1943; погинуо децембра 1943, код Шузице, као водник): II — 554

Чеда...: II — 261, 262

Чеко Винко (рођен око 1925, кандидат КПЈ; погинуо код Цапарди јула 1943): II — 544

Черногој Драган: II — 689

Четеновић Драгица: I — 65

Четлак Пашко: II — 436

Четник Ђура: I — 217, 553, 630

Чечара (види Чечарин Радомир)

Чечарин Радомир „Чечара“: I — 311

Чича Јанко (види Пијаде Моша)

Чича Марко: I — 475; II — 15

Чича Риста из села Жижиће код Вареша: I — 638

Чича Романијски (види Вајнер Славишић)

Чича Шумадијски (види Илић Милан)

Чичић Милош: II — 402

Човић Реља: II — 721

Чугурић Милан: II — 450

Чок Винко: II — 666

Чолаковић Родолуб Рођко: I — 78, 148, 285,
286, 297; II — 452, 486

Чоловић Тодор Здипи: II — 334

Чорокала Бранко Финанс: I — 152, 153

Чубрило Милан: I — 296

Чубрић Света: I — 258

Чудовић Милош: I — 67

Чукић Томица: II — 76, 77

Чулар Јошо: II — 22

Чутурић Стипе: II — 236

II

Цанкић Веља: II — 251

Цингалащевић Станко: I — 68, 155

Цолонго Јозо: II — 630

Цони (види Ђоковић Никола)

III

Шабан Душан: I — 603, 606, 650

Шабан Видо: II — 253

Шабани Адем: II — 770, 771, 775

Шајатовић Душан: I — 82, 85, 86

Шантин Сртеш Шале: II — 590, 591

Шарац Милан: I — 679; II — 9, 242, 337

Шарановић Димитрије: II — 20

Шаренац Јово: I — 47; II — 225

Шарић Јован (рођен 1926, Фоча, ћак, погинуо у борби са четницима код Закмура, маја 1942; I — 258; II — 716, 719)

Шарић Милева (рођена 1927, Фоча, ћак, настрадала у болници у Петој офанзиви 1943): I — 257, 258; II — 720

Шарић Славојка: I — 258

Шарип Стјепан (рођен 1921, Фоча, трговачки помоћник): I — 258; II — 716, 718

Швабић Михајло: I — 86, 165, 274, 277

Швалек Карло: II — 131

Шврћо (види Ђукановић Никола)

Шево Божидар: II — 275, 608

Шегрт Владо: II — 341

Шериф Лојо (рођен 1920, Брод, Фоча, радник; погинуо на Боровну 4/5. јуна 1943. као водник; народни херој): II — 526, 717, 719, 720, 721

Шијан Душан: I — 266, 267, 473, 688; II — 8, 9, 242

Шиља (види Михајловић Живорад)

Шиља (види Павловић Драган)

Шихтер Хари: II — 617, 623

Шовљански Гаја Јумба: I — 198, 200, 214

Шогурић Мильјан: II — 578

Шолаја Симела: I — 619, 620, 621, 622

Шон (види Недељковић Љубиша)

Шоша (види Мажар Јосип)

Шпадијер Шпиро: II — 320, 402

Шпалајак Владо: II — 393

Шпанац (види Јакшић Милан)

Шпанац (види Јовановић Жикица)

Шпанац (види Лекић Данило)

Штагљар Иван: I — 147

Штерк Миша: I — 82; II — 15

Штефи Зора: II — 288

Штрака Драгица: II — 91

Шћекић Владо: I — 67, 226, 577; II — 423,

578, 603

Шћепановић Бато: I — 179; II — 236, 299, 331

Шћепановић Вукосава: II — 393, 634

Шћепановић Лука: II — 603

Шћепановић Милева (рођена 1920, Бјелавина, Мојковац; члан КПЈ од јула 1938): II — 198, 217, 236, 327

Шћепановић Перица: I — 516

Шупе (види Радојчић Милутин)

Шука (види Шуковић Миодраг)

Шуковић Миодраг: II — 720

Шумадинац (види Симеуновић Радисав)

Жупе Зора (болничарка, рођена 1923, Водица, Шибеник, Хрватица; члан Скоја од 1942): II — 393

Шупе Иве (рођен у Коњевратнику код Шибеника): II — 188

Шупе Крсто (рођен око 1900, Шибеник; погинуо код железничке станице Немила, јула 1943): II — 544

Шуца (види Хараван Мика)

А — НАШЕ ЈЕДИНИЦЕ

КОРПУСИ

Први корпус: II — 601, 605, 722, 757

Пети корпус: II — 596

Дванаести корпус: II — 676, 677, 678

ДИВИЗИЈЕ

1. пролетерска дивизија: I — 638, 674, 675, 676, 712, 720; II — 7, 8, 30, 32, 41, 93, 172, 230, 265, 284, 286, 321, 350, 405, 427, 446, 447, 452, 455, 476, 480, 484, 495, 496, 515, 537, 538, 603, 604, 621, 654, 655, 657, 668, 676, 696, 717, 723

2. пролетерска дивизија: II — 142, 147, 172, 196, 321

3. ударна дивизија: I — 574; II — 142, 147, 350, 636

5. крајишко дивизија: II — 543

6. личка дивизија: II — 745

7. банијска дивизија: I — 671, 713; II — 172, 290

10. крајишко дивизија: II — 623

11. дивизија: II — 101

16. војвођанска дивизија: II — 445, 446, 496

17. дивизија: I — 541; II — 510

21. српска дивизија: II — 725, 726, 737, 757

36. војвођанска дивизија: II — 446

Црвена армија (СССР): II — 687, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 699, 728

БРИГАДЕ

1. пролетерска бригада: I — 17, 18, 19, 23, 24, 25, 27, 28, 39, 40, 46, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 61, 63, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 96, 98, 100, 102, 103, 104, 105, 108, 112, 113, 119, 129, 132, 136, 141, 158, 159, 160, 168, 169, 170, 176, 181, 184, 191, 204, 210, 215, 218, 260, 269, 272, 278, 279, 282, 283, 285, 287, 294, 303, 316, 323, 325, 326, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 378, 379, 380, 381, 383, 385, 387, 389, 390, 393, 395, 396, 397, 403, 413, 424, 438, 457, 458, 493, 495, 499, 500, 508, 514, 517, 519, 523, 525, 543, 544, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 566, 573, 575, 579, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 590, 591, 593, 594, 595, 596, 598, 599, 600, 604, 606, 610, 611, 616, 620, 622, 624, 625, 627, 628, 630, 634, 635, 636, 637, 638,

639, 642, 647, 648, 650, 651, 658, 663, 664, 665, 666, 668, 670, 671, 672, 674, 678, 687, 688, 691, 692, 699, 700, 701, 702, 712, 713, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 722, 723, 724, 725; II — 7, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 33, 38, 41, 42, 43, 44, 49, 50, 56, 61, 71, 77, 78, 79, 92, 96, 97, 98, 102, 106, 112, 116, 118, 119, 123, 126, 132, 137, 138, 144, 150, 156, 161, 167, 168, 170, 172, 174, 175, 181, 184, 185, 186, 192, 194, 196, 207, 220, 222, 223, 225, 227, 232, 234, 237, 238, 245, 261, 265, 275, 280, 282, 289, 291, 294, 307, 311, 314, 320, 325, 328, 330, 332, 338, 351, 352, 360, 361, 364, 390, 391, 392, 393, 394, 403, 404, 408, 413, 414, 419, 420, 423, 430, 437, 443, 446, 447, 452, 453, 455, 456, 473, 479, 492, 502, 507, 510, 515, 517, 528, 533, 551, 553, 556, 558, 559, 562, 566, 575, 577, 590, 593, 595, 600, 604, 610, 617, 628, 632, 638, 640, 641, 643, 644, 645, 646, 649, 651, 653, 654, 655, 656, 660, 664, 667, 668, 673, 675, 676, 678, 679, 680, 681, 683, 689, 693, 695, 700, 706, 712, 713, 715, 716, 718, 719, 721, 724, 725, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 743, 745, 746, 751, 752, 753, 754, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 764, 766, 774, 775, 777, 778, 779, 780.

1. војвођанска бригада: II — 437, 441, 461, 462, 485

1. далматинска бригада: I — 574; II — 172, 173, 392

1. крајишко бригада: II — 540, 543

1. прекоморска бригада: II — 600

2. пролетерска бригада: I — 54, 265, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 287, 288, 295, 297, 303, 304, 322, 323, 325, 336, 338, 341, 342, 343, 344, 363, 375, 378, 455, 456, 457, 458, 493, 554, 564, 573, 594, 608, 667, 670, 671, 678, 690, 700, 702; II — 205, 321, 322, 338, 340, 645, 720

2. војвођанска бригада: II — 437, 461, 462

2. далматинска бригада: II — 203, 207, 321, 323, 403.

2. крајишко бригада: II — 743

3. пролетерска (санџачка) бригада: I — 259, 344, 375, 378, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 430, 493, 495, 499, 500, 508, 564, 598, 667, 720; II — 44, 51, 156, 173, 245, 391, 508, 636

3. далматинска бригада: II — 128, 172, 173, 207, 436, 721

3. крајишко бригада: I — 638, 658, 711, 720; II — 49, 51, 53, 55, 106, 112, 116, 172, 237, 238, 324, 330, 331, 536, 537, 609, 617, 654, 655, 656, 667, 673, 674, 675, 679, 706, 757

4. пролетерска (црногорска) бригада: I — 344, 375, 378, 391, 452, 453, 455, 457, 458, 550, 554, 564, 667
4. краишка бригада: I — 524
5. пролетерска (црногорска) бригада: I — 344, 375, 378; II — 320, 321, 326, 732, 753
5. бригада 21. српске дивизије: II — 737
5. козарска бригада: II — 563
6. бригада: II — 238
6. источнобосанска бригада: II — 245, 391
7. краишка бригада: I — 627; II — 238, 545
8. црногорска бригада: II — 732, 753, 757
13. хрватска пролетерска бригада: I — 627, 638; II — 559, 562, 564, 577, 596, 655, 656, 674, 675, 679, 697, 746, 757
13. краишка бригада: II — 608, 648, 673
21. српска бригада: I — 526
- Прекоморска бригада: II — 709
- Сплитска бригада: II — 537
- Бригада „Италија“: II — 559, 708
- Мајевичка бригада: II — 238, 255, 256
- ### БАТАЛЬОНИ
1. црногорски батаљон 1. пролетерске бригаде: I — 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 69, 78, 88, 89, 90, 106, 133, 168, 171, 173, 184, 224, 226, 227, 230, 234, 235, 237, 238, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 363, 389, 390, 391, 410, 458, 492, 493, 495, 496, 500, 503, 543, 544, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 590, 591, 592, 595, 596, 597, 598, 600, 601, 603, 604, 627, 647, 648, 649, 650, 661, 697; II — 49, 53, 55, 78, 80, 138, 140, 147, 148, 170, 171, 173, 206, 207, 208, 209, 211, 214, 215, 221, 222, 225, 227, 228, 229, 231, 232, 235, 236, 243, 245, 246, 250, 283, 311, 312, 314, 315, 320, 321, 325, 326, 327, 329, 352, 358, 359, 401, 402, 403, 404, 425, 428, 440, 441, 443, 445, 446, 448, 450, 492, 495, 506, 533, 577, 601, 603, 604, 605, 625, 628, 629, 630, 635, 638, 651, 653, 654, 667, 670, 672, 673, 679, 680, 683, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 709, 731, 732, 734, 735, 736, 746, 747, 749, 751, 754, 755, 756, 760.
2. црногорски батаљон 1. пролетерске бригаде: I — 46, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 94, 98, 119, 122, 125, 131, 142, 163, 182, 184, 210, 239, 240, 242, 278, 279, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 292, 299, 302, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 389, 404, 411, 413, 475, 487, 488, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 500, 502, 503, 515, 518, 524, 525, 592, 647, 652, 656, 668, 682, 691, 694, 718; II — 16, 17, 30, 31, 44, 49, 53, 54, 55, 57, 59, 114, 115, 116, 118, 138, 140, 142, 144, 145, 147, 148, 173, 175, 176, 177, 203, 205, 206, 212, 214, 215, 225, 227, 228, 236, 243, 246, 265, 323, 341, 346, 359, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 407, 408, 409, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 428, 514, 542, 563, 568, 578, 582, 600, 601, 602, 603, 632, 679, 680, 740, 742, 746, 748, 749, 750, 751, 760
3. крагујевачки батаљон 1. пролетерске бригаде: I — 40, 41, 46, 57, 58, 59, 60, 78, 92, 99, 142, 193, 222, 255, 257, 260, 273, 284, 289, 291, 292, 302, 305, 316, 388, 410, 413, 492, 493, 495, 500, 503, 543, 544, 550, 557, 583, 590, 591, 592, 595, 596, 597, 598, 600, 601, 602, 605, 606, 626, 627, 708, 712, 721; II — 16, 17, 49, 53, 55, 113, 119, 120, 122, 123, 126, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 138, 141, 156, 159, 173, 175, 192, 203, 206, 212, 242, 243, 265, 275, 276, 278, 279, 285, 286, 309, 328, 351, 366, 399, 400, 404, 409, 425, 426, 428, 435, 438, 439, 455, 456, 460, 466, 481, 483, 484, 504, 506, 507, 608, 509, 551, 552, 565, 566, 572, 573, 578, 579, 589, 602, 605, 608, 633, 639, 640, 644, 683, 716, 717, 718, 719, 720, 751, 752, 760
4. краљевачки батаљон 1. пролетерске бригаде: I — 26, 27, 28, 47, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 92, 93, 107, 166, 184, 188, 211, 216, 217, 221, 222, 239, 240, 241, 242, 243, 271, 272, 305, 306, 307, 309, 338, 347, 348, 349, 350, 355, 358, 361, 363, 365, 366, 368, 383, 386, 397, 398, 420, 422, 423, 426, 428, 430, 431, 438, 439, 441, 442, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 487, 488, 489, 492, 494, 496, 500, 501, 503, 505, 508, 509, 510, 512, 530, 549, 550, 551, 552, 555, 557, 560, 590, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 627, 630, 632, 643, 644, 663, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 706, 707, 708, 711, 712, 713; II — 16, 17, 30, 44, 49, 55, 57, 59, 75, 102, 106, 109, 110, 116, 118, 138, 147, 156, 157, 158, 163, 173, 177, 182, 189, 206, 211, 214, 224, 225, 228, 243, 246, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 272, 280, 281, 295, 296, 328, 329, 338, 339, 340, 342, 343, 347, 351, 361, 363, 365, 390, 428, 462, 523, 524, 551, 562, 563, 578, 582, 591, 611, 612, 613, 633, 638, 654, 655, 656, 657, 676, 678, 679, 690, 698, 699, 700, 701, 702, 704, 742, 760, 763, 765, 767.
5. шумадијски батаљон 1 пролетерске бригаде: I — 46, 62, 64, 78, 107, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 155, 158, 181, 182, 210, 252, 273, 274, 277, 304, 305, 308, 310, 322, 324, 325, 355, 543, 560, 592, 623; II — 724, 725, 726, 727, 729
5. батаљон „Гарibalди“ 1. пролетерске бригаде II: — 559, 560, 561, 562, 563, 564, 566, 567, 579, 585, 604, 619, 676, 677, 678, 706, 707, 708, 722, 760
6. београдски батаљон 1. пролетерске бригаде: I — 46, 108, 165, 261, 262, 263, 264, 265, 283, 284, 291, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 308, 312, 338, 341, 342, 343, 344, 355, 358, 371, 374, 401, 402, 449, 532, 539, 540, 541, 542, 557, 571, 619, 639, 642, 673, 675, 676, 678, 679, 687, 690, 701, 704, 712; II — 7, 8, 9, 13, 15, 16, 17, 38, 42, 44, 49, 50, 53, 55, 112, 138, 147, 173, 206, 214, 220, 221, 222, 225, 226, 242, 243, 245, 246, 265, 276, 282, 283, 315, 316, 333, 337, 341, 343, 348, 349, 407, 408, 409, 428, 463, 464, 466, 487, 489, 497, 498, 499, 501, 510, 512, 514, 518, 519, 520, 521, 522, 547, 553, 554, 557, 558, 578, 593, 596, 598, 599, 614, 621, 624, 629, 632, 644, 646, 648, 650, 658, 660, 679, 680, 689, 756, 760
1. батаљон 1. пролетерске бригаде (формиран 8. марта 1945. од дотадашњег 1. и 2. црногорског батаљона): II — 760, 761
2. батаљон 1. пролетерске бригаде (формиран 8. марта 1945. од дотадашњег 3. крагујевачког и 5. шумадијског батаљона): II — 760, 761
3. батаљон 1. пролетерске бригаде (формиран 8. марта 1945. од дотадашњег 4. краљевачког и 6. београдског батаљона): II — 760, 761
- Пратећи батаљон Врховног штаба НОВ и ПОЈ: I — 385, 614; II — 367
1. батаљон 2. пролетерске бригаде: I — 304, 309, 343; II — 315
2. батаљон 2. пролетерске бригаде: I — 288
3. батаљон 2. пролетерске бригаде: I — 330

4. баталјон 2. пролетерске бригаде: I — 305, 322, 325, 342
4. ужички партизански баталјон: II — 338
- Баталјон „Алекса Биљас”: I — 326, 327
- Баталјон „Јован Томашевић“: II — 710
- Баталјон „Старац Вујадин“: I — 523, 525
- Баталјон „Војин Зиројевић“: I — 495, 499, 509, 528, 533, 534, 535
- Београдски баталјон Посавског партизанског одреда: I — 81, 82, 83, 84, 86, 686, 687
- Други баталјон Посавског партизанског одреда: I — 676; II — 39
- Други баталјон Првог шумадијског партизанског одреда: I — 158
- Дурмиторски омладински баталјон: I — 326, 333, 335, 580; II — 311
- Зетски партизански баталјон: I — 37, 44
- Јабучки партизански баталјон: I — 245, 246
- Комски партизански баталјон: I — 66; II — 77, 730
- Крагујевачки партизански баталјон: I — 88
- Крајишки баталјон: II — 108
- Ловћенски баталјон: I — 88, 89, 566, 575; II — 77
- Љуботињско-грачански партизански баталјон: I — 566
- Моравичко-сјенички партизански баталјон: I — 84
- Муслимански партизански баталјон: I — 198
- Пети сандачки партизански баталјон: II — 345
- Пивски партизански баталјон: I — 214, 215
- Пљевљански партизански баталјон: I — 218, 219
- Површински партизански баталјон: I — 338
- Посавски партизански баталјон: II — 38
- Прочански партизански баталјон: I — 213, 512; II — 339
- Први баталјон Првог шумадијског одреда: I — 158
- Први црногорски омладински баталјон: I — 333; II — 46, 311
- Први баталјон Четврте црногорске бригаде: I — 455
- Раднички баталјон из Фоче: I — 627
- Српско-сандачки партизански баталјон: I — 83, 86
- Тамнавски партизански баталјон: II — 556
- Ударни баталјон Севернохерцеговачког партизанског одреда: II — 341
- Ужички баталјон 2. пролетерске бригаде: I — 304, 363
- Херцеговачки ударни баталјон: I — 341; II — 341, 342
- Чачански баталјон: I — 83, 84, 86, 455
- Чачански баталјон 2. пролет. бригаде: II — 338
- Баталјон „Матеоти“: II — 559, 706, 708
- Баталјон „Фратели Бундијера“ 1. пролетерске: II — 722
- Моторизовани баталјон 1. пролетерске дивизије: II — 545, 546
- Артиљеријски дивизион 1. дивизије: II — 321
- Хаубички дивизион Врховног штаба: II — 142
- Ч Е Т Е
- чета 1. црногорског баталјона 1. пролетерске: I — 89, 171, 173, 327, 328, 331, 392, 411, 412, 481, 605; II — 142, 145, 147, 217, 443, 669, 674, 709, 710
  - чета 1. црногорског баталјона 1. пролетерске: I — 69, 70, 89, 114, 115, 236, 244, 327, 328, 331, 392, 410, 411, 412, 649; II — 145, 147, 215, 230, 231, 320, 324, 353, 448, 674, 694, 697, 709
  - чета 1. црногорског баталјона 1. пролетерске: I — 68, 69, 89, 234, 236, 327, 328, 331, 389, 411, 413, 414; II — 80, 81, 145, 148, 213, 324, 327, 353, 355, 356, 359, 492, 493, 494, 495, 533, 651, 653, 674, 693, 709, 732, 756
  - Омладинска чета 1. црногорског баталјона 1. пролетерске: I — 328; II — 754
  - Пратећа чета 1. црногорског баталјона 1. пролетерске: II — 324, 692
  - чета 2. црногорског баталјона 1. пролетерске: I — 74, 76, 122, 181, 279, 340, 343, 491, 500, 501, 515, 516, 653; II — 176, 420, 542, 748
  - чета 2. црногорског баталјона 1. пролетерске: I — 74, 76, 122, 181, 279, 340, 343, 487, 488, 491, 500, 501, 515, 516, 524, 525, 666; II — 17, 18, 56, 301, 420, 422, 424, 742, 748.
  - чета 3. крагујевачког баталјона 1. пролетерске: I — 293, 495, 496, 661; II — 122
  - чета 3. крагујевачког баталјона 1. пролетерске: I — 257, 291, 495, 496, 497; II — 134, 275, 277, 278
  - чета 3. крагујевачког баталјона 1. пролетерске: I — 495, 496, 497, 660; II — 56, 131
  - Омладинска чета 3. крагујевачког баталјона 1. пролетерске: I — 255, 256, 257, 258, 495, 496, 595, 661; II — 128, 453, 455, 456, 457, 605, 608, 609, 610, 613, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721
  - чета 4. краљевачког баталјона 1. пролетерске: I — 27, 28, 57, 58, 99, 201, 211, 216, 221, 242, 382, 398, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 452, 454, 456, 550, 551, 671; II — 107, 108, 110, 112, 117, 157, 159, 258, 260, 264, 266, 339, 340, 361, 363, 364, 390, 430, 703, 764.
  - чета 4. краљевачког баталјона 1. пролетерске: I — 58, 99, 210, 211, 217, 271, 272, 398, 425, 426, 428, 429, 438, 439, 441, 452, 454, 456, 457, 458, 513, 549, 550, 551, 612, 615, 665, 668; II — 107, 108, 110, 157, 296, 346, 361, 363, 365, 390, 391, 463, 654, 655
  - (рударска) чета 4. краљевачког баталјона 1. пролетерске: I — 28, 58, 99, 212, 221, 222, 348, 350, 351, 398, 399, 420, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 431, 452, 453, 454, 508, 550, 551, 552, 555, 665, 667; II — 106, 107, 108, 110, 117, 157, 158, 159, 258, 259, 260, 266, 272, 274, 280, 339, 342, 345, 361, 363, 582, 583, 767
  - Пратећа чета 4. краљевачког баталјона 1. пролетерске: II — 224, 351, 362, 364, 430
  - чета 5. шумадијског баталјона 1. пролетерске: I — 148, 149, 150, 151, 155, 159, 305, 309, 324; II — 729
  - (омладинска) чета 5. шумадијског баталјона 1. пролетерске: I — 150, 151, 155, 273, 274, 275, 276, 305, 322, 323, 325
  - (ужичка) чета 5. шумадијског баталјона 1. пролетерске: I — 64, 107, 150, 155, 163, 249, 305, 310, 665
  - чета 6. београдског баталјона 1. пролетерске: I — 81, 85, 86, 87, 401, 402, 465, 475, 528, 534, 679, 680; II — 7, 71, 220, 522, 536, 593, 598, 599, 618, 649, 660, 691

2. чета 6. београдског батаљона 1. пролетерске: I — 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 263, 296, 297, 401, 528, 533, 534, 679; II — 243, 333, 337, 500, 501, 596, 598, 649, 660
 3. чета 6. београдског батаљона 1. пролетерске: I — 81, 85, 86, 87, 269, 401, 475, 528, 530, 534; II — 243, 245, 467, 553, 555, 556, 557

1. чета батаљона „Гарibalди“ 1. пролетерске: II — 562, 567
 2. чета батаљона „Гарibalди“ 1. пролетерске: II — 563, 567
 3. чета батаљона „Гарibalди“ 1. пролетерске: II — 565, 567, 722

Азбуковачка партизанска чета: II — 474

Андијевачка чета Комског партизанског батаљона: I — 66

Босански партизански чета: I — 146

Буџица партизанска чета: I — 67

Витешка чета Прачанског батаљона Романијског партизанског одреда: I — 292

Доњоморачка чета Комског партизанског батаљона: II — 730

Драгачевска партизанска чета: I — 437

Друга гласиначка партизанска чета: I — 107

Друга рударска чета Краљевачког партизанског одреда: I — 345

Запититна чета Врховног штаба НОВ и ПОЈ: I — 137, 141, 142

Игмански партизански чета: I — 186

Иловачка партизанска чета: I — 221; II — 339

Колубарска партизанска чета: II — 472, 474

Комбинована чета 2. батаљона 1. пролетерске бригаде: I — 75

Комбинована чета 1. пролетерске бригаде: I — 462, 464; II — 629

Комска партизанска чета: I — 89, 575

Крушевичка чета Краљевачког партизанског одреда: II — 264

Копитница партизанска чета: I — 282

Љубомирска партизанска чета: II — 342

Партизанска чета „Бијели Павле“: I — 94, 95

Партизанска чета „Максим Горки“: I — 295

Партизанска чета у Миљевини: I — 254

Пионирска чета 1. пролетерске бригаде: II — 224

Посавска партизанска чета: I — 101, 281; II — 556

Посавска чета 6. београдског батаљона 1. пролетерске бригаде: I — 150, 152, 159, 161, 164, 210

Пресечинска партизанска чета: I — 187

Противолска чета 1. пролетерске бригаде: I — 525; II — 138, 338, 351, 639, 640, 641

Рађевска партизанска чета: I — 298

Романијска партизанска чета: I — 74, 75, 198, 199, 200

Семизовачка партизанска чета: I — 78, 79

Словеначка чета „Иван Цанкар“: I — 135, 136, 137, 141

Техничка чета 1. пролетерске бригаде: II — 282, 283

Трећа чета партизанског батаљона „Старац Вујадин“: I — 524

Црновршка партизанска чета: I — 183, 184

Челебићка партизанска чета: I — 312

Чета пратећих оруђа 1. пролетерске бригаде: I — 78, 89, 106, 114, 664

Чибуковачка партизанска чета: I — 454

Хаубичка батерија Оперативног штаба за Босанску крајину: II — 349

ВОДОВИ

Митральески вод 1. пролетерске бригаде:

I — 214

Пионирски вод 1. пролетерске бригаде: I —

462; II — 224

Пратећи вод 1. батаљона 1. пролетерске бри-

гаде: I — 227, 237

Пратећи вод 4. батаљона 1. пролетерске бри-

гаде: I — 200, 429, 452, 453

Пратећи вод 6. батаљона 1. пролетерске бри-

гаде: I — 528, 682

Радни вод 3. батаљона 1. пролетерске бри-

гаде: I — 643

Радни вод 4. батаљона 1. пролетерске бригаде:

I — 428

Топовски вод 1. пролетерске бригаде: I —

462, 528, 534; II — 628, 629, 630, 631,

632, 634, 638, 640

ШТАБОВИ И КОМАНДЕ

Врховни штаб НОВ и ПОЈ: I — 21, 22, 27, 30, 31, 48, 49, 53, 54, 55, 56, 61, 65, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 80, 81, 88, 90, 103, 105, 107, 108, 109, 113, 136, 137, 142, 155, 166, 188, 193, 210, 211, 212, 214, 216, 217, 219, 220, 227, 239, 240, 245, 249, 252, 273, 277, 278, 279, 285, 286, 298, 303, 310, 326, 337, 338, 344, 346, 347, 378, 380, 382, 383, 388, 390, 395, 402, 420, 423, 574, 580, 590, 595, 612, 613, 614, 627, 628, 630, 641, 663, 665, 666, 668, 669, 670, 672, 673, 674, 703, 706, 709, 711, 713, 722, 723, 725; II — 10, 77, 129, 160, 172, 174, 182, 238, 272, 280, 285, 290, 320, 344, 394, 479, 486, 508, 510, 515, 516, 517, 523, 525, 540, 593, 594, 595, 596, 604, 608, 609, 640, 705, 710, 727, 752

Главни штаб НОВ и ПОЈ за Босну и Херцеговину: I — 78, 148

Главни штаб НОВ и ПОЈ за Црну Гору и Боку: I — 37, 38, 326, 573, 674; II — 311

Главни штаб НОВ и ПОЈ за Хрватску: I — 113

Главни штаб НОВ и ПОЈ за Словенију: I — 142

Главни штаб НОВ и ПОЈ за Србију: I — 84; II — 470, 472, 478, 480

Главни штаб НОВ и ПОЈ за Санџак: I — 54

Оперативни штаб за Херцеговину: II — 342

Штаб 1. пролетерске дивизије: II — 16, 53, 60, 162, 204, 216, 265, 485, 544, 577, 641, 644, 673, 757

Штаб 17. дивизије: II — 510

Штаб 1. пролетерске бригаде: I — 72, 74, 77, 78, 106, 107, 155, 182, 273, 282, 287, 291, 297, 323, 338, 339, 344, 346, 348, 382, 383, 386, 422, 459, 462, 502, 517, 522, 524, 527, 591, 595, 597, 641, 643, 697; II — 16, 41, 55, 91, 102, 103, 115, 116, 122, 123, 138, 147, 162, 184, 185, 195, 204, 206, 208, 210, 212, 216, 225, 227, 235, 248, 265, 280, 281, 282, 283, 299, 321, 327, 343, 426, 428, 486, 551, 557, 575, 601, 603, 629, 633, 636, 644, 675, 692, 693, 724, 750, 756, 759

Штаб 2. пролетерске бригаде: I — 280, 281, 304

Штаб 3. крајишке бригаде: II — 757

Штаб 8. црногорске бригаде: II — 757

Штаб 13. хрватске бригаде: II — 757

Штаб 1. батаљона 1. пролетерске бригаде: I — 69, 114, 225, 328, 331, 480, 573, 575, 577, 583, 597; II — 147, 149, 314, 324, 428, 450, 577, 621, 633

Штаб 2. батаљона 1. пролетерске бригаде:
I — 74, 75, 280, 282, 339, 487, 491, 500,
502, 517, 521; II — 175, 176, 420, 428, 747

Штаб 3. батаљона 1. пролетерске бригаде:
I — 192, 291, 292, 595, 597; II — 113,
206, 428, 509, 579, 590, 605, 610

Штаб 4. батаљона 1. пролетерске бригаде:
I — 56, 202, 221, 239, 346, 350, 351, 452,
455, 457, 552, 553, 610, 612, 630; II — 56,
106, 266, 269, 339, 340, 342, 343, 344, 364,
428, 433, 590, 677, 702.

Штаб 5. батаљона 1. пролетерске бригаде:
I — 138, 140, 151, 155, 273, 309; II — 724

Штаб 5. батаљона „Гарibalди“ 1. пролетерске
бригаде: II — 722

Штаб 6. батаљона 1. пролетерске бригаде:
I — 82, 83, 263, 265; II — 13, 182, 220,
283, 428, 548, 595, 658, 659

Штаб Зетског партизанског батаљона: I — 39

Штаб Дурмиторског партизанског одреда:
I — 36

Штаб Калиновачког партизанског одреда:
I — 167

Штаб Комског партизанског одреда: I — 38

Штаб Копаоничког партизанског одреда: I —

345, 346

Штаб Романијског партизанског одреда: I —

74, 77, 107, 161, 163

Штаб Дурмиторског омладинског батаљона:

I — 327

Штаб Комског партизанског батаљона: I — 66

Штаб партизанског батаљона „Осамнаести
октобар“: I — 32

Штаб Црногорског партизанског одреда: I —

29, 30, 31

Штаб Црновршког партизанског батаљона:

I — 78

Команда Јакоринског сектора: I — 666

Команда Београдског партизанског батаљона:

I — 165

Команда Краљевачког партизанског батаљона:

I — 165

Команда Прачанског партизанског батаљона:

I — 165

Команда 1. чете 2. батаљона 1. пролетерске

бригаде: I — 487

Команда омладинске чете 3. крагујевачког

батаљона: II — 717

Команда 1. чете 4. батаљона 1. пролетерске

бригаде: I — 427

Команда 1. чете 6. београдског батаљона 1.

пролетерске бригаде: II — 537

Команда Пресјеничке партизанске чете: I — 187

Команда словеначке чете „Иван Цанкар“:

I — 139

Команда места у Фочи: I — 254

Команда места у Горажду: I — 279, 295

ОДРЕДИ

Банијски партизански одред: I — 113

Биоковски партизански одред: I — 519; II — 71

Бирчански партизански одред: I — 144, 145,
150, 301

Ваљевски партизански одред: I — 298; II — 472

Дурмиторски партизански одред: I — 35, 278

Дрински добровољачки одред: II — 229, 718

Јахорински одред добровољачке војске: I —
221, 222, 240, 245, 246, 247, 271, 278;

II — 272

Јужнохрватски партизански одред: I —

340

Калиновачки партизански одред: I — 175;
II — 128

Комски партизански одред: I — 89, 333, 589;

II — 229, 662

Копаонички партизански одред: I — 53, 346,

511; II — 160

Кордунашки партизански одред: I — 113

Космајски партизански одред: I — 158, 295;

II — 472

Крагујевачки партизански одред: I — 43,

92, 315; II — 454, 480

Краљевачки партизански одред: I — 53, 54,

346, 436, 438, 511, 663, 705, 706; II —

264, 429, 480

Личка група партизанских одреда: I — 113

Ливањски партизански одред: I — 598

Ловћенски партизански одред: I — 589

Мачвански партизански одред: I — 423

Мајевички партизански одред: II — 640

Партизански одред „Звијезда“: I — 114, 191

Партизански одред „Годор Миличевић“:

II — 160, 271, 389

Подгрмечки партизански одред: II — 544

Поморавски партизански одред: I — 158

Посавски партизански одред: I — 673; II —

7, 38, 472, 622

Приморско-горански партизански одред: I —

113

Први шумадијски партизански одред: I — 157

Рађевски партизански одред: I — 293

Рамски партизански одред: II — 182

Романијски партизански одред: I — 74, 150,

159, 164, 182, 197, 222, 300; II — 628, 629

Севернохрватски партизански одред: I —

337, 340

Трећи крајишки партизански одред: II — 350

Ужики партизански одред: I — 220

Фочански партизански одред: I — 258; II —

128, 719

Херцеговачки партизански одред: I — 378

Црногорски партизански одред: I — 29

Чачански партизански одред: I — 220

САНИТЕТСКЕ И ДРУГЕ УСТАНОВЕ

Централна болница: II — 173, 261, 268, 509,
721

Болница 1. пролетерског корпуса: II — 605

Болница 1. пролетерске дивизије: II — 393,

417, 604

Болница 1. пролетерске бригаде: I — 77, 78,

180, 195, 291, 400, 592, 593, 594, 703;

II — 98, 147, 393, 412, 413, 414, 417, 614

Болница 13. хрватске бригаде: II — 610

Казалиште народног ослобођења: II — 551

Културна екипа 1. пролетерске бригаде: I — 104

Културна екипа 4. батаљона, 1. пролетерске

бригаде: I — 614

Културно-просветна екипа Краљевачког парти-

занског одреда: I — 706, 712

Музика 4. батаљона 1. пролетерске бригаде:

I — 705, 706, 711, 712, 713

Политодел 1. пролетерске бригаде: I — 523

Политодел 2. пролетерске бригаде: I — 701

Позоришна екипа 4. батаљона 1. пролетерске

бригаде: I — 244

Санитет Врховног штаба НОВ и ПОЈ: I — 608

Санитет 1. пролетерске бригаде: I — 78, 209,

292; II — 428, 743, 745

Санитет 2. батаљона 1. пролетерске бригаде:

I — 120; II — 392; 393, 394, 395, 396,

397, 398

Санитет 4. батаљона 1. пролетерске бригаде:

I — 428

Хируршка екипа 1. пролетерске дивизије:

II — 431, 744

Хируршка екипа 1. пролетерске бригаде:

I — 673, 674, 675

Енглеска војна мисија при Врховном штабу НОВ и ПОЈ: II — 394, 525

В — НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ЈЕДИНИЦЕ

Немачка 1. брдска дивизија: II — 572

Немачка СС дивизија „Принц Еуген”: II — 593, 596, 611, 616, 618, 621, 622, 624, 678

Немачка 717. дивизија: II — 172

Немачки 2. бранденбуршки пук: II — 657

Италијанска дивизија „Пустерија”: I — 310;

II — 731

Италијанска дивизија „Венеција”: II — 731

Усташка „Црна легија”: I — 465, 466, 491, 493, 528, 529, 530; II — 464, 465, 492, 493

„Жута сатнија”: I — 466

20. усташка бојна: I — 509

14. домобранска пуковнија: I — 400, 509

15. домобранска пуковнија: II — 437, 464

2. бојна 10. домобранске пуковније: I — 694, 695

Златиборски четнички корпус: II — 647

Церска четничка бригада: I — 284

Четничка команда места у Хан Пијеску: I — 197, 198

Четничка команда места у Рогатици: I — 135

Четнички „корави” батаљон: I — 354, 368

Четници попа Момчила Ђујића: II — 494

САДРЖАЈ

У САСТАВУ ДИВИЗИЈЕ

	7
Војин Лукић: ОД ПЕТРОВЦА ДО СИТНИЦЕ	16
* * * : ИЗВЕШТАЈ ПОЛИТИЧКОГ КОМЕСАРА О СИТНИЦИ (документат)	18
Момчило Вучековић: СУЗА У ОКУ КОМАНДАНТА	25
Драган Димитријевић Кики: ОДЛУЧАН НАПАД — ЈЕДИНО РЕШЕЊЕ	28
Лазар Савићевић: АРТЕМ	30
Милан Симовић: СИТНИЦА	33
Миладин Ивановић: МИОДРАГ БЛАГОЈЕВИЋ БАТА	37
Нада Марковић: ЉУПЧЕ ШПАНАЦ	41
* * * : ПОЗДРАВ ШТАБА 1. БРИГАДЕ БОРЦИМА ПОВОДОМ СИТНИЦЕ (документат)	42
Никола Вучета: ЦЕЛУ САТНИЈУ — БЕЗ МЕТКА	46
Војо Абрамовић: ПРИМЉЕН У ПАРТИЈУ ПОСЛИЈЕ СМРТИ	49
Милоје Милојевић: У ЦЕНТРАЛНОЈ БОСНИ	62
Душан Карић: ОКО КОТОР-ВАРОША	69
Милан Ђорђевић Јанаћко: НАШ РАДНИ ВОД	71
Иво Толић: ШАЈКАЧА КРУШАКА	73
Милоња Стијовић: НЕПРЕДВИЂЕНА ГОЗВА	76
Живко Живковић: ВОЈО МАСЛОВАРИЋ	82
Душан Ђордаш: НАША ДЕСЕТИНА У ЈОШАВЦИ	89
* * * : ПОЗДРАВ КОЧЕ И ФИЋЕ ПОВОДОМ ГОДИШЊИЦЕ БРИГАДЕ (документат)	92
Милорад Дрењанин: СМЕ ЛИ КОМАНДИР ДА СЕ НАПИЈЕ?	93
Миша Данон: ПУТ ДО БРИГАДЕ	99
Влада Дујић: ЂУКИНО ДЕЖУРСТВО	103
Милан Антончић Велебит: НОВА ГОДИНА У ТЕСЛИЋУ	106
Лазар Савићевић: ДЕСЕТИНА У ИЗВИЂАЊУ	113
Милан Симовић: ПРОДОР ДО САВЕ	116
Милан Ђорђевић Јанаћко: БОЖИЋ У КОКОРИМА	119
Војка Петронијевић Милатовић: БАТИНА ПЕСМА	121
Урош Бајић: КАЉЕЊЕ НАШИХ РЕДОВА	126
* * * : ИЗВЕШТАЈ ЗАМЕНИКА ПОЛИТКОМЕСАРА 1. ПРОЛЕ- ТЕРСКЕ БРИГАДЕ ДУШАНА КОРАЋА О СТАЊУ ПАР- ТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У БРИГАДИ (документат)	137

ПРЕКО НЕРЕТВЕ И ДРИНЕ

Гајо Војводић: ОД ПРЊАВОРА ДО ИВАН-СЕДЛА	139
Недељко М. Милић: У ОДБРАНИ РАЊЕНИКА	150
Раде Игњатовић: НА НЕРЕТВИ	153
Милош Вучковић: ИВАН-СЕДЛО	156
* * * : СИЛЕ ОСОВИНЕ (анегдота)	158
Проко Жигић: БУБАЛО ЈЕ ТАМО ГДЕ СЕ ПУЦА	159
* * * : ИЗВЕШТАЈ ШТАБА БРИГАДЕ О ИВАН СЕДЛУ (документат)	162
Благоје Богавац: У КЛАНЦУ	163
Милеса Ђорђевић: НАДА ЈЕ СТИЗАЛА СВУДА	167
Љубо Ђукановић: ДВА РАДОВАНА	170
Нико Ђурашевић: ПРОТИВУДАР	172
Јован Божовић: КОД ГОРЊЕГ ВАКУФА	175
Света Крачуновић: НА ДОМАКУ КОЊИЦА	180
Данило Лекић Шпанац: ИНИЦИЈАТИВА — У ГРАНИЦАМА ПОСТАВЉЕНИХ ЗАДАТАКА	184
Анте Раштегорац: ПОВРАТАК ИЗ МРТВИХ	187
Драгољуб Моравчић: НА ГРОБУ СВОГА ДРУГА	189
Василије Жижић: УПАД МЕЂУ НЕМЦЕ	192
Мориц С. Романо: ПРЕСЕО НАМ ПАПРИКАШ	194
Гојко Ђукић: КУЋА БЕЗ МАЛТЕРА	196
Добривоје Цекић: НА НОСИЛИМА	199
Недељко М. Милић: БОРБЕ НА ТРЕСКАВИЦИ	203
* * * : ИЗВЕШТАЈ ШТАБА БРИГАДЕ О БОРБАМА ОД 15. II ДО 1. IV 1943. (документат)	204
* * * : ИЗ ПИСМА ШТАБА 1. БРИГАДЕ У ВЕЗИ С ПРЕЛАСКОМ ПРЕКО ДРИНЕ (документат)	206
Саво Бурић: КАКО СМО ПРЕЛАЗИЛИ ДРИНУ	207
Ратомир Мрдовић: СПЛАВОВИМА ПРЕКО ДРИНЕ	220
Љубивоје Пајовић: ВУЛКАН У ДОЛИНИ ДРИНЕ	224
Драго Николић: НАШ КОМЕСАР СПАСОЈЕ	229
Блажо Ђукановић: ПРСА У ПРСА	232
Анте Раштегорац: САНДОЛИНОМ ПРЕКО ДРИНЕ	234
* * * : ИЗВЕШТАЈ ШТАБА 1. ДИВИЗИЈЕ ВРХОВНОМ ШТАБУ О АКЦИЈАМА У АПРИЛУ 1943.	237
Душан Ђордаш: МАЗГА	239
Бранислав Барјактаревић: ОД ДРИНЕ ДО ЛИМА	242

СУТЈЕСКА

Александар Белојевић: ШПАНАЦ У СТРЕЉАЧКОМ СТРОЈУ	247
Ђуро Војводић: БРЖЕ, БРЖЕ!	252
Милорад Дрењанин: БОЛНИЧАРКА	254

Живорад Михајловић: ЗЛАТНИ БОР	258
Момчило Дугалић: ЖИВАН МАРИЧИЋ — ОМИЉЕНИ КО- МАНДАНТ	264
Милан Симовић: ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАР РУДАРСКЕ ЧЕТЕ	271
Божидар Шево: ИЛИЈИНА ГЛАВА	275
Јован Вујовић Мушмула: МИНЕРИ	280
Богдан Вујошевић: С РАЊЕНИЦИМА НА НЕРЕТВИ И СУТЈЕСЦИ	285
Милан Белојевић Мачак: ПЕТАР ПАЈТИН	292
Благоје Богавац: ЦВЕТ	297
* * * : ИЗРЕКА ВОЈЕ РАДИЋА (анегдота)	299
Радомир Вујошевић: ТЕШКО ЈЕ БИТИ ЧОВЈЕК	300
Милан Ђорђевић Јанаћко: КАЗИМИР ВЕЉКОВИЋ КАЗА	308
Станка Гломазић: ЛИК СА ИЗБЛИЈЕДЕЛЕ ФОТОГРАФИЈЕ	310
Раде Игњатовић: СУХА	315
Лазар Савићевић: МИЋА ШУЦА	317
Мирко Нововић: КРОЗ ОБРУЧЕ НА ЗЕЛЕНГОРИ	320
Вељко Миладиновић: НЕОСТВАРЕНА ЖЕЉА	333
Љубивоје Пајовић: ПРВИ ТОП НАШЕ БРИГАДЕ	338
Радоња Вешовић: ХАМИД БЕШИРЕВИЋ	352
Јован Шаренац: ПАРТИЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА КРАЉЕВАЧ- КОГ БАТАЉОНА	361
Дуња Влаховић: ДЕМА	366
Антоније Исаковић: КИША И КОСТИ	368
Радомир Вујошевић: ХЉЕВ И ЧАСТ	386
Милан Белојевић Мачак: ЧЕТИРИ СПОМЕНИЦЕ	389
Перо Богуновић: САНИТЕТ ДРУГОГ БАТАЉОНА НА СУТЈЕСЦИ	392
Василије Жижић: НЕОЧЕКИВАНИ СУСРЕТ	399
Милош Чичић: ЕНО НАШЕ ЗАСТАВЕ	401
Владо Пејаковић: ЗА БРИГАДОМ	403
др Мика Павловић: КРАЈ СТОЛЕТНЕ БУКВЕ	405
Милорад Митровић Раде: МИЉЕВИНА	407
Љубица Вукановић: ТРАГОМ КОЛОНЕ	412

ПОНОВО У БОСНИ И ДАЛМАЦИЈИ

Божко Божовић: ОЖИЉАК КОЈИ СЕ НЕ ВИДИ	419
Милорад Митровић Раде: ХАН-ПИЈЕСАК И ВЛАСЕНИЦА	425
Драгољуб Моравчић: ПОСЛЕДЊА ПОРУКА ПРОЛЕТЕРА ЛИСЦА	429
Сима Лазић: НА ВЛАСЕНИЦИ	432
Љубиша Веселиновић: КАМЕНОВАНИ	438
Буро Војводић: СУСРЕТ С ВОЈВОВАНИМА	440

Екрем Дурић: СУЛЕЈМАН ОМЕРОВИЋ ЦАР	442
Екрем Дурић и Хајрудин Мехинагић: ТАТАРОВ ПОДВИГ	448
Јован Поповић: КОМАНДИРОВО СРЦЕ	452
Љубивоје Пајовић: ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗВОРНИКА	461
Никола Вучета: ЗА ЗВОРНИК	465
Родольуб Чолаковић: ФИЛИП КЉАЈИЋ ФИЋА	469
Andreja Milanović: КОМЕСАР ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ	478
Радмило Вуксановић: ПОСЛЕДЊИ ПУТ С ФИЋОМ У ЗВОРНИКУ	481
Миливоје Катић: МИНИРАЊЕ ЗВОРНИЧКОГ МОСТА	485
Радоња Вешовић: ДУШАН ВУЈОШЕВИЋ	489
Добривоје Цекић: ТРОЈИЦА ИЗ ЖЕЛЕЗНИКА	497
Мирко Јовановић: ПРОЛЕТЕРСКИ КОМАНДАНТ	504
Војин Лукић: РАТНА КОМЕМОРАЦИЈА СИНИШИ НИКО- ЛАЈЕВИЋУ	510
Милоња Стијовић: САВЕТОВАЊЕ НА ПЕТРОВОМ ПОЉУ	515
Милан Томић Чаре: ЧУТУРА	518
Бранислав Јањић: БИЛИ СМО ЉУДИ	522
Лука Божовић: ДВАДЕСЕТ ДАНА У ДАЛМАЦИЈИ	525
Саво Пузић: НА БЕЗИМЕНОМ ВИСУ КОД АРЖАНА	533
Јосип Песах: НЕКА УЧИ КО ПРЕЖИВИ	537
Драго Б. Николић: ЖИВОТ НАШ СВАКИДАШЊИ	540
Милорад Јовановић: С ТЕНКОВИМА НА ТРАВНИК	545
Јован Живковић: РАКИЋЕВИ КАРАВАНИ	547
Анте Раштегорац: РАСТАНАК С БРИГАДОМ	549
Мика Хараван Шуџа: ПРИРЕДБА ЗА ВЕЋНИКЕ АВНОЈ-а	551
Милосав Бојић: КОМАНДИР МУЊАС	553
* * *: ПОЗДРАВИ ЦК И ДРУГА ТИТА ПОВОДОМ ДВОГО- ДИШЊИЦЕ ФОРМИРАЊА БРИГАДЕ (документат)	558
Јован Вујошевић: БАШ КАО НАШИ БОРЦИ	559
др Павле Левковић Доктор: ЗАМОР	569
Зора Крицуновић Вучић: ИЗМЕЂУ ДВЕ ВАТРЕ	572
др Павле Левковић Доктор: ВРАЋЕНО ПОВЕРЕЊЕ	575
* * *: ИЗВЕШТАЈ ЗАМЕНИКА ПОЛИТИЧКОГ КОМЕСАРА (документат)	577
Љубиша Веселиновић: НЕОБИЧНА ПРЕПИСКА	579
Зора Крицуновић Вучић: СПАСЛИ СМО РАЊЕНИКА	582
Ђузепе Марас: ОПЕРАЦИЈА ТЕТАНУС	585
Стеван Роглић: ПУТ ДО ВАЗДУХОПЛОВНЕ ШКОЛЕ	589
Милорад Дрењанин: ПОСЛЕДЊИ КИЛОМЕТАР ПРУГЕ	593
Ђурђа Романо: ЦРВЕНА МАРАМИЦА	597
Новак Миљанић: ПО БОСНИ ВАЛОВИТОЈ	600
Мишио Лековић: ЧЕТА ДЈЕЧАКА	605
Милосав Бојић: СРП И ЧЕКИЋ	614
Владимир Срзентић: БОМБАШКА НОЋ	625

Лабуд Татар и Милутин Матић: ТОПОВСКИ ВОД И ПРОТИВ-КОЛСКА ЧЕТА	628
* * * : ИЗВЕШТАЈ БРИГАДЕ О АКЦИЈАМА У ПЕРИОДУ ОД 1. до 31. VII 1944.	641

КА КОНАЧНОЈ ПОБЕДИ

Мирко Јовановић: СРБИЈО, ЗДРАВО!	643
Радован Пантелић Пура: ПОНОВО У СРБИЈИ	646
Саво Пузић: НЕОБИЧАН СУСПРЕТ	651
Хајрудин Мехинагић: ОД УВЦА ДО ПАЛИСАДА	654
Радован Драшковић: НА ТЛУ СРБИЈЕ	658
Радоња Вешовић: КРСТО БАЈИЋ	661
Владимир Срзентић: НА КОСАМА ЗЛАТИВОРА	669
Гојко Ђукић: БОРБА ЗА ПАЛИСАД	672
Хајрудин Мехинагић: СА ВОЈВОЂАНИМА НА ДРИНИ	676
* * * : ИЗ ИЗВЕШТАЈА 1. БРИГАДЕ ОД 1. IX 1944. ШТАБУ 1. ДИВИЗИЈЕ О АКЦИЈАМА ОД 1. ДО 31. VIII 1944.	679
Мишио Лековић: И ВАЉЕВО ЈЕ СЛОБОДНО	681
Лазар Савићевић: ГРАДИМИР — БОРАЦ НЕОБИЧНИХ ОСОБИНА	684
Василије Жижсић: ДРУГОВИ, ОВО ЈЕ РУС!	687
Милан Марковић: КА БЕОГРАДУ	689
Екрем Дурић: БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА	692
Анка Божовић: НА УЛИЦАМА БЕОГРАДА	698
Марио Гуцинати: РАТНА СОЛИДАРНОСТ ГАРИБАЛДИНАЦА И ПРОЛЕТЕРА	707
Гојко Ђукић: СЕДАМ ВУЈОВИЋА	709
* * * : ПОЗДРАВ ДРУГА ТИТА ПОВОДОМ ТРОГОДИШЊИЦЕ 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ (докуменат)	713
Лука Божовић: ФОЧАНСКА ОМЛАДИНСКА ЧЕТА	714
* * * : АМАТОРИНО АМАТОРИ	722
Саво Пузић: БОРБЕНА ОБУКА ИЛИ БОРБА	724
Душан Максимовић: У ОБНОВЉЕНОМ ШУМАДИЈСКОМ БАТАЉОНУ	727
Батрић Јовановић: САВО МАШКОВИЋ	730
Драго Милутиновић: ГОНИМО РАЗБИЈЕНОГ НЕПРИЈАТЕЉА	734
* * * : МУКЕ ВЕЗИСТА (анегдота)	737
Тића Митровић: МИНЕРИ У ПРОБОЈУ	738
Даница Росић: БОЛНИЧАРКА ЗОРА	742
Саво Пузић: У ПРОЛЕЋНОЈ ОФАНЗИВИ	746
* * * : СВЕСТ БОРЦА ПИОНИРА	752
Мишио Лековић: ОД БЕОГРАДА ДО ЗАГРЕВА	754
Живорад Михајловић: У СЕЋАЊУ НАРОДА	763

Шиме Кроња: У РУДО СУ С ПЛЕСМОМ ДОШЛИ	769
* * * : НЕЗАПИСАНИ	777
* * * : ПРЕГЛЕД ГУБИТАКА 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ	780

ПРИЛОЗИ:

— Одликовања Прве пролетерске	773
— Списак народних хероја бригаде	781
— Регистри:	781
Имена личности	783
Војних јединица — наших и непријатељских	799

ПРВА ПРОЛЕТЕРСКА
КЊИГА ДРУГА

*
ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК
Андро Стругар

*
ЈЕЗИЧКИ РЕДАКТОРИ
Алекса Ивановић и Срђа Петровић

*
КОРЕКТОРИ
Живојин Љубинковић и Божидарка Васильевић

*
*Дато у штампу октобра 1962.
Штампање завршено априла 1963.
Тираж: 8000 латиницом и 7000 кирилицом*

BORBENI PUT 1. PROLETERSKE BRIGADE
22. XII 1941.—9. V 1945.

